

תוכן

בדיקת חמץ.....	
טעם החיוב.....	3
אלו מקומות טעונים בדיקה.....	3
איזה שיעור צריך לחפש.....	5
אם יש איסור ב"י וב"י על פירורים פחותים מכזית.....	5
אם צריך לבדוק אחר פירורים הפחותים מכזית.....	5
חובת בדיקת חמץ בליל י"ד במקומות שנוקו היטב קודם לכן.....	7
דיני הבדיקה בליל י"ד (טוש"ע סי' תל"א - תל"ב).....	8
תרופות חמץ.....	
פתיחה.....	10
חמץ ע"י תערובת.....	10
חמץ נוקשה.....	10
חמץ שאינו ראוי לאכילה.....	10
תמרוקים ושפתון.....	11
אכילת חמץ שאינו ראוי לאכילה לצורך רפואה.....	11
אכילת חמץ לרפואה כשבטל בששים.....	12
סיכה כשתיה.....	13
מקור הדין.....	13
משחות וסבון.....	13
סיגריות.....	14
כרית ממולאת כוסמין וחיטה צבועה.....	14
מכירת חמץ.....	
הגעלת כלים לפסח.....	
חמץ במי הכנרת.....	
הפרשת חלה ממצות.....	
דין מצה כפולה ונפוחה.....	
איסור קטניות.....	
מצה שרויה.....	

.....דיני ערב פסח

עשיית מלאכה (טוש"ע סי' תס"ח).....	23
תענית בכורות (סי' ת"ע).....	23
איסור אכילה אחר שעה עשירית (סי' תע"א).....	23

.....דיני ליל הסדר

חביבות ליל הסדר.....	24
ימהר לערוך שלחנו משתחשך.....	24
דיני ומנהגי ליל הסדר.....	24
לבישת קיטל.....	25
הקערה.....	25
הסיבה.....	25
ארבע כוסות.....	25
ורחץ.....	27
כרפס.....	28
מגיד.....	28
גדר מצות סיפור יציאת מצרים.....	28
והגדת לבנוך.....	28
מעלת המצוה.....	29
"הגדה של פסח".....	29
נוסח ההגדה.....	30
חיוב נשים.....	30
אמירה בפה, או שמיעה.....	30
התשובה לשאלות מה נשתנה.....	30
אמירת פסח מצה ומרור.....	31
כל המדבחה לספר וכו'.....	31
רחצה.....	31
מוציא מצה.....	32
מעלת המצוה.....	32
מצת מצוה.....	32
לכם במצת מצוה.....	32
אכילת המצה.....	33
אם לטבול במלח.....	34
חינוך קטן לאכילת מצה.....	34
שיעור כזית לענין מצה ומרור.....	34

מדרג	36
כור	37
שלחן עור	37
צפון	38
הלל	38

בדיקת חמץ

טעם החיוב

חובת ביעור החמץ נאמרה בתורה במצות עשה - אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם (שמות יב, טו), ובשתי מצוות ל"ת - ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור בכל גבולך (שם יג, ז), שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם (שם יב, יט). ומבואר בר"ן (ריש פסחים), שהעשה מתקיים או בביעור החמץ וחיפוש בכל המקומות שעשוי להמצא¹, או ע"י ביטול, שאז נחשב אינו ברשותו².

אם בדק אחר החמץ על מנת לבערו ונשאר חמץ שלא מצא, לדעת רש"י (ו' ע"ב), תוס' (כ"א ע"א) והר"ן (שם) אינו עובר³, ולדעת הרא"ש (פרק א' סי' ט') עובר - "ואע"פ שאינו רואה, דהא לא כתיב לא תראה חמץ, אלא לא יראה, משמע לא יהא לך חמץ במקום הראוי לראיה, ואע"פ שאין יודע שהם בביתו, מ"מ בל יראה איכא"⁴.

ובגמ' (ו' ע"ב), "אמר ר"י אמר רב, הבודק צריך שיבטל. ומקשה הגמ', מאי טעמא, אי משום פירורים (לשיטת הרא"ש), הכוונה לפירורים שלא מצא בבדיקה ועובר עליהם בב"י וב"י, ולפי רש"י והר"ן חיישינן שימצא ואז יעבור, הא לא חשיבי וממילא בטלי. אמר רבא גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה". ופרש"י, "חשובה היא בעיניו וחס עליה לשרפה ומשהא אפילו רגע אחד (לאחר שמצאה), ונמצא עובר עליה בב"י וב"י, אבל משבטלה אינו עובר". והרא"ש מפרש, דחיישינן "שמא באחת מן הזויות היתה גלוסקא יפהפיה שדעתו עילויה ולא בטלה ממילא" (ולשיטתו עובר עליה אפילו אם לא מצאה).

ומקשים הראשונים, כיון שממילא צריך לבטל ולא די בבדיקה, למה הצריכו חכמים בדיקה. ומתרצים התוס' (ב' ריש ע"א) והר"ן (שם), שחששו שיבא לאכול את החמץ. וחששו בחמץ יותר מבשאר איסור⁵, כיון שלא בדילי מיניה במשך כל השנה, וגם מפני שהחמירה תורה לעבור עליו בב"י וב"י. והר"ן (שם) תי' עוד, שהצריכו לבדוק אחר החמץ ולבערו, כיון שחששו שלא יבטל בלב שלם ויעבור על ב"י וב"י.

אלו מקומות טעונים בדיקה

שנינו במתני' ריש פסחים, כל מקום שאין מכניסים בו חמץ אין טעון בדיקה. וכתב בש"ע הרב (סי' תל"ג סעי' י"ב): "אינו חייב לבדוק מן התורה, אלא במקומות שרגיל להשתמש בהן חמץ כל השנה בתדירות, כגון הבית וחדרו שרגיל לאכול בהן חמץ כל השנה, ואי אפשר שלא נתפרר ונפל שם פירור חמץ שיש בו כזית, ועובר עליו בב"י מן התורה".

ולפ"ז לכאורה א"צ לבדוק כלל בכל חדרי הבית פרט למטבח ולפינת האוכל. אבל כבר כתוב במשנה וברש"י שם, שצריך לבדוק באוצרות יין, שמא נכנס השמש להביא יין לסעודה כשפתו בידו. מבאר בש"ע הרב (שם): "מדברי סופרים אע"פ שביטל חמצו, חייב הוא לבדוק ולחפש אחריו בכל המקומות שיש לחוש ולהסתפק, שמא הכניס לשם חמץ באקראי".

וכ"פ בש"ע (סי' תל"ג סעי' ג'), "בודק כל המקומות שיש לחוש שמא הכניסו בהם חמץ, ולכן כל חדרי הבית צריכים בדיקה, שפעמים אדם נכנס בהם ופתו בידו, אבל אוצרות יין שאין מסתפק מהם וכו' א"צ בדיקה". ומביאים הש"ע הרב (סעי' י"ג) ומ"ב (ס"ק י"ד) דוגמא, מחדר שיתכן שנכנס לתוכו באמצע סעודה להחזיר משכונות, ועוד דוגמאות.

¹ ונקט שגם חיפוש זה הוא חיוב מן התורה. אבל הב"ח בסי' תל"א דייק מרש"י בכמה מקומות, שסובר שמה"ת חייב לבער רק חמץ ידוע.

² וכ"ה דעת רש"י ד' ע"ב. אבל לדעת ר"י בתוס' שם, ע"י ביטול נפטר מב"י וב"י, אבל מצות תשביתו מקיים רק ע"י ביעור.

³ אלא שנחלקו בטעם הדבר: לדעת תוס', אין החמץ נחשב מצוי, כיון שאין ידוע על מציאותו, ולדעת הר"ן, אם בדק ומצא אח"כ חמץ, אינו עובר, "שהרי סמכה תורה על החזקות, וכל שבדק אותן מקומות שרגיל להמצא בהן חמץ יצא יד"ח".

⁴ לדעת הטור בסי' תל"ד, הינו אפילו בחמץ שאינו ידוע כלל על מציאותו, ולדעת הפר"ח כ"ה גם דעת הרא"ש. אבל הב"ח שם סובר, שלדעת הרא"ש עובר רק אם ידע מקודם שיש שם חמץ, אלא ששכח בזמן הבדיקה.

לפ"ז כל מקום שילדים מסתובבים שם עם אוכל, חייב בבדיקה. וכמו שמצינו שחורי הבית שלמטה מג' טפחים טעונים בדיקה בבית שתינוקות מצויים בו (מ"ב שם ס"ק י"ט ע"פ המג"א ס"ק ח' בשם הראב"ד), וכן ביהכ"נ וביהמ"ד חייבים בבדיקה, מפני שתינוקות מכניסים שם חמץ (ש"ע שם סעי' י').

וכן כל מקום שיתכן שנכנסו אליו באמצע סעודה, וכל ארון שיתכן שפתחוהו באמצע סעודה וכי"ב, טעון בדיקה.

הרמ"א (ס"ט תל"ג) כתב: "והכיסים או בתי יד של בגדים שנותנים בהם לפעמים חמץ צריכים בדיקה" (ראה להלן סוף עמ' 5, אם צריך לבדוק דוקא כיסים שיתכן שהכניס לתוכם חמץ, או אפילו כיסים שיתכן שהכניס לתוכם יד שדבוק בה פירור חמץ). וכתב המ"ב (ס"ק מ"ח), "בין משלו ובין משל התינוקות שבבית". עוד כתב במ"ב (ס"ק מ"ז ומקורו בחק יעקב), "ואפילו הוא אומר ברי לי שלא ניתן בהם חמץ, דמלתא דלא רמיא אאיניש לאו אדעתיה". אמנם בבגד שעובר כביסה, מסתבר שאפשר להקל, כי נפגם ע"י האבקה.

איתא בגמ' (פסחים ו' ע"א) ובש"ע (סי' ת"מ סעי' ב'), חמצו של נכרי (פירש"י, המופקד אצלו ולא קיבל עליו אחריות, דמותר להשהותו), עושה מחיצה עשרה טפחים משום היכר". פירש"י, "שלא ישכח ויאכלנו". ומוכח מזה, שאפילו אם יש בביתו חמץ שאינו שלו, ואינו עובר עליו בכ"י וב"י, צריך לעשות היכר שלא יבא לאכלו.

הט"ז (ס"ט תמ"ה), וכל"פ המ"ב סי' תל"ג ס"ק כ"ח) כתב, שאין לחלק "בין חצר השותפין להרבה בני אדם...ובין חצר המיוחד לאחד...דשותפין חייבים ממש כמו אדם אחד לכל מילי", ומבאר החק יעקב (שם), ש"תשבתו שאור **מבתיכם**", משמע אפילו מבית השותפים.

למשנ"ת, בבית שאין בו ילדים קטנים, כל החדרים שאין דרך להכנס לשם באמצע סעודה א"צ בדיקה, אבל בבית שיש בו ילדים קטנים, כל חדרי הבית טעונים בדיקה. עם זאת, **מקום גבוה**, שברור שהילדים אינם מגיעים לשם, וגם אין דרך לגשת באמצע הסעודה, א"צ בדיקה. ולכן מדף גבוה וכל שכן הבודיעם ומעל מסילות הוילונות וכי"ב א"צ בדיקה. גם **המכונה** צריכה בדיקה.

חדר המדרגות הוא חצר השותפין, ומסתבר שילדים מסתובבים שם עם חמץ, ובפרט לפני פסח⁵. **במחסן ומקלט** שאין נכנסים לתוכם באמצע האוכל א"צ לבדוק. **בתיבת הדאר ובארונות החשמל**, אם הם בהישג יד הילדים, צריך לבדוק.

ספרים, אם מקפיד שלא להשתמש בהם בחמץ, אינם צריכים בדיקה. אמנם אם אינו מקפיד, הר"ז כמו כיסים, דאמרינן דמילתא דלא רמיא וכו', ועל כן החזו"א היה מוכר החמץ שבספרים לגוי, וגם מכסה הספרים בסדין (כי גם אחר המכירה צריך לעשות מחיצה, כמו לחמצו של נכרי שברשותו). אמנם העולם נהגו להקל, ולהלן נבאר הטעם. ומ"מ ברור שראוי שלא להביא ספרים שלא נבדקו לשלחן האוכל בפסח. את ה**ברכונים והזמירות** יש לבדוק דף אחר דף או למכור והניחם במקום סגור, ואין שום תועלת בהנחתם על סורגי המרפסת או בניעור גרידא.

חצר לא מקורה: בש"ע (סי' תל"ג סעי' ו') כתב, שאם אין ידוע בודאי שיש בה חמץ, א"צ בדיקה, כי יש ספק אם היה בה חמץ, ואפילו אם היה, אולי אכלוהו העורבים. אבל אם ודאי שהיה בה חמץ צריכה בדיקה, כי אין ספק אכילת העורבים מוציא מידי ודאי. ובמ"ב (ס"ק כ"ז) כתב בשם המקו"ח, שאפילו אם יודע שהיה חמץ בחצר קודם זמן בדיקת חמץ, לא נחשב שיש בחצר ודאי חמץ, ואין צריך לבדוק, אלא אם ראה חמץ בחצר לאחר תחילת זמן בדיקת חמץ. ולפ"ז אפילו אם ראה בחצר שאריות לחם לפני תחילת ליל י"ד, א"צ לבדוק. אבל לדעת המג"א, אם ראה חמץ בחצר בתוך שלשים יום לחג, צריך לבדקה.

פחי האשפה שבחצר: טעונים בדיקה, ולכן ראוי לשפוך לתוכם חומר פוגם. ואפילו אם גר במקום שיש שכנים שמשליכים לפחים חמץ גם בפסח, מ"מ צריך לבדוק כדין בליל י"ד⁶.

כלי האוכל: כלי שאין רוצים להשתמש בו, אין חובת ביעור על הבלוע בו, שאינו נקרא נראה ומצוי (ראב"ן, מג"א סי' תנ"א, ס"ק א'). משום כך, א"צ לציין בשטר המכירה - חמץ הבלוע בכלים (חזו"א או"ח סי' קי"ז ס"ק ט"ו). וע"ע בארחות רבינו ח"ב עמ' פ'). ובשור"ת להורות נתן (ח"ו) כתב שגם במנהגי חת"ס ור"נ אדלר כתוב רק - חמץ הדבוק ע"ג הכלים.

⁵ בספר סידור פסח כהלכתו פ"ב סעי' ו' כתב, שחייב לבדוק רק מלמטה עד הקומה שלו, כי אינו שותף בחלק חדר המדרגות השייך לקומות העליונות. אבל ע"פ הידוע אין המציאות כן, וכל חדר המדרגות נחשב כרכוש משותף של כל דיירי הבנין. ואף שאין דרכו לילך שם, וא"כ אין חשש שמא ימצא שם חמץ ויבא לאכלו, מ"מ נראה מכמה מקומות, שמקום שחייב בבדיקה, חייב לבדקו אף אם בפסח אינו נכנס לשם כלל, עי' מ"ב סי' תל"ו ס"ק ב' וס"ק י"ב (אלא דיש לדחות, דשם מיירי בחמץ שלו, שעובר עליו בב"י). ואמנם מדברי הש"ע סי' תל"ח סעי' ב' משמע, שבמקום שיש טירחא להביא סולם, היה ראוי להקל שלא לבדוק, אם לא שיש חשש שיפול משמי קורה, אבל גם בנ"ד נראה שיש חשש שהחמץ יתגלגל מקומה העליונה לתחתונה.

⁶ כי חייב לבער את החמץ שמונח בפחים קודם זמן האיסור, שהוא חמץ של הפקר שברשותו, שמוטל עליו לבערו. ואם אח"כ בזמן האיסור ישליכו השכנים חמץ לפח, אינו עובר עליו, כי בזמן האיסור אמרינן, דאיסורא לא ניהא ליה דליקני, ואינו זוכה בחמץ, כ"כ בשור"ת שבט הלוי ח"א סי' קל"ז. ואין לומר, שכיון שידוע שיהיה שם ממילא חמץ בפסח, די בביטול ואין עליו חובת בדיקה, שהרי גם חור שבין ישראל לנכרי צריך לבדוק (אלא שא"צ לבדוק לאור הנר מטעם אחר, כמבואר בגמ' פסחים ח' ע"ב ובש"ע סי' תל"ג סעי' ז'), אף שהנכרי יחזור ויניח שם חמץ. ועי' בשב"ל שם, שאפילו אם הפחים שייכים לעיריה חייב בבדיקתם, כיון שהוא המשתמש בהם.

ומ"מ צריך לשפשף את הכלי, לנקותו מחמץ הדבוק בו (ש"ע סי' תנ"א סעי' א'). אבל מסתבר, שכלים שהוכנסו לארון לאחר שטיפה, אין צורך לבדוק אם יש בהם פירורים.

צריך להצניע את הכלים במקום שלא יבא להשתמש בהם (ש"ע שם), ולכתחילה לנעול ולהצניע את המפתח (שם). ולכן צריך לזכור להוריד ה"ששת" התלוי במטבח.

להניח הכלים במקום גבוה מהישג יד אדם (בלא להצניעם), הב"ח (שם) אוסר, כמו שאסרו לקרוא לאור נר בשבת שמא יטה, אפילו אם מונח גבוה י' קומות, משום לא פלוג אבל המג"א ושאר אחרונים מקילים, דבלא"ה אינו אלא נטל"פ, שהרי עבר כבר מעת לעת מזמן הבליעה, ובדיעבד אפילו אם ישתמש בהם, אינו אסור מעיקר הדין. והמ"ב ס"ק ז' כותב שאין למחות במי שונהג כן, ומ"מ המחמיר תע"ב.

לא לשכוח לנקות את המלחיה הפתוחה, שמכילה בד"כ פירורי חמץ בעין!

איזה שיעור צריך לחפש

אם יש איסור ב"י וב"י על פירורים פחותים מכזית

נחלקו הראשונים והפוסקים אם יש איסור ב"י וב"י על פירורים פחותים מכזית מדין חצי שיעור. וכבר כתב הרא"ש פ"ג סי' ב' שאין נפק"מ במחלוקת זו, "לפי שישאל קדושים הם, וגוררין ומבערין כל חמץ הנמצא, אפילו כל שהו, ואפילו אם נדבק בכתלי הבית". וכ"פ בש"ע (סי' תמ"ב סעי' ו'): "נהגו לגרר הכתלים והכסאות שנגע בהם חמץ, ויש להם על מה שיסמוכו" (עי' פי' לשון הש"ע במ"ב ס"ק כ"ח).

הט"ז (שם) מקשה, למה לא נחוש לבער אפילו פחות מכזית, שמא יבא לאכלו. וחידוש מכח זה, שכל המחלוקת אם צריך לבער פחות מכזית, היא רק כשמונח במקום מאוס, או שנדרס ברגלי אדם, אבל כשיש פחות מכזית חמץ במקום נקי חייב לכו"ע לבערו שמא יאכלנו, וכ"פ החי"א (כלל קי"ט ס"ק ו').

אם צריך לבדוק אחר פירורים הפחותים מכזית

במעשה רב מובא, שהגר"א נהג לבדוק הספרים. וכן בחי"א (כלל קי"ט ס"ק ו') כתב, שהצריכו חכמים לבדוק בחורין ובסדקין, אע"פ שאין לחוש שם אלא לפירורין כל שהוא דממילא בטלי, מכל מקום מחשש שמא יבא לאכלו צריך לבער אפילו כל שהו. ומשמע דס"ל שהחשש שמא יבא לאכלו הוא אפילו בפירור כ"ש.

וכן החזון איש (או"ח ס"ס קט"ז) כתב על דברי הגמ' דפירורים לא חשיבי וממילא בטלי: "נראה דלענין חיוב מחיצה שתקנו חכמים, אין חילוק בין פירורין לגלוסקא יפה, והלכך חייבין לבדוק את הספרים משום חשש פירורין, אף שאין בהם כזית".

אמנם מדברי הגמ' (ו' ע"ב, אי נימא משום פירורין) מדייק השפת אמת (שם), שאחרי הבדיקה יתכן שנשארו פירורים (ולפי גירסת הספרים ברא"ש שם, קים לן בודאי שנשארו פירורים). ומפרש: "ומ"מ אין צריך לבדוק אחריהם, כיון דהוי טירחא יתירא, לא חייבוהו חכמים. וגם אפשר דלא שייך בהו כל כך לחוש דילמא אתי למיכל, ולכך אין צריך בדיקה".⁷

⁷ וראיתי (בקובץ בית אהרן וישראל חוברת ג' תשנ"ג מהר"ר ש.ז. שמעיה) שרצו לומר בדעת החזו"א, דסגי לעשות מחיצה לספרים, ואין צריך לבדקם, דלא מצינו בחמץ שאין בו איסור ב"י וב"י, רק חיוב מחיצה ולא חיוב ביעור, וכתבו שכן נהג החזו"א, שלא בדק הספרים שלא השתמש בהם בפסח, אלא עשה להם מחיצה.

ולענ"ד פשוט, דתקנת חז"ל היתה לשרוף את החמץ שמא יבא לאכלו, ואפילו במקום שאינו עובר בב"י וב"י. ומה שבחמצו של נכרי די במחיצה, הוא משום שהחמץ שייך לגוי ואינו יכול לשרפו.

ובחמץ ידוע פשוט שכו"ה, שהרי חמץ נוקשה חייב לשרפו, כמ"ש התוס', ולמה לא יעשה לו מחיצה. אבל גם בחמץ שאינו ידוע, מוכח מלשון החזון איש הנ"ל, דבעינן לבדוק ולבער דוקא, שהרי כתב - והלכך חייבים לבדוק את הספרים, ומשמע דלא סגי בעשיית מחיצה (אם לא שמוכר את החמץ שבספרים, שאז ודאי די במחיצה, כדן חמצו של נכרי).

ומה שהחזו"א לא בדק הספרים, היינו משום שהשכיר המקום ומכר החמץ שבספרים לגוי, כמ"ש בספר ארחות רבינו (חלק ב' עמ' ו'), ופשוט.

⁸ עוד היה אפשר לומר, דלא גזרו לבדוק אחר פירורים פחותים מכזית, שמא יבא לאכלם, שהרי אף אם יאכלם לא יתחייב כרת, דלכל היותר הוי חצי שיעור. ונהי שלדעת הט"ז, אם יש לו פחות מכזית חמץ חייב לבערו, דחיישין שיבא לאכלו, עכ"פ אינו צריך לחפש אחרי חמץ כזה, שגם אם יאכלנו לא יתחייב כרת. ובפני יהושע פסחים מ"ה סע"ב כתב גדולה מזו, שאפילו בחמץ ידוע פחות מכזית לא חששו שיבא לאכלו, כיון שאין באכילתו חיוב כרת, ודלא כהט"ז הנ"ל.

עוד ראיתי בספר הלכות חג בחג (מהגרמ"מ קארפ שליט"א) שכתב, שמשאלת הגמ' (ד' ע"א), "וניבדקיה בשית", מוכח שבשעה אחת די לבדוק בכל המקומות, ומיירי אף באדם שיש לו בית גדול, ועל כרחך שאין צריך לחפש אחר פירורים.⁹

ונראה שעל זה סמכו העולם שלא לבדוק הספרים או לעשות מחיצה בפניהם, דמדין ביעור אין לחייב, דבספרים ודאי לא ימצא גלוסקא יפה דלא בטלה ממילא ושיש חשש שיבא לאכלה, וממילא אין גם חיוב לעשות מחיצה לספרים, דלא מצינו חיוב מחיצה אלא משום חשש שמא יבא לאכלו.

ונראה להוכיח משלושה מקומות בדברי המשנה ברורה דס"ל, דלא חייבו לבדוק אחר פירורים פחותים מכזית:

ראשית, שכתב בשעה"צ (ס"ק ל"ג), שבבית שיש בו תרנגולים, אפילו מקום שאכלו בו ודאי חמץ, אין צריך לבדוק תחת הספסלים, ולא מקרי שיש שם ודאי חמץ דנימא דאין ספק אכילת תרנגולים מוציא מידי ודאי חמץ, "דאף אי נימא שאי אפשר שלא יפלו שם מהשלחן, דלמא רק פירורין דממילא בטיל".¹⁰ ומוכח מדבריו דמשום פירורים הנופלים א"צ בדיקה¹⁰.

שנית, דהנה המחבר (סי' תל"ג סעי' ג') כתב, שצריך לבדוק בכל המקומות שיש לחוש שנכנס שם ופתו בידו. ובש"ע הרב (סוף סעי' י"ג) ביאר: "ויש לחוש שמא שכח שם את פתו, או שמא נתפרר ממנו שום פירור חמץ". אבל המ"ב (ס"ק י"ד) כתב רק שיש לחשוש שמא שכח שם את פתו, והשמיט החשש שמא נפלו פירורים¹¹.

ועוד בה שלישיה, דהנה בד"מ (סוף הסי') הביא ממהר"י, שצריך לבדוק הכיסים. והוסיף בדרכי משה ובהגהות הרמ"א, דהיינו דוקא בכיסים שדרך לפעמים להכניס בהם חמץ, וכ"כ המג"א שם. אבל החק יעקב שם (ס"ק כ"ו) הוסיף: "ועוד דלפעמים דבוק פירור חמץ בידים ונותן לתוך כיסו ובתי יד שלו בלי ידיעתו, כי ידים עסקניות". ולפי טעם זה נראה פשוט, שצריך לבדוק גם כיסים שאין דרך להכניס בהם חמץ. והנה המ"ב (ס"ק מ"ז) העתיק את תחילת דברי החק יעקב שם, ואת דבריו אלו השמיט, ולא חשש להחמיר כמותו אף בכיסים שאין דרך כלל להכניס בהם חמץ. ולמשנ"ת אתי שפיר היטב, דהמ"ב לשיטתו אזיל, דס"ל שאין חיוב בדיקה אחר פירורים קטנים כאלה, העשויים להדבק בידים ולהמצא בכיס.

אמנם במקום אחר (ספר מחנה ישראל פרק י') העתיק החפץ חיים את לשונו של החי אדם שהובאה לעיל, שהצריכו חכמים לבדוק בחורין ובסדקין, אע"פ שאין לחוש שם אלא לפירורין כל שהוא דממילא בטלי, דמכל מקום מחשש שמא יבא לאכלו צריך לבער אפילו כל שהו.

מכל מקום, אפילו להמחמירים לבדוק אחר פירורים כ' היראים דפירור מוטנף א"צ לבדוק דלא יבא לאכלו. ולפ"ז בכל המקומות שמשתמשים בחמרי ניקוי ופוגמים החמץ א"כ א"צ לבדוק אחר פירורים.

ומ"מ בד"ת מונקאטש (ח"ב סי' קל"ד) כתב, שבכלל דברי האר"י הק', שהזהר ממשוהו חמץ בפסח מובטח לו וכו', הוא להזהר מבל יראה בפירורים פחותים מכזית, וכתב "שזה מנהג צדיקים אבותינו ורבותינו הק' זיע"א, אשר בבדיקת חמץ מסרו נפשם ובפשוט ידים ורגלים על הארץ לחפש בחורין ובסדקין, אולי ימצאו איזה פירור מעט מזעיר ממשוהו, כמעט אינו חלק עשירית מכזית, אם כי ע"פ דברי חז"ל אינו מחויב בפירורין שאין בהם כזית כלל, בפרט שמכבדים הבתים והחדרים וירחצו מקודם, אשר ממש בל יראה ובל ימצא כל דהו, עכ"ז יחפשו אולי ימצא עוד משהו הנעלם מעין הרוחצים ומנקים ומכבדים את החדרים.

⁹ אמנם בראש יוסף שם תמה באמת: "איני יודע מנא ליה דשעה די, והכל לפי חדירין".

¹⁰ ואמנם בספר שו"ת הלכות דחק בכוונת המ"ב, דפירורים הנופלים נדרסים ברגליים, והיינו כדברי היראים בב"י סי' תמ"ב ובט"ז שם ס"ק ה' וש"ע הרב בהגהה הנ"ל. אבל לענ"ד קשה להעמיס כן בדבריו, דבפשטות תחת הספסלים אינו מקום דריסת רגלי אדם, כדמשמע ממה שהוצרכו המג"א ס"ק ט' והמ"ב שם לפרש בדעת הכלבו, שכתב רק לכבד תחת המטות ולא לבדוק, שחתיכות קטנות אוכלים התרנגולים, ואין צריך לבדוק אחריהן, ולא כתבו בפשיטות, שחתיכות קטנות נדרסות ברגלי אדם.

¹¹ ומ"מ אין להוכיח מדברי הש"ע הרב שם להיפך, דס"ל שיש חובת בדיקה גם אחר פירורים פחותים מכזית, ד"ל דאזיל לשיטתו שכתב בסי' תמ"ב בקו"א ס' י"ח בהערה, שיש במשמעות פירורים גם גדולים שיש בהם כזית. אבל קצת יש משמעות כזאת מדבריו בסי' תל"ג סעי' כ"ה בסוף ההגהה, וגם ממה שהחמיר בסעי' מ"א לבדוק תחת הספסל בית שיש בו תרנגולים, ודלא כמ"ב דלהלן. שוב התבוננתי, שיש לדחות הראיה מהשמטת המ"ב, דהנה בסי' תל"ח ס"ק י"א הביא המ"ב את דברי המקור חיים שכתב: "עכ"ם שנכנס עם חמץ בבית הבדוק, אין צריך לחזור ולבדוק הבית. דדוקא בעכבר ותינוק חיישינן, שדרך להטמין, משא"כ בעכ"ם אין דרכן בכך, אלא או לאכלו או להוליכו לביתו". ולכאורה יש להקשות מאי שנא מכל אדם שצריך לחשוש שמא נתפרר פתו. ובשלמא אי בכל אדם חיישינן רק ששכח שם פתו, א"כ י"ל דזה שייך דוקא במי ששם ביתו, ולא בעכ"ם. אבל אי חיישינן שמא נתפרר שם פתו, מאי שנא בעכ"ם דלא חיישינן לזה. ועל כרך צריך לומר דס"ל להמק"ח והמ"ב, דלא חיישינן לנתפרר, אלא בתינוק, וכלשון הגמ' י' ע"ב והש"ע סי' תל"ח סעי' א' - שדרך התינוק לפרר, משא"כ בגדול לא חיישינן לזה. וא"כ אין גם ראיה מהשמטת המ"ב דס"ל דאין צורך לבדוק אחר פירורין. אמנם יש לומר גם, דלא חיישינן לנתפרר, אלא בבית שמצויים שם כל השנה, דאז חיישינן שנתפרר שם פעם אחת עכ"פ פת, אבל בפעם אחת שנכנסו שם עם פת, לא חיישינן לזה, ומש"ה לא חששו לזה המק"ח והמ"ב בעכ"ם שנכנס. ומשמע כן מדברי ש"ע הרב, שבסעי' י"ג בדין החדרים, כתב החשש לנתפרר, ואילו בדין שמש להלן שם סוף סעי' ל"ה, לא כתב חשש דנתפרר, ומשמע דלא חיישינן לזה כשנכנס שם רק באקראי. ולפ"ז לא נדחתה ראייתנו מדברי המ"ב.

והיינו כי ע"י זה שנזהר ממשוהו חמץ בכה"ג, ישמר מחטא כל השנה, ועבור זה הטריחו א"ע כ"כ בכל כחם ויות כנז". [אמנם בח"ו סי' פ"ו הוכיח מדברי הזה"ק, דהבטחה זו קאי דוקא על הנזהר באיסור אכילת חמץ, וכ"נ בבה"ט ר"ס תמ"ז]

חובת בדיקת חמץ בליל י"ד במקומות שנוקו היטב קודם לכן

כיון שמנהג ישראל לנקות היטב את הבית כולו לפני פסח, וכלשון הרא"ש דלעיל - "ישראל קדושים הם וגוררין ומבערין כל חמץ הנמצא אפילו כל שהוא ואפילו אם נדבק בכותלי הבית", ומפאת קושי העבודה עושים כן קודם ליל י"ד, מתעוררת איפוא השאלה, אם בליל י"ד יש לחזור ולבדוק היטב את כל הבית כולו (ובכלל זה כל החורים והסדקים ובכיסוי כל הבגדים ובתוך הארונות וכיו"ב), כדי לקיים תקנת חז"ל שחייבו לבדוק בליל י"ד דוקא, וכמו שמובא במעשה רב אודות הגר"א, "ונמשך זמן הבדיקה מאד", וכן או שאפשר להסתפק בבדיקה פחותה, כפי הנהוג גם אצל הרבה יראים ושלמים, שאינם בודקים בליל י"ד אלא בהעברה בעלמא, ומסיימים הבדיקה בזמן קצר, וביניהם מו"ר כ"ק מרן האדמו"ר מויז'ניץ שליט"א ומו"ר בעל שבט הלוי שליט"א.

כתב המרדכי (פ"ק דפסחים ס"ס תקל"ה), שאפילו אם כבדו וטאטאו הבית קודם ליל י"ד, צריכים לחזור ולבדוק בליל י"ד, "שלא לחלק בין בדיקה לבדיקה". כלומר שאף שמן הסתם לא נשאר חמץ שמקום שטאטא כבר, מכל מקום צריך לקיים תקנת חז"ל כהלכתה, לבדוק בליל י"ד דוקא ולאור הנר. ועוד כתב שם (ס"ס תקל"ו) טעם אחר שאין די במה שכיבד הבית מקודם, כי אפילו אחרי כיבוד הבית, עלול להשאר חמץ בגומא. וכתב התרומת הדשן (שו"ת סי' קל"ג), שלטעם הראשון די אם בודק במקום אחד בליל י"ד, שבזה יוצא ידי תקנת חז"ל לבדוק בליל י"ד, ואין צריך לבדוק שוב את כל הבית.

דברי המרדכי נפסקו להלכה בש"ע (ס"ס תל"ג). וכתב המגן אברהם שם, שאפילו אם בדק היטב בחורים ובסדקים קודם ליל י"ד, שאז אין חשש שמא ימצא חמץ בגומא, צריך לבדוק לפחות במקום אחד בליל י"ד, לחוש לטעם הראשון שכתב המרדכי, כדי לקיים תקנת חז"ל לבדוק בליל י"ד דוקא¹².

לפי האמור עד כאן, למנהגנו שאין מסתפקים בכיבוד הבית בלבד, אלא בודקים היטב קודם ליל י"ד גם בחורים ובסדקים, די בבדיקה כל שהיא בליל י"ד, כדי לצאת ידי תקנת חז"ל לבדוק בליל י"ד.

אלא שהמגן אברהם הוסיף עוד, שעל הבדיקה שבדק בחורים ובסדקים קודם ליל י"ד, אפשר לסמוך רק אם בדק בחורים ובסדקים בלילה ולאור הנר. שהרי צריך לבדוק דוקא לאור הנר, ובלילה דוקא, שאז אור הנר יפה יותר לבדיקה, כדאיתא בגמרא (פסחים ז' סע"ב) ובש"ע (ר"ס תל"ג), דשרגא בטיהרא מאי אהני. ואפילו אם סוגר את כל התריסים, כך שאור היום לא יחדור כלל לבית, אין הדבר מועיל, כמבואר במג"א (ס"ק א'), שאפילו בית אפל לא יבדוק ביום לאור הנר, ומקורו בירושלמי (הובא בב"י ובמחמה"ש) שאומר, שגר אינו מאיר כמו שמאיר בלילה. ואם כן לפי זה, אפילו אם נחשיב בדיקה לאור החשמל כבדיקה לאור הנר וכדעת פוסקי זמננו, עכ"פ למנהגנו שחלק מן הבדיקה והניקוי נעשים בשעות היום, שאז אפילו אור הנר אינו מועיל לבדיקה, לכאורה יש לחזור ולבדוק היטב בליל י"ד (או לפחות בלילה אחר) את כל החורים והסדקים שנבדקו ונוקו בשעות היום.

ופוק חזי מאי עמא דבר שלא נהגו כן, ועל כן ראינו לתת טעם למנהגם של ישראל קדושים בזה, ולצדד להקל משלשה טעמים לסמוך על בדיקה קלה כנהוג:

א. בגמרא (שם) נאמר וכן נפסק בש"ע (שם), שאכסדרה שאורה רב נבדקת לכתחילה ביום. וכן פסק המג"א הנ"ל, שאם בדק אכסדרה ביום י"ג, אין צריך לחזור ולבדקה בליל י"ד. וכתב החק יעקב (ס"ק כ"ב), שבתי כנסיות אין צריך לבדוק לאור הנר, שדינם כאכסדרה (וכן מוכח להדיא במרדכי הנ"ל). ומפרש השעה"ר (סעי' ל"ז) הטעם, "לפי שדרך להרבות בהם חלונות ויש בהם אורה גדולה". וכתב שם שגם "שאר בתים וחדרים שיש בהם חלונות הרבה ואורה גדולה, דינם כאכסדרה". ולפי זה מסתבר, שבצורת הבניה הנהוגה היום, שמשאירים ריוח בין בית לבית והחלונות גדולים מכפי שהיה נהוג בימים עברו והאור בחדרים רב, דין הבתים כדין אכסדרה, שאם בדקה ביום י"ג לאור החמה, אין צריך לחזור ולבדקה ביום י"ג¹³.

אלא שלפי טעם זה לא עלתה ארוכה אלא למקומות שכנגד החלון, אבל מה שבצידי החלון צריך לבדוק דוקא לאור הנר, כמו שכתב בשעה"ר שם (סעי' ג' ד'), שרק מה שכנגד החלון והארובה ממש, אין צריך בדיקה לאור הנר.

ב. בתורת השלמים (יו"ד סי' קצ"ו ס"ק ט') הקשה, שלגבי הלכות אחרות מצינו שאור היום דוקא יפה לבדיקה ולא אור הנר, ומדוע בבדיקת חמץ הדין להיפך, שצריך לבדוק דוקא לאור הנר ולא לאור היום. וכתב לתרץ, שבדיקת חמץ צריך לבדוק בחורים ובסדקים במקום שאין אור היום יכול לשלוט, משא"כ בנר יוכל לחפש בחורים ובסדקים, אבל כשצריך לבדוק במקום מגולה, אור היום טוב יותר לבדיקה מאור הנר. ולפי זה, מה שנאמר שצריך לבדוק החמץ לאור הנר דוקא, אלא אם כן בודק באכסדרה

¹² ומ"מ מדברי הפוסקים לעיל שם בסעי' א' עולה, שרק אם בדק ביום צריך לחזור ולבדוק. אבל אם בדק באחד הלילות הקודמים לאור הנר, אין צריך לחזור ולבדוק כלל בליל י"ד, וכ"כ הבאר היטב (ס"ק י"א).

¹³ ולפי זה לכאורה יש להקפיד לבדוק כשהחלון פתוח דוקא, שהרי כתב המג"א (ס"ק ד') שאסור לבדוק לאור החמה כנגד חלון שיש בו מחיצה של זכוכית. אמנם כבר כתב בדעת תורה שם בשם הגה"ק מבוטשאטש, שכנגד זכוכית שקופה ממש מותר גם להמג"א.

או כנגד חלון שאורו רב, היינו דוקא כשבדק בחורים ובסדקים שאין אור היום מגיע לשם, אבל במקומות הגלויים אין צריך כלל אור הנר, ואדרבא אור היום יפה יותר. וכהיום שמזיזים קודם הפסח כל הדברים המיטלטלים (כמקרה ותנור וכיו"ב) לגלות מה שתחתם ובצידם, ומרוקנים הארונות מתכולתם כדי שתשלוט בהם העין היטב, והופכים לחוץ כל הכיסים, כמדומה שיש מקומות מועטים מאד שאור היום אינו יכול לשלוט בהם.

ג. כל הנידון אם בדיקה מועילה לאור החמה, היינו כשסתפק בהבטת העין גרידא, ועל זה חידשו חז"ל, שראיית העין באור החמה אינה שולטת בחורים ובסדקים. אבל כהנהוג היום, שעובר וממשש בידיו ובמטלית בכל מקום, ורוב המקומות גם מדיח במים, ודאי אין להכחיש המוחש שלא נשאר שום חמץ במקומות שניקה. וזו נראית כוונת השערי תשובה (ס"ס תל"ג), שכתב ללמד זכות על המון העם, שמקילים לבדוק בליל י"ד דרך העברה בלי חיפוש היטב בחורין ובסדקין - לפי שמתחילה מכבדין ורוחצין ומנקרין הכל היטב. וכן מפורש בדעת תורה (סי' תל"ג סעי' ב') הכותב שמצא בכתיב הרב מבואטשאטש, "שבדיקת תיבות ומטלטלין שכשמהפכין אותן מתנער הכל מהם וכן בתי ידים וכדומה, וכן אם מכבדים חדרים, שידוע שלא נשאר עוד חשש חורים באומדנא ברורה, דמי למקום שאין מכניסין בו חמץ, וסגי בליל י"ד בנר כל דהו ואין חיוב בחיפוש היטב".

ועוד יש להוסיף, שכיון שברוב המקומות משתמשים בחמרים הפוגמים את החמץ, א"כ אם נשאר רק חשש לפירורים הפחותים מכזית, הרי חובת ביעורם היא רק מחשש שיבא לאכלם, על יסוד דברי הט"ז (כמשנ"ת לעיל עמ' 3), וכבר כתב הט"ז שם בשם היראים בב"י שם שבמטונף שאין חשש שיבא לאכלו אין חובת ביעור כלל, בפירור הפחות מכזית.

אלא שאם אכן ננקוט כסברת הרב מבוטשאטש, שעל ידי ניקיון יסודי שעושים קודם ליל י"ד, הופך המקום שנבדק, למקום שאין מכניסין בו חמץ, שאינו צריך בדיקה, יקשה לאידך גיסא, איך יכול לברך על הבדיקה בליל י"ד, הרי כל הבית נחשב כבר כמקום שאין מכניסין בו חמץ ואינו חייב בבדיקה (וביותר למש"כ הגר"א ס"ס תל"ג, שלשיטת הבבלי אם בדק כדן קודם ליל י"ד יצא, וכתב המ"ב (ס"ק א'), שעל כן אם רוצה להחמיר על עצמו לחזור ולבדוק בליל י"ד, עכ"פ לא יברך, אלא אם חוזר ומשתמש בחמץ במקום שבדק).

ובאמת בשו"ת עמק הלכה (הו"ד בשד"ח מערכת חו"מ סי' ה' ס"ק מ"ט, ובקוצר בשעה"צ סי' תל"ב ס"ק י"ב) כתב, שכהיום שהמנהג לנקות הבית היטב קודם בדיקת חמץ, יש למנהג המובא ב"מ וברמ"א (ס"ס תל"ב) להניח פתיתים קודם הבדיקה יסוד מדינא, כי בלא זה יש חשש שברכתו לבטלה. ומנהגם של ישראל בהנחת הפתיתים תורה היא, כמ"ש בש"ע הרב (סי' תל"ב סוף סעי' י"א).

אלא שתמוה לפ"ז, שהרי המנהג להניח פתיתים פחותים מכזית, כדי שאם יאבד אחד מהם לא יעבור עליו (שע"ת תל"ב ג'), והרי על בדיקה מחשש פחות מכזית אין לברך, כמ"ש בש"ע הרב (סי' תמ"ו סעי' ג' ובקו"א שם). ויש שכתבו מחמת זה, להניח לפחות פתית אחד שיש בו כזית (הגש"פ מועדים וזמנים). ובשדי חמד (שם) כתב, שהבית מצרף את כל הפתיתים לכזית¹⁴.

ובענין הנחת הפתיתים, לכאורה צריך אחד מבני הבית להניחם, כדי שיצטרך הבדוק לחפש אחריהם. אבל הגה"ק מסאטמר זיע"א הניח בעצמו.

דיני הבדיקה בליל י"ד (טוש"ע סי' תל"א - תל"ב)

שנינו בריש פסחים: "אור ל"ד בודקים את החמץ". ומפרש רב נחמן בר יצחק בגמ' (שם ד' ע"א) את הטעם שלא תיקנו לבדוק ביום, כי תקנו לבדוק בשעה שבני אדם מצויים בבתיהם ואור הנר יפה לבדיקה (אבל ביום - שרגא בטיהרא מאי אהני).

כתב בש"ע (שם סעי' ב'): "יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל, עד שיבדוק. ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד, לא ילמוד עד שיבדוק". וכתב המ"ב: "משהגיע זמן הבדיקה, גם ע"י פירות אין נכון לשהות הרבה". ומבאר בבה"ל: "דהא אין דומה זה לשאר דברים, ק"ש ותפלה, שאין מצותה דוקא בתחלת הזמן, ולכן לא גזרו אלא בסעודה קבועה שאפשר להמשך וישכח לגמרי, משא"כ בזה, דקבעו חכמים הזמן לכתחלה תיכף בתחלת הלילה, כמ"ש הרבה פוסקים, וא"כ השהייה גופא אף בלא אכילה אסור כשיגיע הזמן". ואם כן, כל שכן שאין לדחות הבדיקה, מחמת שמשאיר חנותו פתוחה וכיו"ב, אא"כ ממנה שליח לבדוק בביתו.

שמש הבדוק בביהכ"נ, נראה שאסור לו לאכול קודם הבדיקה¹⁵.

¹⁴ ואף שבית מצרף לדעת הרבה אחרונים רק בצק ולא לחם, עיי"ש בשד"ח מש"כ בזה.

¹⁵ כי חובת הבדיקה בביהכ"נ, היא מדין חצר השותפין, כמ"ש בשו"ת מהרש"ם (ח"ה סי' מ"ט), והיא חובת הגוף על כל המתפללים ובכללם השמש. וא"כ בשלמא לשאר המתפללים מותר לאכול, כי מינו את השמש כשליח שיבדוק עבורם. אבל השמש שצריך לבדוק בעצמו, גם כדי לצאת יד"ח הגוף שלו, שהרי גם הוא אחד השותפים בביהכ"נ, אסור לו לאכול (ועי' בנחלת צבי יו"ד סי' רס"ב, שמסתפק כשהאב אינו מל בעצמו, אם למוהל מותר לאכול קודם שימול). ובלא"ה עדיף שיבדוק מיד אחר שבדק בביתו, כי אמנם הש"ע הרב (סי' תל"ג סעי' ל"ו) והמ"ב שם (ס"ק מ"ג) פסקו שיכול לברך על בדיקת ביהכ"נ, אבל המהרש"ם בדע"ת שם מסתפק בזה, וכתב שמורה לשמשים לבדוק בביהכ"נ מיד אחר הבדיקה בביתם, כדי לצאת מידי ספק.

בשולחן ערוך (סי' תל"ב סעי' א') פוסק, "יזהר שלא ידבר בין הברכה לתחלת הבדיקה (כי אז מפסיק בין הברכה לתחילת המצוה וברכתו לבטלה). וטוב שלא ידבר בדברים אחרים עד שיגמור כל הבדיקה, כדי שישים אל לבו לבדוק בכל המקומות שמכניסים בו חמץ" (מ"ב: "ובזה אין צריך לחזור ולברך, כיון שכבר התחיל המצוה). וכתב המ"ב: "בדברים שהם צורך הבדיקה, גם לכתחלה יוכל לדבר, שזה אין חשיב הפסק כלל". גם אשר יצר וברכת ברכ ורעם מותר לברך (מבית לוי בשם מו"ר בעל שבה"ל שליט"א).

אם בודק כמה בתים, כגון ביתו וחנותו או המכונת וכיו"ב, מברך ברכה אחת על כולם (מסקנת המ"ב ס"ק ז' דלא כחיי"א). ומ"מ מסתבר, שאם בודק ביתו, ואח"כ בודק בית של אחר בתורת שליח, יפסיק ויברך שוב, כי שם מברך על חיובו של בעה"ב, ובשתי מצוות נחשבות נחשבת ההליכה להפסק.

אם בודק חלק מבית בתורת שליח, לכתחילה צריך לשמוע ברכת בעה"ב ולא לברך בעצמו, כי נחשב ברכה שא"צ. ולכן לא יתן בעה"ב לבדוק למי לא שמע הברכה, אא"כ קשה לו להמשיך (חק יעקב ס"ס תל"ב ומ"ב ס"ק י"א)¹⁶.

הבדיקה לאור הנר (משנה ריש פסחים וטו"ש"ע תל"א א'), ואפשר גם בפנס (מבית לוי). וא"צ לכבות החשמל (שבה"ל ח"א קל"ו) וכך נהג הסטייפלער (ארחות רבינו). אמנם שמעתי שמהר"צ דושינסקי זצ"ל נהג לכבות החשמל.

כתוב בש"ע (סי' תל"ו סעי' א'), שהיוצא מביתו תוך שלשים יום לפסח ואינו מניח בביתו מי שיבדוק, חייב לבדוק קודם צאתו, אע"פ שאין דעתו לחזור לביתו בימי הפסח, כי תוך שלשים יום חלה עליו כבר מצות הבדיקה. אבל אינו מברך על בדיקה זו, כי מברכים רק על בדיקה בליל י"ד כתקנת חז"ל. לכן הנוסעים מביתם לכל ימי הפסח, ויוצאים מן הבית לפני ליל י"ד, חייבים לבדוק את הבית לפני צאתם בלא ברכה. ואם אין רצונם לבדוק, עליהם לכלול את כל הבית במכירת החמץ.

השוכר חדר ונכנס לתוכו קודם ליל י"ד, חייב לבדוק כדין בליל י"ד (פסחים ד' ע"א וט"ש"ע סי' תל"ז סעי' א'). אבל הנוסע להתארח אצל אחר, אפילו אם יש לו חדר לעצמו, אינו חייב בבדיקת חמץ במקום שנשע אליו, וחובת הבדיקה מוטלת על בעל הבית, כיון שאין לאורח שום זכויות בחדרו (שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רצ"א)¹⁷. ומטעם זה נראה, שבחורים אינם יכולים לברך על בדיקת חמץ בחדרם בישיבה, שהרי ביד הנהלת הישיבה להוציאם מן החדר.

בשו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תקמ"ו) כתב: "שאלת ממני, אודיעך דעתי, מה נשתנה חמץ בפסח מכל איסורין שבתורה, שהחמירה עליו תורה להצריכו בדיקה ושרוף וכלה וגם ביטול, והוסיפו חכמים להצריכו בדיקה בחורין ובסדקין ולחפש אחריו ולשרש אותו מכל גבוליו, ועבר עליו בבל יראה ובל ימצא, ואסרוהו בכל שהוא ואינו מתבטל כלל, וחומרות כאלו לא נמצאו בכל האיסורין שבתורה. דאי משום דאית ביה כרת, הרי חלב ודם. ואי משום דאסור בהנאה, הרי כלאי הכרם ושור הנסקל וכמה איסורי הנאה שלא החמירה תורה בהם כ"כ. ואי משום דלא בדילי מיניה כולי שתא, הרי יין לנזיר דלא בדיל מיניה והחדש דלא בדילי מן התבואה כולה שתא, ולא חמירא כולי האי וכו'. ומי עדיף מע"ז, דאמרה תורה, ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, וכל המודה בו ככופר בכל התורה כולה, ולא מצינו שהצריכה תורה בה בדיקה וביטול, אלא שבארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מארצנו, אבל בחו"ל אין אנו מצווין לרדוף אחריה, אלא כל מקום שנכבש אותו, נאבד את כל עכו"ם שבו וכו'. הרי אתה רואה, שלא החמירה תורה בעכו"ם כמו בחמץ. הילכך עדיין צריך טעם, ועל כן אני סומך על מה שאמרו רז"ל במדרשות, כי חמץ בפסח רמז ליציה"ר והוא שאור שבעיסה, ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו ואפילו כל שהוא לא בטיל, והרי זה אמת ונכון. והנלע"ד כתבת".

וכך תיקן היעב"ץ ביה"ר שאומרים אחר ביעור חמץ: "וכשם שביעורנו החמץ מבתינו ושרפנוהו, כך תזכנו לבער היציה"ר מקרבנו תמיד כל ימי חיננו, ותזכנו לדבק בך ובתורתך ואהבתך ולידבק ביציה"ט תמיד".

תרופות חמץ

לבדוק: זרע אמת ח"ב יור"ד סי' מ"ח, חבלים בנעימים ח"ה סי' ד',

¹⁶ ומ"מ אם נותן לשליח שלא שמע הברכה להמשיך ולבדוק, כתבו הש"ע הרב (סעי' ט') ומ"ב (ס"ק י"א) שלא יברך השליח, ועיי"ש הטעם לזה.

¹⁷ וכתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' מ"ד), שלא יערים האורח לשכור חדר מבעה"ב כדי לקיים בחדר זה מצות בדיקה בברכה, אלא אם רוצה לקיים מצות בדיקה, יבדוק חלק מן החדרים בשליחות בעה"ב. כמו כן נראה לענ"ד, שאף אם יש לו מכונית, אינו יכול לברך על בדיקת המכונית (אף שבדאי חייב לבדקה כמשנ"ת, דלא גרע מכיסים שחייבים לבדקם), כיון שתקנת הבדיקה בליל י"ד היתה על בית דוקא, כמ"ש החק יעקב בס"ס תל"ו.

חמץ ע"י תערובת

שנינו במשנה (פסחים מ"ב ע"א): "ואלו עוברין בפסח (פירש"י, עוברין עליהן בבל יראה, ועי' בתוס'), כותח הבבלי, ושכר המדי, וחומץ האדומי... זה הכלל, כל שהוא ממין דגן, הרי זה עובר בפסח. הרי אלו באזהרה, ואין בהן משום כרת".

ובגמ' (שם מ"ב ע"ב): "שכר המדי, דרמו ביה מי שערי, וחומץ האדומי, דשדו ביה שערי (פירש"י, דשדו ביה שערי, בין נותנין שעורין שלמים כדי להחמיצו, לפי שיינם טוב, ואינו בא לידי חימוץ עד שנותנין לתוכו שעורין).

וכ"פ הרמב"ם (הל' חר"מ פ"א ה"ו): "אין חייבין כרת אלא על אכילת עצמו של חמץ, אבל עירוב חמץ, כגון כותח הבבלי ושכר המדי וכל הדומה להן מדברים שהחמץ מעורב בהן, אם אכלן בפסח לוקה ואין בו כרת, שנאמר (שמות י"ב) - כל מחמצת לא תאכלו. במה דברים אמורים בשאכל כזית חמץ בתוך התערובת בכדי אכילת שלש ביצים הוא שלוקה מן התורה, אבל אם אין בתערובת כזית בכדי אכילת שלש ביצים, אף על פי שאסור לו לאכול, אם אכל אינו לוקה, אלא מכין אותו מכת מרדות".

חמץ נוקשה

שנינו במשנה (פסחים מ"ב ע"א): "ואלו עוברין בפסח (פירש"י, עוברין עליהן בבל יראה, ועי' בתוס')... זיתום המצרי, וזומן של צבעים, ועמילן של טבחים, וקולן של סופרים". ובגמ' (שם מ"ב ע"ב): "וזומן של צבעים וכו', הכא תרגימו מיא דחיורי (פירש"י, מי סובין) דצבעי בהו לבא (פירש"י, עור אדום). ועמילן של טבחים וכו', פת תבואה שלא הביאה שליש, שמניחה על פי קדירה ושואבת הזוהמא. וקולן של סופרים וכו', הכא תרגומא פרורא דאושכפי (פירש"י, גל"ד דבק), והרצענים מדבקין בו את העור כשמתחלק לשנים, או מדבקין שתי עורות יחד לעשותן עבה, ודרך לתת בה קמח של שיפון)... ומאי קרי ליה קולן של סופרים, דסופרים נמי מדבקין בהו ניירותיהן".

פירש"י (שם מ"ג ע"א): "כותח ושכר וחומץ וזיתום כולן חמץ גמור מעורב בהן, כותח איכא פת, ובהנך תלתא איכא שערי, וכולהו בני אכילה ושתייה נינהו, אבל זומן ועמילן וקולן, נוקשה הוא ובעיניה". למדנו מדברי רש"י, שחמץ נוקשה היינו חמץ שאינו ראוי לאכילה. כך מפרש גם הר"ן: "שלשתן נוקשה בעיניה, כלומר חמץ שאינו ראוי לאכילה, והוא אינו מעורב עם דברים אחרים".

עוד שנינו במשנה (שם מ"ח ע"ב): "שיאור (פירש"י, שלא החמיץ כל צרכו) ישרף, והאוכלו פטור (פירש"י בגמ', לא מחייב עלה לא מלקות ולא כרת)... ואיזהו שיאור, כל שהכסיפו פניו, כאדם שעמדו שערוותיו (פירש"י, ואיזהו שיאור שפטור, זה שאין בו סדק, אבל הכסיפו פניו, כאדם שעמדו שערוותיו ומתוך פחד ורתת פניו מכסיפין).

עוד מצינו בגמ' (מנחות נ"ד ע"א): "תפוח שריסקו ונתנו בתוך העיסה וחימצה, הרי זו אסורה... נהי דחמץ גמור לא הוי, נוקשה מיהא הוי (פירש"י, נוקשה - לשון רעוע כלומר חמץ שפל).

וכתב הריב"ש (סי' ג'): "אין נוקשה אלא כגון שלשה מיני אומניות הנזכרים במשנת אלו עוברין, שאינן ראויים לאכילה, או שמא שאינו עדיין חמץ גמור, כגון שיאור... וכן נמי עיסה שנילושה במים ומי פירות מעורבין, כהיא דתפוח שריסקו בעיסה, לפי שהמים שבעיסה מעורבין עם מיץ התפוח, וכי האי גוונא ממחר להחמיץ, אבל אינו חמץ גמור אלא נוקשה".

וכתב הר"ן (שם י"ג ע"א בנ"ד): "הצריכו לבער הכל, אפילו נוקשה, דילמא אתי למיכל מיניה".

והמג"א (סי' תמ"ב ס"ק א') כתב: "חמץ נוקשה היינו שאינו חמץ גמור, כמו אותן שהסופרים מדבקין בו ניירותיהם שעושין מקמח ומים, או עיסה שהכסיפו פניה, שלא נעשה חמץ גמור. ורש"י ור"ן פירשו חמץ רע, שאינו ראוי לאכילה, וכ"כ הסמ"ג. וצריך לומר דמעולם לא היה ראוי לאכילה. דאם היה חמץ גמור ראוי לאכילה, אסורה עד שיפסל מלאכול לכלב, כמ"ש בסעי' ב'. וצריך לומר דעכ"פ ראוי לאכילה קצת, דהא כתב הר"ן דגזרינן דלמא אתי למיכל מיניה".

למדנו, שחמץ נוקשה, דהיינו חמץ הראוי בדוחק לאכילה, או מה שלא החמיץ לגמרי, אסור באכילה, ואסור להשהותו בפסח (ועי' במג"א שם, שהוכיח מדברי המחבר סי' תמ"ז סעי' י"ב, שלהלכה אסור רק מדרבנן).

חמץ שאינו ראוי לאכילה

שנינו בתוספתא (פסחים פ"ג ה"ב): "הקילור והאספלנית והרטייה שנתן לתוכן קמח, אין צריך לבער. מלוגמא שנסרחה אין צריך לבער". וכ"פ הרמב"ם (שם פ"ד הל' י' וי"א).

וכתב הרא"ש (שם פ"ג סי' ד'): "כתב רבינו האי, כיון דמלוגמא שהסריחה אין צריך לבער, כל שכן טריא"ק שמערבין בו חמץ יבש שחוק עם בשר אפעה, שאין צריך לבער". וכ"פ הרמב"ם (שם ה"י), שמותר לקיימן בפסח - "שהרי נפסדה צורת החמץ" (וצ"ע, דמדברי רב האי גאון בתשובה המובאת בפירוש רבינו מנוח על הרמב"ם שם, הו"ד להלן, משמע, שהתיר לקיימה רק מפני שעומדת לצורך פיקוח נפש, ולא משום שהסריחה).

מפרש בפירוש רבינו מנחם (שם): "הקילור והרטיה והאספלנית, כל אלו עניני תחבושות הן, אך לפי שינוי מקומות תחנותם נשתנו שמותם, כי יש מהם מונחים על העין ויש על גב היד, ובכולם משימים קמח. והתריאקה זו היא רפואה מעולה, ועושין אותה מבשר אפעה ומביצי חיה אחת ידועה לרופאים, ומעורב בסממנים, ומערבין בו לחם חמץ יבש שחוק, ועושין אותו עוגות, ונילוש בדבש, ורוב רפואתו לספק נפשות לארס של נחשים ועקרבים ולמכה של חלל. וכתב רבינו האי... שאינו נעשה אלא למלכים".

וכתב הרמב"ם עוד (שם ה"ב): "דבר שנתערב בו חמץ ואינו מאכל אדם כלל, או שאינו מאכל כל אדם, כגון התריאק וכיוצא בו, אע"פ שמותר לקיימו, אסור לאכלו עד אחר הפסח, ואע"פ שאין בו מן החמץ אלא כל שהוא הרי זה אסור לאכלו".

מפרש בביאור הגר"א (סי' תמ"ב ס"ק י"ג): "מדקאמר - אינו חייב לבער, משמע דבאכילה אסור".

כך מצינו גם ברא"ש (שם פ"ב סי' א'), שכתב על דברי הגמ' - "אמר רבא חרכו קודם זמנו מותר בהנאתו אף לאחר זמנו: "וכגון שנפסל מלאכול לכלב, דומיא דפת שעטיפשה. יש שרוצים לומר, לאו דוקא הנאה, דהוא הדין נמי אכילה, דעפרא בעלמא הוא. ולא מסתבר, דאע"פ דבטלה דעת האוכל אצל כל אדם, מכל מקום כיון דאיהו קאכיל ליה, אסור. וכ"כ הרב הברצלוני ז"ל וז"ל, והני מילי דמותר בהנאה לאחר זמנו, אבל באכילה לא. ומהאי טעמא נמי אסור כותח הבבלי כי אכיל ליה, דתנן (דף מב) אלו עוברין בפסח, כותח הבבלי וכו'".

בביאור הדבר כתב החזון איש (אר"ח סי' קי"ז ס"ק ה'): "בבא לאוכלו בעין אסור מדרבנן, כיון דאחשביה לאכילה, אבל כשנפל לאוכל, בטל ברוב, דכשאוכלו אין דעתו אלא על האוכל. ואמנם כל זה בנפל מעצמו. אבל הכא קיימין שהוא מערבו בידים וניחא ליה בתערובתו, והלכך כשאוכל התערובת, חשיב כאחשביה גם לחמץ, והלכך אסור מדרבנן לאוכלו, בין שנתנו לטעם והסיר החמץ, ובין בחמץ שנימוח ונבלל".

תמרוקים ושפתון

למשנ"ת עולה, שתמרוקים ושפתון, וכן משחת שיניים, שאינם עומדים למאכל, אפילו אם הם מכילים חמץ, אין בהם איסור בל יראה. כמו כן מותר גם להשתמש בהם, כיון שאינו רוצה לאכלם, ואם כן לא שייך לומר שהחשיבם לאכילה.

אכילת חמץ שאינו ראוי לאכילה לצורך רפואה

כתב הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ו וה"ח): "מי שחלה ונטה למות, ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה, עושין ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים, שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן... במה דברים אמורים שאין מתרפאין בשאר איסורים אלא במקום סכנה, בזמן שהן דרך הנאתן, כגון שמאכילין את החולה שקצים ורמשים או חמץ בפסח, או שמאכילין אותו ביוה"כ. אבל שלא דרך הנאתן, כגון שעושין לו רטיה או מלוגמא מחמץ או מערלה, או שמשקין אותו דברים שיש בהן מר מעורב עם אסורי מאכל, שהרי אין בהן הנאה לחיך, הרי זה מותר ואפילו שלא במקום סכנה, חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב, שהן אסורים אפילו שלא דרך הנאתן, לפיכך אין מתרפאין מהן אפילו שלא דרך הנאתן, אלא במקום סכנה". מדברי הרמב"ם עולה, שמותר לחולה לשתות שיקוי שיש בו איסורי מאכלות, אם אין בו הנאה לחיך.

כך עולה גם מפירוש רבינו מנחם (שם ה"ב): "דבר שנתערב בו חמץ ואינו מאכל אדם כלל, פירוש כגון קילור ואספלנית ומלוגמא ופת שעטיפשה וכיוצא בהן, או שאינו מאכל כל אדם, כגון התריאקה, פירוש שאינה נאכלת אלא למלכים, כמו שכתבנו, או לאנשים אשר נשכם כלב שוטה, או הכישם חמת זוחלי עפר, אע"פ שמותר לקיימו, אסור לאכלו עד אחר הפסח... ואין צריך לומר דכשאסור לאכלו, דוקא כשהוא בריא, או אפילו חולה שאין בו סכנה, משום דדרך הנאתו הוא, רצוני לומר, אכילת תריאקה וכיוצא בה מן המרקחת שנכנס בהם חמץ, אבל במקום סכנה, מותר לאכלה, היא וכיוצא בה, אפילו חמץ בעיניה". משמע מדבריו, שרק אכילת התריאקה אסורה לחולה, מפני שיש שאוכלים אותה, ומשום כך נחשבת אכילתה "דרך הנאתו". אבל אם הוא כגון קילור ואספלנית ומלוגמא ופת שעטיפשה, שאינם מאכל אדם כלל, מותר לחולה שאין בו סכנה לאכול, כיון שהוא שלא כדרך הנאתו (וכ"כ להדיא להלן שם פ"ה ה"ט).

ובספר מחנה אפרים (חידושים על הרמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ח ה"ז) ביאר האיסור לחולה לאכול תריאק"ה באופן אחר: "עמדתי במה שכתב הר"מ ז"ל, דהתריאקה אסור לאוכלה בפסח, נראה מתוך דבריו דאיידי אפילו בחולה, דהא סתמא לזה קאי, וא"כ צ"ע, דהא כתב רבינו בהל' יסודי התורה, דכל האיסורין מותרין לחולה שלא כדרך הנאתו, כגון שעירב דבר מר עם דברים האסורים, הרי זה מותר, כיון שאין החיך נהנה ממנו, וא"כ בתריאקה נמי, הא ודאי אין החיך נהנה ממנו כנודע. וכדי לעמוד ע"ד, נקדים שורש דברים אלו איתנהו בפרק כל שעה, א"ר כל האיסורין שבתורה אין לוקין עליהן אלא דרך הנאתם, למעוטי הניח חלב ע"ג מכתו, וכל שכן אוכל חלב חי, משום שאינו כדרך הנאתו. ובתר הכי קאמר - רבינא שייף לברתיה בגוהרקי דערלה, עד - אמר ליה, מידי דרך הנאתו עבידנא, ע"כ. הרי מבואר דכל האיסורין מותרין לחולה שלא כדרך הנאתן. ולפי זה צריך לומר, דמאי דאסורין לבריא, אינו אלא מדרבנן... איסור אכילה כיון דחמיר שלוקה עליו כדרך הנאתו החמירו לאוסרו לחולה לאוכלו אפילו שלא כדרך הנאתו, זולת בחולה שנופל למיטה, כמו שהתירו לו בשבת לעשות לו כל צרכיו על ידי גוי, והיינו דוקא בחולה שנופל למיטה". וכ"כ במגן האלף (סי' תס"ו ס"ק א').

אבל השאגת אריה (סי' ע"ה) כתב: "יש לי לעיין, חולה שאין בו סכנה, אי מותר לאכול ולשתות אוכלין ומשקין שאינן ראויין ביום הכיפורים לרפואה, כדשרי התם בשלא כדרך הנאתן לרפואה, גבי רבינא (פסחים כה, ב) דהוי שייף לברתיה בגוהרקי דערלה, דקאמר התם בלישנא בתרא - מידי דרך הנאתן עבידנא, ושרי לרפואה. וראיתי להר"ן שכתב שם - ראיתי מי שכתב, דמתרפאין בכל איסורי הנאה של דבריהן, כגון חמץ שעבר עליו הפסח וכלאי הכרם בחוץ לארץ, אפילו חולה שאין בו סכנה. מיהו לענין אכילה אין לנו, דאיפשר שעשאן כשל תורה, שלא להתרפאות בהם שלא במקום סכנה ע"כ. ומדלמדו דמתרפאין באיסורי הנאה דדבריהן, דמתרפאין בשלא כדרך הנאתן, ואפילו הכי ס"ל דלענין אכילה אין לנו, שמע מינה דס"ל דשלא כדרך אכילתן, דאסור כאיסור תורה מדבריהן, אין מתרפאין בחולה שאין בו סכנה. א"כ הכי נמי אסור ביוה"כ בשאינן ראויין לאכילה ושתיה בחולה שאין בו סכנה. אך איפשר דבשאינן ראויין שרי טפי, דאין שם אוכל ומשקה עליהם, הואיל ואינן ראויין, והוה ליה עפרא בעלמא, אבל בשלא כדרך אכילתן שם אוכל עליו, לפיכך חמור טפי. דהא ביום הכיפורים בשלא כדרך אכילתן אסור וחייב עליו כרת... ואילו על שאינן ראויין פטור עליהן.

...ומסתברא לי דאוכלין ומשקין שאינן ראויין אפילו לרפואה אסור, דכיון דאכלן אחשבינהו. וכה"ג כתב הרא"ש בר"פ כל שעה (שם פ"ב סי' א') אהא דאין ראויין לגבי חמץ, חרבו קודם זמנו מותר בהנאתו אף לאחר זמנו, וכגון שנפסל מלאכול לכלב דומיא דפת שעטיפשה, יש רוצים לומר, לאו דוקא הנאה, דהוא הדין נמי אכילה, דעפרא בעלמא הוא. ולא מסתבר, דאע"ג דבטל דעת האוכל אצל כל אדם, מכל מקום כיון דאיהו קאכיל ליה אסור, וכ"כ הרב הברצלוני כו' ע"כ. הרי אע"ג דנפסל מאכילת כלב ועפרא בעלמא הוא, אפילו הכי אסור... השתא נקטינן דאוכלין שאינן ראויין לאכילה וכן משקין שאינן ראויין לשתיה, אע"פ שפטור עליהן ביוה"כ, איסורא מיהא איכא, ואפילו לרפואה בחולה שאין בו סכנה אסור, כנ"ל.

בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' ק"א) חולק על השאגת אריה, וכותב שאדם שאוכל דבר לרפואה, אינו מחשיב את הדבר, שהרי אוכלו בעל כרחו לצורך רפואתו, וממילא אין מקום לדון אכילה לרפואה בדיון "אחשביה".

וכ"כ בהגהות יד אברהם (הו"ד בדרכ"ת סי' קנ"ה כ"ח): "שלא לרפואה אסור לאכול, אע"פ שנשרף ונפסד מאוכל אדם, דכיון שבא לאכול, הרי אחשביה ואסור לאכול. משא"כ בחולה שחליו מוכיח עליו, שאינו אוכל זה מחמת חשיבותו, רק משום רפואה".

מדברי המחנה אפרים שהובאו לעיל עולה, שעכ"פ מדרבנן, אסור לבריא לאכול אפילו לרפואה דבר שאינו ראוי לאכילת כלב, ולא הותר אלא לחולה שנפל למשכב.

אבל החזון איש (שם סי' קט"ז ס"ק ח') כתב: "טבלאות של רפואה שמעורב בהן קמח... אם מעורב בהן מים, יש בהן משום חמץ נוקשה, ואם הן מתיבשות יובש גמור קודם שנתחמצו, אפשר שאינן חמץ... ואם הן מעורבין בדברים שאינן ראויין לאכילת אדם, אין בהן משום חמץ, כדין נפסל מאכילת אדם, כיון דאי אפשר להפריד הקמח, וגם אינו ראוי לחמץ בו, ומותר לבולען בפסח לרפואה. ואף למאי דמשמע מאחרונים ז"ל, דלכתחלה אסור לאכול אפילו חמץ שנפסל מאכילת כלב, מכל מקום ע"י תערובות שאר דברים מותר, דלא שייך כאן אחשביה, דדעתו על הסמים (א.ה. כאן הוסיף החזון איש בסוגריים וציין לדבריו בס' קי"ז ס"ק ה' המובאים לעיל, וכתב: "ואמנם לקמן מבואר דכל שמערב בידים על מנת לאכול החמץ בפסח, אף שנפסל קדם הפסח אסור", וצ"ע אם כוונתו, דמשום זה יש לאסור גם בתרופות, או שבתרופות לא שייך אחשביה, כמו שכתב מקודם. ובספר ארחות רבינו ח"ב עמ' כ"ו הביא שבעל הקהלות יעקב זצ"ל אמר לו שלמעשה התיר החזון איש, עי"ש כמה הנהגות למעשה של בעל הקהלות יעקב בענין נטילת תרופות). ואם לא נפסלו לאכילת אדם, אסורין באכילה וחייבין לבער". משמע מדבריו שאין בנטילת התרופות שום איסור.

אמנם בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' י"ז ס"ק ב') כתב: "יש הרבה תרופות, דאף שסם התרופה מר מעט, מכל מקום אפשר דלא חשיב כאינו ראוי למאכל אדם, מפני זה שאנחנו מפונקים. שהרי משקה שאינה ראויה לשתית אדם, אינה מקבלת טומאה וגם אינו מכשיר, ואפילו הכי תנן ופסק כן הרמב"ם בפ"י מט"א ה"ב, שהיוצא מן האוזן ומן החוטם ומי רגלים של בני אדם בין גדולים ובין קטנים חשיבי משקין, והרי הם תולדת המים, ויש עוד דוגמאות לכך. ולכן אפשר שצריכים לבדוק היטב כל סוג, לדעת אם זה חשיב כעירב בו דברים מרים הפוסלים מאכילת אדם".

אכילת חמץ לרפואה כשבטל בששים

כתב הרשב"א (שו"ת ח"ג סי' רי"ד): "ברופאים שאמרת ראיתי שערוריה, שנותנים לחולים אותם המשקים הנעשים ביד גוים מחומץ שלהם ודבש או פנג, ולא ידעתי להם מקום שיסמכו בו. שאם מפני שנתערב החומץ עם הדבש ובטל במיעוטו, זה אינו, שהרי עיקרו כן, וכל שעיקרו כן אינו בטל, כענין ארבעה מיני מדינה (פסחים מ"ב ע"ב)... כל הדברים הנעשים על ידיהם, שרגילים לתת לתוכן שום דבר איסור, אין אותו דבר האסור מתבטל במיעוטו להתירו. ואע"פ שאילו נתערב כן ע"י ישראל היה בטל... שכל שאסרו להתרחק מהם, בכל ענין אסרו. וכן דעת הראב"ד ז"ל, והוא הישר שבטעמים שנאמרו בדברים אלה".

מדברי הרשב"א משמע לכאורה, שכוונתו להחמיר דוקא במאכלים המיוצרים ע"י גוים. אבל המג"א (סי' תמ"ב ס"ק א') העתיק את דברי הרשב"א וכתב: "ותימא, דהא בגמ' מוקי דכותח הבבלי מייירי שיש בו כזית בכדי אכילת פרס, הא לאו הכי שרי. וצריך לומר דס"ל דמדאורייתא שרי ומדרבנן אסור". הרי שהבין שלדעת הרשב"א, כל מה שעירבו בכוונה תחילה בתוך המאכל, אינו מתבטל בששים.

וכ"פ בש"ע הרב (שם סעי' כ"ב) לענין תערובת חמץ גמור בדבר שאינו מאכל אדם: "ואפילו אין בו אלא חמץ כל שהוא, אם דרך עשייתו היא ע"י תערובת חמץ, כגון התריאק"ה וכיוצא בו, אינו בטל בתוכו" (ועי' בק"א שם, שציין לתשובת הרשב"א הנ"ל).

אבל בשו"ת נודע ביהודה (מהד"ת י"ד סי' נ"ו) כתב: "ואמנם מה שהביא דברי הרשב"א שהביא הב"י ביו"ד סוף סימן קל"ד שכל דבר שעיקרו כן לא בטל דבר זה צריכא עיונא. ונדבר כאן מגוף דינו של הרשב"א, אשר באמת אריה שאג מי לא ירא מלהרים

ראש נגד הרשב"א, ובפרט שהראב"ד הוא מריה דהאי סברא והרשב"א מביאו. אך אמינא הרי מצינו ג"כ עמודי עולם דלית להו הך סברא. וז"ל הר"ן בפ"ב דע"ז במשנה מפני מה אסרו גבינות הנכרים כו', והקשה הרב הר"ן מיגאש כו' וניחא ליה אי משום בשר בחלב לא מיתסר אלא בנ"ט כו' ומשום קיבת נבילה נאסרה בכל שהוא כיון דאוקמי קא מוקים כו', ולזה הסכים הרמב"ם תלמידו בפ"ג ממאכלות אסורות, מכלל דסבירא להו ז"ל דבאיסורין הללו הולכין אחר נותן טעם, אלא דהכא אסור משום דאוקמי קא מוקים, אבל הראב"ד ז"ל כתב כו', ע"ש בר"ן. וא"כ הרי לך הרמב"ם ורבו רבינו יוסף הלוי החולקין על סברת הראב"ד והרשב"א. וכיון שאפילו לדעת הראב"ד והרשב"א אין כאן איסור תורה, שעיקר טעמיה, שכל דבר שעיקרו כך, חיישינן שמא יפרצו, וכן מפורש דבמג"א סימן תמ"ב ס"ק א'. ואני תמה על המג"א, שמשמעות דבריו שהוא כותב כן מסברא דנפשיה, שהרשב"א מדרבנן קאמר, ובאמת הדבר מפורש בדברי הראב"ד והרשב"א. וכיון שהוא מדרבנן, כדאי הם הר"ן מיגאש והרמב"ם לסמוך עליהם להקל" (עיי"ש שהוכיח שגם דעת הש"ע להקל דלא כהרשב"א).

סיכה כשתיה

מקור הדין

איתא בגמ' (פסחים כ"ד ע"ב): "אמר רב אחא בר עוויה אמר רב אסי אמר רבי יוחנן, הניח חלב של שור הנסקל על גבי מכתו, פטור, לפי שכל איסורין שבתורה אין לוקין עליהם אלא דרך הנאתו.

עוד איתא (שם כ"ה ע"ב) "מר בר רב אשי אשכחיה לרבינא דשייף (פירש"י, מושח) לה לברתיה בגוהרקי דערלה. אמר ליה, אימור דאמור רבנן בשעת הסכנה, שלא בשעת הסכנה מי אמור, אמר ליה, האי אישתא צמירתא נמי כשעת הסכנה דמיא. איכא דאמרי, אמר ליה, מידי דרך הנאה קא עבידנא".

מאיך שנינו במשנה (שבת פ"ו ע"א): "מנין לסיכה שהיא כשתייה ביום הכפורים, אף על פי שאין ראייה לדבר, זכר לדבר, שנאמר (תהלים קט) - ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו" (פירש"י, מקיש סיכה לשתייה). עוד מצינו בברייתא (נדה ל"ב ע"א): "תניא - ולא יחללו את קדשי בני ישראל אשר ירימו לה' (ויקרא כ"ב), לרבות את הסך ואת השותה. שותה למה לי קרא, שתיה בכלל אכילה, אלא לרבות את הסך כשותה (פירש"י, לרבות את הסך - בכלל בקדשים לא יאכל עד אשר יטהר). ואיבעית אימא מהכא - ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו".

וכתבו התוס' (בנדה שם): "ואם תאמר דמעיקרא מיייתי מן התורה והדר מיייתי אסמכתא דבפרק ר"ע (שבת דף פו). תנן דסיכה ביוה"כ אסור אע"ג שאין ראייה לדבר זכר לדבר שנאמר ותבא כמים בקרבו, ואומר רבינו תם דקרא דלא יחללו נמי אסמכתא הוא, דבפרק הנשרפין (סנהדרין דף פג). דרשינן מיניה דטבל במיתה, ובפרק קמא דזבחים (דף ג): מידרש לדרשא אחריתי, ומדאורייתא לא הוי סך כשותה, וכן לענין יוה"כ. ותדע דאין חייבין כרת אלא אוכל ושותה בלבד, ואמר נמי בפרק בתרא דיומא (דף עז): - מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ואינו חושש. ועוד אומר ר"ת, דדוקא סיכת שמן אסמכוה רבנן אקרא ואסור מדרבנן, אבל סיכה של שומן חזיר ושל חלב שריא. ובפרק כל שעה (פסחים דף כ"ד ע"ב) אמר - המניח חלב של שור הנסקל ע"ג מכתו, פטור אבל אסור הוא, משום דאסור בהנאה, משמע אבל חלב דעלמא אפילו איסורא ליכא".

ובספר מחנה אפרים (שם) כתב: "לענין חלב, אם מותר לסוך בו, כתב באיסור והיתר כלל ל"ט, דאין היתר סיכה בחלב חזיר, אלא היכא דאיכא צערא, אבל לתענוג אסור. נראה דהיינו טעמא דאסור ליה, משום דסיכה חשיב כשתיה, וכבר כתבתי דאין סיכה אלא בשמן בלבד... וראיתי להתוס' במס' נידה בדף ל"ב שכתבו משם ר"ת כדברי, דלא אמרו סיכה כשתיה אלא בשמן לבד, וחלב של איסורי הנאה, משום איסור הנאה הוא דאסור".

במקום אחר (יומא ע"ז ע"א) כתבו התוס': "מותר אדם לסוך בחלב, דלא אשכחן דאתסר סיכה כשתיה, אלא ביוה"כ ובתרומה ובאיסורי הנאה, כי ההיא דפרק כל שעה - רבינא שייף לברתיה בגוהרקי דערלה וכו', עד - אמר ליה, שלא כדרך הנאתו קא עבידנא. וחלב חי של שור הנסקל על גבי מכתו פטור, הא מהותך אסור, משום דאיסורי הנאה נינהו. אבל חלב דהיתרי הנאה מותר. ובתרומה אסור, משום דאיכא אסמכתא דולא יחללו, וביוה"כ אסור משום תענוג" (ועי' במחנ"א שם שנו"נ בדבריהם).

עוד כתב בספר מחנה אפרים (שם): "אפילו אי הוי הסיכה מן התורה, אינו אלא בסיכה של תענוג, דחשיבא כשתיה, אבל סיכת חטטין שאינה של תענוג, הא ודאי לא חשיבא כשתיה. וראיה לזה מפירות שביעית, דניתנו לאכילה ולסיכה, משום דהוי כשתיה, ואפילו הכי למלוגמא אסור, משום דלאכלה אמר רחמנא, ולא למלוגמא".

משחות וסבון

כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סי' ס"ב): "בדבר לסוך על חטטין בגופו כשאין בו סכנה, רק צער בעלמא, משיחה שנתן לו הרופא, שמעורב שם אלקאהאל (אלכהול) של חמץ בפסח, שכתר"ה הורה להיתר, יפה הורה. דמצד איסור סיכה באיסורין, הרי לר"ת בנדה דף ל"ב לא שייך כלל סיכה כשתיה שלא בשמן. ואף בשמן הוא רק מדרבנן, דקרא הוא אסמכתא בעלמא... ויש סתירה קצת, דביומא דף ע"ז בתוספות ד"ה דתנן לא כתבו בשם ר"ת אלא זה, שהוא אסמכתא ביום כיפור ובתרומה, ולא שלא שייך אלא בשמן, משמע שסובר שהיה שייך סיכה כשתיה גם בשאר דברים כמו בשמן. ועוד סתירה דביומא משמע דהאסמכתא הוא רק ליו"כ ובתרומה, ובנדה משמע שהוא לכל דבר, דלכן ביומא כתבו דמותר לסוך בחלב, משום דלא אשכחן דאיתסר סיכה כשתיה אלא ביו"כ ובתרומה, ובנדה כתבו על ההיתר בחלב ושומן חזיר, משום דרך בשמן אסמכוה דהוא כשתיה, וצ"ע. עכ"פ לדינא סברי התוספות, דליכא איסור סיכה כשתיה בחלב ושאר איסורים. ואף להסוברים דסיכה כשתיה הוא בכל איסורין ובכל

מינים, יפה כתב כתר"ה ממחנה אפרים, שהוא דוקא סיכה של תענוג. ומצד איסור הנאה, כיון שאינו מאכל אדם מותר בהנאה" (והוסיף: "אבל פשוט שהוא רק כשנעשה המשיחה קודם הפסח, דבפסח גופיה, כיון שכבר נאסר בהנאה כשלא נתערב בהמשיחה, אסור אף אחר שערבוחו בהמשיחה ונפסל מאכילה, כמו בפת שעופשה ומלוגמא שנסרחה, שאינו חייב לבער, שהוא דוקא בנסרחו קודם הפסח. ואלקאהאל עצמו כשהוא בעין לא נחשב נפסל מאכילה, שיש מנכרים ששותין אותו ע"י תערובות ותיקון קצת. אבל עיין ברמב"ם פ"ה מיסוה"ת ה"ח, דשלא כדרך הנאתן דמותר לעשות מלוגמא מחמץ גם בפסח אף לחולה שאין בו סכנה, משום שהוא שלא כדרך הנאתן, והביא הכס"מ מאורחות חיים, שהוא מחמץ של נכרי, והנכרי עשה המלוגמא. ולכן יכול כשיש לו צער טובא, לעשות בפסח המשיחה בדראג סטאר של נכרי").

לפי דברי התוס' הנ"ל עולה, שגם בסבון אין חשש משום סיכה, או משום שאינו עשוי משמן, או משום שסיכה כשתיה רק לענין יוה"כ ותרומה. אבל בביאור הגר"א (א"ח סי' שכ"ו סעי' י') כתב על דברי הרמ"א שם, שאוסר להשתמש בסבון העשוי מחלב בשבת: "משמע מדבריו דבחול מותר, וכ"כ תוס' בספ"ד דנדה בשם ר"ת דמותר. ודבריו דחוקין, דא"כ ביוה"כ אן איסור אלא שמן דוקא. אבל במדרכי פ"ה דשבת ובספר התרומה ושאר פוסקים אוסרין להדיא כמו ביוה"כ, דאידי ואידי כרת, וכן בתרומה... אלא שתוס' ומדרכי וסה"ת וש"פ כתבו שאסמכתא הוא, ואינו אלא מדרבנן עשו אותו כשתיה. ולפיכך במקום צערא התיירו, כמ"ש בפרק בתרא דיומא, מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ביוה"כ כו', אבל שלא במקום צערא אסור, ועי' תוס' שם ביומא, וכן בחדש וכל איסורין".

מדברי הגר"א עולה, שיש להחשיב סיכה כשתיה בכל האיסורים, וכן בכל דבר, ולא רק בשמן, ואין להתיר אלא במקום צער (ומשמע מזה גם דסיכה שאינה לתענוג ג"כ אסורה, ודלא כהמחנה אפרים הנ"ל, דאל"כ למה הוצרך הגר"א להתיר סיכת חטטין רק משם צערא).

וכתב בביאור הלכה (שם): "עיין בביאור הגר"א, שדעתו כדעת הרבה מגדולי הפוסקים, דאף בחול אסור [לסוך בחלב], דסיכה כשתיה, ועכ"פ מדרבנן אסור, ודלא כר"ת וסייעתו שהתירו בזה לגמרי. מיהו מנהג העולם לרחוץ בבורית שלנו הנעשים מחלב, ורק איזה מדקדקים זהירין בזה. ואם מצוי להשיג בורית שנעשים שלא מחלב, בודאי נכון לחוש לדעת המחמירין בזה". לפי דברי הגר"א והביאור הלכה עולה, שיש מקום לחוש בסבון שיש בו חמץ, משום סיכה כשתיה.

סיגירות

כתב המגן אברהם (סי' תס"ז ס"ק י'): "טוב"ק דרך לשרותו בשכר, וצריך לסוגרו בחדר, או לעשות מחיצה לפניו".

ובשור"ת האלף לך שלמה (א"ח סי' ר"ד) כתב: "שאלתו בטאביק אם יש בו חשש חימוץ. הנה כבר כתבנו בכמה דוכתא, שאין בזה חשש חימוץ. דלו יהא דהוי בו איזה חמץ, הוי כחרכו קודם זמנו, דמותר בהנאה לאחר זמנו... ומה שכתב המג"א דטאבאק צריך לסגרו בחדר, נראה דהוא מיירי בטאבאק הנקרא טוטין, ששותין אותו בעשן, דזה נקרא שתיה, לכך אוסרו, דחושש לדעת הרא"ש שהביא בסי' תמ"ב, דחרכו קודם זמנו מותר בהנאה אבל לא באכילה, והכי נמי כיון דנקרא שתיה, לכך אסור, אף דהוי שלא כדרך אכילתן אסור מדרבנן. אבל הטאביק שהוי דרך נחירין, ודאי אין בו חשש כלל. וכן הראני בספר עקרי הד"ט בשם מור וקציעה להרב מהר"י עמדין, שכתב בשם אביו הגאון חכם צבי, דאין בטאביק חשש כלל. ואף אם נעשה בפסח ביד נכרי, נראה נמי דמותר, כמו שכתבתי בתשובה מכבר, והוגד לי שגם בתשובות ב"א (אולי בית אפרים) כתב כן, דמה דנעשה ביד נכרי, הוי כחרכו קודם זמנו, דמותר בהנאה לאחר זמנו, לכן אין לחוש בזה כלל, וז"ב".

כרית ממולאת כוסמין וחיטה צבועה

כרית ממולאת כוסמין וחיטה צבועה, לכאורה יש לדמותם לכיפת שאור שייחדה לשיבה וטח פניה בטיט, שנפסק בש"ע סי' תמ"ב סעי' ח', שמותר לקיימה בפסח. אמנם בתשובה שבפר"ח סי' תס"ז כתב שיש לבער או למכור חיטה שכתוב עליה פסוק לנוי, ומוכח שנקט שחיטה צבועה חמור יותר. ונראה לחלק ארבעה חילוקים מהא דכופת שאור: א. רצונו בחיטה דוקא, שהרי הפסוק הכתוב על החיטה הוא ארץ חיטה וכו', ול"ד לכופת שאור, שאין רצונו שיהא משאור דוקא. ב. קודם הכתיבה אין לחטה שום שימוש חוץ מאכילה, וא"כ הכתיבה עצמה היא הטיחה וגם היחוד, ואינו דומה ליחוד לשיבה, שאחריו עוד מוסיפים טיחה בטיט. ג. ייחוד לנוי אינו דומה לייחוד לשימוש ד. טיחה בטיט מעכבת את האכילה, משא"כ צביעה. ולפי כל החילוקים יש לאסור בחיטה צבועה ולהתיר בכרית ממולאת.

מכירת חמץ

מקור ההיתר למכור חמץ לגוי ולקנותו בחזרה אחר הפסח, מקורו בתוספתא (פסחים פ"ב ה"ב, הו"ד ברא"ש שם פ"ב סי' ד'): "ישראל וגוי שהיו בספינה וחמץ ביד ישראל, הרי הוא מוכר לגוי או נתנו לו במתנה, וחוזר ולוקח ממנו אחר הפסח, ובלבד שיתנהו לו במתנה גמורה".

המכירה מותרת אף שכוונת הישראל בשעת המכירה לחזור ולקנות את החמץ אחר פסח, כמו שכתב הב"י (סי' תמ"ח): "רבינו ירוחם כתב על תוספתא זו בשם בה"ג, ובלבד שלא יערים. ואיני מבין דבריו, דהא שרי ליתנו לגוי במתנה ולחזור וללקחו אחר הפסח, ואין לך הערמה גדולה מזו, ואפילו הכי שריא, מאחר שמוציאו מרשותו לגמרי. ואפשר דשלא יערים דקאמר, היינו לומר שלא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי".

וכ"פ בש"ע (סי' תמ"ח, סעי' ג'): "אם מכרו או נתנו לא"י שמחוץ לבית קודם הפסח, אע"פ שהישראל מכרו לא"י ויודע שלא יגע בו כלל, אלא ישמרנו לו עד לאחר הפסח ויחזור ויתננו לו, מותר".

בתרומת הדשן (סי' ק"כ) כתוב, שצריך למכור את החמץ לגוי "שחוץ לבית". הב"ח מפרש שכוונתו היא, שיש להוציא את החמץ מביתו. ולכתחילה יש לחוש לב"ח ולהוציא החמץ מביתו (מג"א, וכ"פ בש"ע הרב סעי' ז' ובמ"ב ס"ק י"ב). ומפרשים הטעם "כיון דעיקר החמץ יודע העכ"ם שהוא של ישראל, ולא יגע בו אע"פ שקנהו, מחזי כחמצו של ישראל אם היה בביתו. וגם איכא למיחש שמא יבא לאכלו. דכיון דדידיה הוי מעיקרא, לא בדיל מינה".

וכתב המ"ב (שם, ומקור דבריו בב"ח ובמג"א וש"ע הרב), "דאם יש לו חמץ הרבה ואי אפשר לו להוציאו מביתו, ימכור לו גם החדר, והוי כמו שמכר לו חוץ לביתו. וצריך למסור לו המפתח מחדר שמונח בו החמץ, כדי שיוכל לכונוס בשעה שירצה וליטול את חמצו שנמכר או ניתן לו, או שעכ"פ יאמר לו הישראל, בכל עת שתראה, תוכל ליקח המפתח מחדרך וליכנס בו ליטול את חמצך".

כפי המנהג היום, שמייחדים ארון מסויים שבו מניחים את החמץ הנמכר לגוי, יש לסגור את המקום או הארון שבו נמצא החמץ, כדי שלא יבא לאכלו, שהרי אפילו חמצו של נכרי שנמצא ברשותו, חייב לעשות לו מחיצה, כדי שלא יבא לאוכלו, כמשנ"ת בגמ' (פסחים ו' ע"א).

מכירת החמץ במרוכז אצל הרב, החלה לפני כמאה וחמשים שנה. הטעם שהנהיגו מכירה זו הוא, מפני שצריך לדעת כיצד לעשות קנין עם הגוי באופן המועיל, ולכן העדיפו שהרב יעשה זאת, ולא כל אדם לעצמו. בתחילה היה המנהג שהרב היה קונה את החמץ מכל בני העיר ומוכרו לגוי. אחר כך (כיון שחששו שאם מכירת החמץ מן הרב לגוי לא הועילה, יעבור הרב על איסור חמץ של כל בני העיר) שינו את אופן המכירה לאופן המקובל היום, שהרב מתמנה כשליח למכור את החמץ לגוי.

בח"ל היה נהוג למכור את החמץ לגוי יחד עם המקום שמונח בו (כדי שיועיל בתורת קנין אגב או חצר, ואכמ"ל). באר"י נוהגים למכור את החמץ ולהשכיר את המקום שמונח בו, כיון שאסור למכור לגוי בית באר"י ("לא תחנם - לא תתן להם חניה בקרקע, ע"ז כ' ע"א).

מעיקר הדין מועיל למנות שליח בדיבור ואפילו בטלפון. אבל כדי לחזק את המינוי עושים קנין סודר וחותמים על שטר (החתימה על שטר חשובה גם כדי שהגוי ידע היכן החמץ והיכן מונח המפתח, כך שהמכירה לא תיראה כהערמה בעלמא).

ראוי להמנע מלמכור חמץ גמור, כי כ"כ הא"ר (שם ס"ק ז'), שאין להקל כשהחמץ נשאר בבית ישראל, אלא למוכרו י"ש שאי אפשר להם בענין אחר. וכן המח"ש (שם) ערער על המכירה הנהוגה היום, וכתב "כל זה לא יועיל ולא עלתה ארוכה לשבר בת עמי לעת כזאת אשר נודע ביהודה ובגויים אשר המכירה היא רק להפקיע איסור חמץ. אף החרדים לדבר ד' ומכרו בלב שלם, מ"מ אין דעת הגוי לקנות המקום ולא החמץ וכו'. ולבי אומר לי, דדוקא בימים הקדמונים, שהיה דבר זה במכירת חמץ לגוי דרך מקרה, והיה המכירה בלב, בין אצל ישראל המוכר ובין אצל הגוי הקונה. אבל עתה בעו"ה, הן רבים עתה ע"ה, שגם בעיניהם הדבר רק מצות אנשים ומנהג אבותיהם בידיהם, כל שכן שאין דעת הגוי לקנות כלל, בענייני הדבר קשה בעיני הרבה". נוסף לכך, בראשונים (מאירי ונמוקי פסחים ו' ע"א ועוד) הביאו את דעת ר' עמרם גאון, שמותר למכור חמץ על מנת לשוב ולקנותו אחר הפסח, רק באקראי ולא כל שנה.

אבל מי שמוכר למכור חמץ, כבר כתב החת"ס (בשו"ת אר"ח ק"ג), שזו הערמה מותרת ואין לפקפק בה, "וכל המפקפק ראוי לגערה". דאף אם הגוי אינו מתכוין ברצינות, מ"מ ע"פ דיני ישראל אפשר לכופו, כיון שעשה קנינים וכתב שטר. והוסיף שם דבלא"ה מדאורייתא יצא בביטול¹⁸. בספר ארחות רבינו מובא, שהחזו"א, אף שהחמיר שלא למכור חמץ גמור, אלא לבערו, מכר שק קמח מחיטה לתותה.

ומובא במעשה רב שהגר"א נמנע מלאכול אחר"פ חמץ גמור שנמכר, וכן נהגו החזו"א והסטייפלער (אבל בקמח מחיטה לתותה לא החמירו - ארחות רבינו).

אם מקום שמוכרים צריך בדיקה, כגון כשנוסעים מהבית ב"ד ביום, דעת המקו"ח וחיי"א (הו"ד במ"ב ס"ס תל"ו), שכיון שבלי"ד הוא של ישראל צריך בדיקה, והחת"ס (בשו"ת אר"ח סי' קל"א) ובשו"ת בנין עולם (סי' כ') חולקים, שדינו כמו החמץ שמשייר לאכילה, שאינו מחוייב לבערו. והמ"ב (שם) כתב שאף שאין למחות ביד המקילים, עדיף למכור ב"ג. ומ"מ דברי החת"ס שם עולה, שאם לא יהיה לו מקום אחר לקיים בו חובת בדיקה, ראוי לבדוק את ביתו, אפילו אם מוכרו למחר לנכרי (כי נחלקו הראשונים כשמוכר ביתו לנכרי תוך ל' ואינו בודק במקום אחר, אם חייב לבדוק, הו"ד בש"ע ס"ס תל"ו). ולכן מי שנוסע להתארח וכולל את כל הבית במכירת החמץ, יבדוק ולא יברך. ועדיף להשאיר מקום אחד בבית שלא יכללנו במכירה ויבדוק שם בברכה (אם בודק בליל י"ד).

בר"ן (פסחים א' סע"ב) נוקט, ששוכר שנכנס לבית ב"ד, אם המשכיר אינו בעיר או שאינו רוצה לבדוק, חייב השוכר לבדוק, אף שחובת הבדיקה היא על המשכיר, וגם החמץ שעלול להמצא בבית אינו שלו אלא של המשכיר. ומבאר: "ושוכר לא סגי ליה בלא ביעור, דהא אמרינן לקמן, חמצו של נכרי עושה לו מחיצה גבוה י". מוכח מדברי הר"ן, שלא רק שאסור להשאיר בביתו חמץ

¹⁸ אמנם זה אינו מוסכם, דהרבה אחרונים סוברים, שמה שמוכר אינו מבטל, ועיין שבה"ל ח"ד סי' מ"ט ואכמ"ל.

שאינו שלו, אם אינו עושה לו מחיצה, אלא שאסור לשהות בדירה שאינה בדוקה מחמץ, ואפילו אם עשוי להמצא בה רק חמץ שאינו עובר עליו, כי מכל מקום יש חשש שימצא חמץ ויבא לאכלו.

ואם כן, אם נוסע מהבית ומשכירו לגוי ואינו בודקו מחמץ, אף שבשטר המכירה כתוב, שהגוי נותן ליהודי רשות להכנס למקומות שהשכיר לו, אין היתר לשהות בבית בפסח, שמא ימצא חמץ ויאכלנו, וכן צריך לצאת מהבית לפני חצות.

לכאורה לפ"ז, מי שמתארח בדירה שלא נוקתה לפסח, חייב לבדוק מיד כשנכנס. אולם יש לצדד ולומר, שכמו שמותר להכנס לביתו של גוי בפסח, ולא חששו שיבא לאכול שם חמץ, כיון שאין הבית שלו, ואין הוא נוטל ללא רשות ממה שמונח שם, ה"ה כשמתארח בביתו של אחר, אין חשש שיבא לאכול מחמץ שנמצא בבית, כיון שאין הבית שלו.

אם צריך ליקח בפסח משהו ממקום שמכר, מותר להכנס ולצאת מיד, אבל לא לשהות שם, שמא יבא לאכול מן החמץ.

מי שאין לו חמץ ידוע, אם צריך למכור. הגר"נ גשטטנר (בסוף ספר מכירת חמץ כהלכתו) כתב שראוי למכור, שלא יצטרך לטוח את כל הכלים שלשים בהם מחשש חמץ הדבוק בהם, כהמבואר בש"ע (סי' תמ"ב סעי' י"א): "עריבות שלשין בהן חמץ, אין לסמוך על מה שרוחצים אותן בחמין ומנקרין החמץ מהן, כי אי אפשר לנקרן שלא ישאר בהן בין הכל כזית, והכלי מצרפו. וצריך ליתן במתנה לא"י עד לאחר הפסח, או לטוחן בטיט. וה"ה לבצע שבכלי נסרים שאינו יכול להוציאו. הגה, וטוב לעשות כן בכלים שמניחים בהם קמח כל השנה (מהר"י), וכן בכלים שמניחים בהם פת כל השנה". וכתב המ"ב (שם ס"ק מ"ט): "וכתב מהר"ל דכן המנהג בדפי מולייתא ועצים מגלגלין וכל הכלים ששמשו בהם עיסה לטוחן בטיט או למכור לנכרי"¹⁹.

אולי יש גם מקום למכור, כדי להנצל מאיסור בל יראה, אם ימצא אח"כ מצות כפולות בין מצותיו (ומ"מ להלן עמ' 24 מובא מש"ע הרב, שהזהירות במצות כפולות אינה אלא חומרא שאין לה עיקר בגמ').

הגעלת כלים לפסח

כלי שאין רוצים להשתמש בו, אין חובת ביעור על הבלוע בו, שאינו נקרא נראה ומצוי (ראב"ן, מג"א סי' תנ"א, ס"ק א'). משום כך, א"צ לציין בשטר המכירה - חמץ הבלוע בכלים (חז"א אר"ח סי' קי"ז ס"ק ט"ו. וע"ע בארחות רבינו ח"ב עמ' פ'). ובשור"ת להורות נתן (ח"ו) כותב שגם במנהגי חת"ס ור"נ אדלר כתוב רק - חמץ הדבוק ע"ג הכלים. ומ"מ צריך לשפשף את הכלי, לנקותו מחמץ הדבוק בו, וכן צריך להצניע את הכלים במקום שלא יבא להשתמש בהם (ש"ע סי' תנ"א, ס"ק א'), ולכתחילה לנעול ולהצניע את המפתח (שם). ולכן צריך לזכור להוריד ה"ששת" התלוי במטבח.

להניח הכלים במקום גבוה מהישג יד אדם (בלא להצניעם), הב"ח (שם) אוסר, כמו שאסרו לקרוא לאור נר בשבת שמא יטה, אפילו אם מונח גבוה י' קומות, משום לא פלוג אבל המ"א ושאר אחרונים מקילים, דבלא"ה אינו אלא נטל"פ, שהרי עבר כבר מעת לעת מזמן הבליעה, ובדיעבד אפילו אם ישתמש בהם, אינו אסור מעיקר הדין. והמ"ב ס"ק ז' כותב שאין למחות במי שונהג כן, ומ"מ המחמיר תע"ב.

לא לשכוח לנקות את המלחיה הפתוחה, שמכילה בד"כ פירורי חמץ בעין!

מקור דיני הגעלת כלים הוא בפרשת כלי מדין שבתורה (במדבר ל"א), ושם נאמר: "אך את הזהב ואת הכסף את הנחושת ואת הברזל את הבדיל ואת העופרת, כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהרו". ומפרש רש"י (ומקורו במשנה בע"ז ע"ה ע"ב), "כל דבר אשר יבא באש, לבשל בו כלום, תעבירו באש, כדרך תשמישו הגעלתו. מי שתשמישו ע"י חמין, יגעילנו בחמין, ומי שתשמישו ע"י צלי, כגון השפוד והאסכלה, ילבנו באור. טעם דין זה מבואר בראשונים: "כבולעו כך פולטו". כלומר, שכלי פולט מתוכו את הבליעה, ע"י הכשרה באותה צורה שבה בלע את האיסור.

רוב תשמישו. ברשב"א (בשור"ת ח"א סי' שע"ב ותת"ז וח"ג סי' רע"ט) מבואר, שהולכים אחר רוב תשמיש הכלי, ולכן בקערה שמשתמשים בה בד"כ ככלי שני, אף אם יתכן שהשתמשו בה גם ככלי ראשון, מספיק מעיקר הדין להכשירה בכ"ש. וכך פסק המחבר (סי' תנ"א סעי' ו' וכ"ה). טעם הדבר הוא (כ"מ ברשב"א שם, וכ"כ הרמ"ע מפאנו סי' צ"ו), שהרי גם אם בלע פעם בצורה אחרת, שטעונה הכשר חמור יותר, הרי כבר עבר מעל"ע, וא"כ הוא נטל"פ ואינו אוסר מן התורה. ובאמת אם בלע בצורה חמורה

¹⁹ לכאורה יש לפקפק על מכירה זו, שהרי אין שום שווי לפירורים הדבוקים בכלים, ואיך סמכא דעתו של הגוי במכירה. אולם מצינו כע"ז במ"ב סי' תל"ג ס"ק כ"ג שכתב: "תקרות שלנו שתחת גג המשופע, אם דרך להשתמש שם צריך בדיקה, שפעמים הולך שם באמצע סעודתו ופתו בידו. ובאשר שטרחה מרובה היא, נראה שיש להקל ע"י שימכור לנכרי אותו המקום ג"כ עם החמץ שיש שם. הרי שאפשר למכור גם ככה"ג שאין שם אלא חשש לפת ישנה ששכח שם". וכפי הנהוג היום, שהרב נעשה שליח למכור חמצם של הרבה יהודים, "ל הסברא בזה, שכיון שהגוי קונה מכולם כאחד, ויש במכירה גם חמץ שיש לו שווי, סמכא דעתו שפיר במכירה.

יותר במעל"ע האחרון, שאז הבליעה היא נטל"ש, גם המחבר מודה, שיש להכשיר כפי צורת אותה בליעה (רמ"ע שם, וכ"פ המ"ב שם ס"ק מ"ו בשם האחרונים)²⁰.

אמנם הרמ"א שם מחמיר בזה, שאפילו כוסות שיש לחשוש ששרה בהם פעם לחם מעל"ע, או עירו לתוכם חמץ מכל"ר, צריך להגעים בכ"ר (או למלאות ולערוות שלשה ימים - מ"ב ס"ק ק"נ). הט"ז (ס"ק י"א) מפרש שזו חומרא בעלמא, מפני המון העם, שלא ידעו לחלק בין רוב תשמישם או לפעמים. ובפמ"ג (במש"ז שם) מפרש, שהרמ"א מחמיר לשיטתו, שאוסר נטל"פ בפסח. ומ"מ להלכה כשר בדיעבד, אם הכשירו כפי שמשמש ע"פ רוב (מ"ב ס"ק מ"ז בשם אחרונים).

שלחנות ושיש. בש"ע (סעיף כ'), "השלחנות רגילים לערוות עליהם רותחים, לפי שלפעמים נשפך מרק מן הקדרות לתוכן. והד"מ (סי' תנ"ב) מביא מהר"י וייל שצריך הגעלה בכ"ר ממש, כי לפעמים מניחים פשטידא חמה שהיא גוש ודינה ככ"ר, וכ"פ המ"ב (ס"ק ק"ד)²¹. והמנהג לערוות רותחין ולכסות, או לנקות היטב ולכסות בשני כיסויים. וכן השיש שהוא כלי אבן, יש לערוות עליו ולכסותו.

לכתחילה יש להמתין מעל"ע לפני ההגעלה, כמ"ש בס' תנ"ב, ובעירו לא שייך שיהיה ששים כנגדו.

כלי חרס אינו מוזכר בפרשת כלי מדין, ובפסחים (ל' ע"ב) איתא: "התורה העידה על כלי חרס, שאינו יוצא מדי דפיו לעולם". והיינו שבכלים שבישלו בהם חטאת ונעשה הבלוע נותר, נאמר - ואם כלי נחושת הוא ומורק ושוטף במים, ואם כלי חרס ישר, משמע שלכלי חרס אין תקנה²².

ולכן **לכיוורם והחרסינות**. שדינם ככ"ח אין מועיל הגעלה, וצריך לנקות היטב משיירי חמץ בעין ולהניח קעריות פלסטיק. וצ"ע אם אפשר להקל לבני עדות המזרח להשתמש בלא כיסוי ע"י הדחה, כי רוב תשמישן בצונן, שהרי לכאורה דינם כשלחנות ותיבות שהחמיר המחבר, מפני שלפעמים נשפך מרק לתוכם.

אבל **ברזים**, ברמ"א (ס"ס תנ"א) מבואר שברזות החביות מדיחים כי ממשמים בהם בידים עם חמץ, ולפ"ז גם הברזים במטבח יש לנקות היטב ודי בזה. ומקובל לערוות מים חמים, כי אולי ניתז עירו. ומ"מ לבני עדות המזרח נראה להקל בהדחה, כפי רוב תשמישו.

מכשיר לעשיית סודה ובקבוקי הסודה אפשר לשטוף היטב ולהשתמש, כי בודאי לא השתמשו בהם בחם ולא שרו בהם.

חצובה. ברמ"א (שם סעי' ד') כתב, שחצובה צריכה ליבון, והיינו כמו הרשת שעל הגז שעליה מניחים הסיר. והאחרונים (במ"ב ס"ק ל"ד) מבארים, שודאי די בלבון קל, כי כל החשש הוא שמא נשפך מהסיר (אבל נגיעת הקדירה בחצובה אינה אוסרת, כי שתי קדרות הנוגעות זו בזו בלא רוטב, אין הבליעה עוברת מזל"ז), ומה שנשפך ודאי נשרף.

לדעת מו"ר הגר"ש ואזנר שליט"א, חצובות שלנו חמורות יותר, כיון שרק הקצה נוגע באש, ולכן לכתחילה ראוי לקנות חדשות. ומ"מ בדיעבד די בלבון קל. לכיפות המבערים די בודאי בליבון קל, ולכן יכול להכשירם ע"י שידליק את הגז לכמה דקות. את המשטח התחתון של הגז אי אפשר להכשיר, כיון שהוא עשוי מאמאיל, שאין מועילה לו הכשרה לפסח, ולכן יש לכסותו.

שיניים תותבות. בולעות רק מכלי שני, ולכן החשש רק לענין פסח, שמחמירים גם בכלי שני, ולא לענין בשר וחלב. אם אין חשש שיתקלקלו בעירו, מצריך המהרש"ם (ח"א סי' קצ"ז) עירו. ובשו"ת שבה"ל (ח"א סי' קמ"ח וח"ד סי' ע"ד) מיקל בהגעלה בכלי שני.

אם מכשירים שיניים תותבות, ראוי גם שלא לאכול חמץ חם תוך מעל"ע לפני זמן האיסור, בגלל שהשיניים התותבות מכילות חרס, שאין מועיל לו הכשר. כמו כן ראוי לנהוג גם אם יש סתימות או כתרים בפה (שבה"ל שם).

גביעים. אם אין דרכו לשרות חלה ביין, מעיקר הדין די בהדחה, כי תשמישם בצונן, אבל המנהג להגעיל. אמנם אם מדיחם כל השנה במדיח כלים יחד עם כלי חמץ, א"כ בלועים מחמץ.

כלי זכוכית. לדעת המחבר אינם בולעים כלל, ואנו נוהגים כל השנה להקל לכה"פ בהגעלה אם בלעו איסור (דרכ"ת סי' קכ"א ס"ק ב'), ובפסח מחמיר הרמ"א שלא מועילה אפילו הגעלה. והמ"ב ס"ק קנ"ו מביא מחי"א להתיר ע"י מילוי ועירו ג"י, כשאין לו כלים אחרים.

²⁰ החזו"א (או"ח סי' ק"ט ס"ק ט"ו) נוקט, שבכלי שתשמישו בדבר חריף אין הולכים לכ"ע אחר רוב תשמישו, שהרי חריף מחזיר הבליעה לשבח. וע"ע במועדים וזמנים ח"ד סי' רפ"ב.

²¹ ואף דלכא' תתאה גבר, מ"מ עירו מהני רק לחומרא, כמש"כ הפמ"ג יו"ד ס"ס ס"ח.

²² ובט"ז (יו"ד ר"ס צ"ג) ר"ל בדעת בעל העטור שזו חומרא דקדשים ובאמת בחולין הוא רק גזירה דרבנן. בגמ' ובראשונים שם מבואר שבליבון גמור ע"י גחלים אפשר להכשיר גם כלי חרס, אלא שהיסק בגחלים מועיל רק מבפנים, ובזה חששו שלא יעשה טוב. והפמ"ג מסתפק בעבר ועשה אם קנסו גם בדיעבד. ובתוס' ובראשונים שם מבואר שבהחזרה לכבשן ודאי מועיל, או משום שכיון שמכניס לכבשן גילה דעתו שאינו מקפיד (ב"ח תנ"א) או שבשעה מועטת מוכשר ואינו חושש (מפרשי ש"ע שם).

החלפה מבשרי לחלבי. יש לדעת שאף שכל השנה אוסר המג"א תק"ט להכשיר כלי מבשר לחלב, שמא יהיה לו רק כלי אחד, בפסח מתירים הפמ"ג והחת"ס כי כיון שרק פעם בשנה אין חשש (מ"ב תנ"א סס"ק י"ט).

תנורי האפיה. לדעת הרבה פוסקי דורנו אפשר להכשירם ע"י הפעלתם על החום הגבוה ביותר לכמה שעות, וסברתם, ככ"פ. אך אחרים ומר"ר הגר"ש ואזנר שליט"א בתוכם אוסרים, כי הכשרם בליבון, ובליבון אין כלל זה שאינו מפליט אלא שורף, וא"כ צריך להגיע לדרגה של שריפה, אפילו אם בלע בפחות, והיינו ניצוצות ניתזים. וגם **במיקרוגל** אוסר.

מדיח כלים. ממתכת, הכשרו בהגעלה, אך לרוב א"א להביא המים לרתיחה, ומביאים ראי' מהאו"ה שלא אומרים ככ"פ על דרגת החום, ואפילו אם בלע ביס"ב צריך להכשיר ברותחים (קש"ע בב"ח) ומיעצים לשים אבן רותחת בתוך המדיח ולהפעילו כך.

פלטה חשמלית. אי אפשר להכשיר לפסח, כי לענין פסח מחמירים שאין הכשרה מועילה לכלי אמאיל.

ניקוי הכלי. בספרי מובא אך את הזהב ואת הכסף וכו' מכאן שצריך להסיר חלודה. ובב"י יו"ד קכ"א מבואר שהוא מטעם שאין מפליט הבלוע, והט"ז י' משמע שמכסה תחתיו מה שבעין ולכן כתב שאם הוא רק מראה חלודה אין איסור. ובב"ח קכ"א מביא הגה"ה שתלוי בקפידא כמו טבילה ומהרש"ל שתמה שאינו קשור כיון שכאן החסרון שא"י להפליט. ובפמ"ג מש"ז תנ"א, וכותב נפ"מ בין הבי' לט"ז אם גירד החלודה, ולא השתמש בכלי ועלתה שוב שכבת חלודה, שאם החסרון בגלל הפלטה הבלוע צריך לגרד שוב, ואם החשש לבעין א"צ. ובשעה"צ ס"ק פ"ה משמע שעיקר החשש לבעין.

מחבת נחלקו הראשונים אם דינו בהגעלה כקדרה כיון שיש בו שמן או כשפוד, כיון שהשמן מועט ולפעמים נשרף, והמתירים טוענים שגם בקדרה לפעמים כלים המים ומ"מ מותר כיון שיש במאכל לחלוחית. ובמחבת עכו"ם פסק המחבר ביו"ד ליבון ובפסח הגעלה, ונאמרו בזה שלשה טעמים: הש"ך ביו"ד כותב שמצרפים לגבי חמץ הסברא שהיתרא בלע, הרמ"ע מפאנו (בש"ך שם) מבאר שכאן השמן של היתר, משא"כ בעכו"ם חוששים ששמן חלב אוסר. ובחת"ס שו"ת יו"ד ק"א מבאר יותר, שמצריך ליבון רק בהצטרף שני תנאים א. שמטגן בלי שום אמצעי. ב. שהדבר המיטגן הוא שומן וכד' ולא משקה, אפילו אם הוא אוסר.

החז"א מדייק מהראשונים שכל האיסור הוא רק שמא יכלה המשקה אבל אם יש עוד משקה אפילו הוא של איסור מותר, ולכן לדעתו די בכלים שחוששים שמשחו אותם בחלב אוסר בהגעלה - עיין במועדים וזמנים רפ"ב.

כלים שעלולים להנזק בהגעלה. במחבר סעיף ז' כ' שכלי קרן א"א להגעיל שחוששים שיחוס עליהם, וכ"ה הדין לגבי כל מיני כלים שיש חשש שיזוקו במים חמים א"א להכשיר.

כלי פלסטיק. לדעת המנח"י וחלקת יעקב וציץ אליעזר אפשר להכשיר, שאין דינם ככלי חרס, אלא ככלי אדמה. ומ"מ בתשמישם על האור יש חשש שמא יחוס וא"א להגעיל. הגר"ש ואזנר (מפיו) מחמיר בתשמישו בחם לא להקל בשו"א בהגעלה, כיון שאין ברור שמועיל לחומר זה הגעלה.

סדר ההגעלה. כשמגעילים צריך להקפיד שיעלו המים אבעבועות עד שגומר להכניס כל הכלי (רמ"א ר"ס תנ"ב, וגם המחבר מודה), ולתחילה טוב להשהות הכלי מעט (ט"ז וחק יעקב), אך בדיעבד סגי ברגע אחד (שעה"צ ג'). רצוי להגעיל הכלים אחד אחד ואם שם כמה ברשת כגון סכ"ם יקפיד לנער היטב שלא יגעו זב"ז.

לכתחילה מקפידים שיהיה הכלי אחר מעל"ע ואם לא, צריך שיהיו המים ששים נגדו. וכיון שבהגעלות שברחוב מצטברת הרבה פליטה במים ואין ס', המנהג להגעיל רק כלים אב"י. וגם גזירה שמא יגעיל כלי איסור בפחות מס' ויחזור ויבלע.

השתנה צבע המים אין להגעיל בהם, דיש לחוש שנעשו כציר, שאוסר הרמ"א בס' תנ"ב ס"ס ה'.

חמץ במי הכנרת

ע"פ מוריה ניסן תש"נ, מאמר הרב רפאל א. רייכמן, ובית אהרן וישראל חוברת מ"ז מאמר הרב חיים שמרלר. יש גם תשובה ביב"א ח"ז.

במ"ב תס"ז ס"ק ס"ב כתוב שלחם שנפל למים בפסח עצמו, אוסר לשתות את המים, אפילו ע"י סנון, כי הלחם נמס במים. ובשעה"ר תמ"ז ח' מפורש שאין שיעור למשהו "אפילו משהו שנתערב באלפי אלפים". ובפמ"ג א"א תס"ז י"ג כ' שאפילו חזר משהו מהתערובת והתערב אוסר. וצ"ע לפ"ז איך מותר לשתות ממי הכנרת שדייגים וחילונים משליכים שם חמץ בפסח עצמו.

ונאמרו בזה כמה טעמים:

ראשית, מצד נתינת טעם ע"י כבוש לא שייך לאסור, כיון שהמים זורמים ומתחלפים ולא שייך כבוש בנהר פתחי תשובה יו"ד ס"ט ל"ג) וכל החשש מצד שמתמוסס במים.

א. כשקמא קמא אזיל ולא מצטרף לכשעור לא גזרו משהו אטו נותן טעם (יד יהורה ר"ס ק"ה ושו"ת ספר יהושע סי' ד').

ב. גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה (בית האוצר - במעדני שמואל).

ג. במ"ב תס"ז בשעה"צ ס"ק קי"א משמע שבספק סומכים בהפסמ"ר על סינון, ובש"ע הרב תמ"ז כ"ד התיר בשעה"ד אפילו אם נפלה פת ליין ונמצאו פירורים על המסננת בפסח, כשאין חשש משום כבוש. וכאן הוא ספק, כי טבע הפירורים לצוף והדגים אוכלים אותם לפני שיתמוססו ויתערבו, וגם המים למעלה חמים יותר, וכ' בריטב"א מכות ד' ע"א שמים חמים אינם מתערבים עם קרים, וגם כיוון הזרימה בסוף החורף מצפון לדרום, והשאיבה בצפון מערב. והשאיבה היא בעומק 10 מ'.

ד. בחמץ שהיה הפקר קודם שנתערב לא גזרו (כן מצדד השע"ת תס"ז ל').

ה. הלחם במים הוא נטל"פ (חיי"א כלל קכ"ב סעי' י"ז) וא"כ אפשר לצרף גם דעת מהר"ם מרוטנבורג במהרש"ם, שכשפוגם בעין כ"ע מודו שלא אוסרים נטל"פ.

ו. שיטת השאילתות שחמץ בששים, ואפשר לצרף שיטתו.

ז. גם אם התמוססו כל הפירורים, יש גבול ליכולת ההתחלקות שלהם, וא"כ לא יתכן שבכל ליטר מים יש חלקיק, ואם כן שוב הוא תמיד ספק אם במים שבידו יש חמץ.

ח. בשו"ת מהרש"ם ח"ז סי' ד' הביא מספר אפיריון וספר יוסף אומץ, שלא גזרו לאסור במשהו במחבור, וכ"ה להדיא בריטב"א בע"ז, והאריך בזה בשד"ח מערכת חר"מ כלל ד' סי' ט"ו.

הפרשת חלה ממצות

מצות הפרשת חלה בזה"ז גם באר"י היא מדרבנן, כיון שאין כל ישראל על אדמתם, וכתוב "בבואכם", ביאת כלכם ולא מקצתכם (רמב"ם בכורים ה"ה). ולכן לדעת רוב הפוסקים חוץ ממל"מ, כל ספק בהפרשת חלה הולכים לקולא.

כיון שבתורה נזכרת מצות ההפרשה בלשון - ראשית עריסותיכם, דרשו חז"ל שעיקר מצות ההפרשה היא בזמן שהיא עיסה, ומ"מ אם לא הפריש בעודו עיסה, יפריש אחר אפיה.

מלשון עריסותיכם דרשו חז"ל שיהי' כמו עיסת מדבר - והעומר עשירית האיפה הוא, ושיערו שהוא מ"ג ביצים וחומש. ומודדים בקמח לבד בלא מים (ב"י ר"ס תנ"ו). והכלבו (בב"י שם) מסתפק אם יש למדוד בקמח רפוי או דחוס. והיות והמדובר במידת נפח - 4.3 ליטר לחזו"א ו - 2.5 ליטר להגרא"ח נאה, וזה משתנה מקמח לקמח, קשה לומר משקל מדויק, ובמידות זמננו: לגרא"ח נאה 1,200 - בלי ברכה, 1,700 בברכה. ולהחזו"א 2,900 - 2,200. (אריכות בזה ושיעורים משיעורים שונים בדברי האחרונים, במאמר של הגר"א זילבר בבית אהרן וישראל גליון מ"א)

בגמ' ובש"ע תנ"ו מבואר שאסור ללוש עיסה גדולה משיעור חלה כי בגודל כזה א"א ללוש הכל בב"א, וכיון שלא עוסקים במצה עלולה להחמיק, ולכן כיון שא"א לצמצם חלק מן העיסות פחותות משעור חיוב בחלה.

ובזה"ז שאין עושים עיסה גדולה מ1,200, (והעידו בפני [הרב אהרן כהן] שבקוממיות הקלו עד (400 . 1) א"כ אין שום עיסה חייבת בברכה בזמן הלישה.

ובש"ע סי' תנ"ז כתוב, שכדי שלא לבטל מצות הפרשת חלה, מן הראוי להשיק כל שתי עיסות זו בזו, והיינו שיגעו באופן שכשיפרדו תתלש חתיכה מאחת מהן, ומבואר בש"ע שבה"ז לא נהגו כן מפני המהירות, ומביאים לידי חיוב חלה אחר אפיה, כמשי"ת.

ומ"מ באופה עיסה בודדת, מותר לו להגדילה קצת יותר משיעור חלה כדי להפריש ודאי בברכה (מ"ב תנ"ו סס"ק ז). אמנם אם נחוש לחומרא לשיטת הגר"ח נאה לענין חמץ ולשיטת החזו"א לענין ברכה א"א לחייב עיסה בודדת בברכה, כי אסור להגדיל ליותר מג' קבין לכ"ע. לכן אם רוצה לחייבה צריך לצרפה לעיסות אחרות.

אופן הצירוף, אם במאפיה מצרפים כל המצות בסל אחד, מתחייבות בחלה. וצריך להקפיד שכל המצות תהיינה מתחת לדפנות הסל, כיון שרק אז חייבות בחלה לכ"ע. ולדעת הרבה פוסקים וכ"פ המ"ב, צריכות המצות לנגוע זב"ז כדי ליצור צרוף סל. ולדעת ש"ע הרב צריכים להחמיר בזה לכתחילה משום דין אחר, שלדעת תוס' נדה רק ע"י נגיעה נקרא מן המוקף ולא ע"י צירוף סל. (ולהמ"ב ע"פ הגר"א יר"ד ס"ס שכ"ה א"צ לזה).

וכשמצרפים ומפרישים במאפיה זהו האופן הטוב ביותר, שמתחייב ודאי בהפרשה ויוצא יד"ח הפרשה.

כשמפרישים ממצות ורוצים לידע אם יש שיעור, ואין יודעים מכמה קמח נעשו, כתב בספר מידות ושיעורים של תורה עמ' ר"צ (הר"ד בקונטרס הפרשת חלה מהמצות פ"א סוף הערה כ"ט), שמצות במשקל 9,00 גר' נעשו מקילו קמח. ולפ"ז אפשר לברך על 1.5 ק"ג מצות להגרא"ח נ" 2.5 ק"ג להחזו"א.

בזה"ז די לתת מעיקר הדין כל שהו, ולכתחילה המנהג לתת כזית (מהרי"ל), מכל כמות שבאים לתקן (רמ"א יר"ד ס"ס שכ"ב).

בשו"ת מ"ב סי' א' כותב שעדיף לנחתום שלא להפריש חלה בעצמו, לזכות את הנשים בברכה. אמנם הב"ח והט"ז ביר"ד סי' שכ"ו דחו דבריו, שחל חיוב על הנחתום, וגם מטעם ברכה שא"צ. ומ"מ הש"ך העתיקו. ובקונטרס הפרשת חלה מהמצות כתב,

שכ"ז בחלת חו"ל, אבל בא"י שהיא חלה גמורה לכ"ע אסור למכור טבל אלא לצורך ולחבר, וכ' החזו"א דמאי ו' ה' דה"ה לעיסה שלא הורמה חלתה. וע"כ מאפיות שיש בהן צרוף סל, אין היתר למכור בלי להפריש חלה.

המקו"ח ובשו"ת מהרש"ם (הו"ד בדע"ת תנ"ז) וערה"ש נוקטים, שאם עיסה נתחלקה לשני כלים והפריש מאחד, פטר גם את חלק העיסה שבכלי השני, כי הפרשה היא על העיסה כולה. ולכאור' לפ"ז אם אחד הקונים הפריש כבר, פטר את כל המצות שנעשו מאותה עיסה גם אצל קונים אחרים. אבל במקראי קדש כ' שבקונים ודאי לכ"ע דעתו לפטור רק מה שברשותו. וכ"נ ממה שהב"ח דן רק מדין ברכה שא"צ ולא מטעם זה.

כשמפרישים בבית ועושים צירוף סל שצריכים נגיעה, כמשנ"ת, אם בשביל הצירוף סל כהגר"א והמ"ב, ואם בשביל מן המוקף כהש"ע הרב, צריך לפתוח הנילונים שבקופסאות, כדי שהמצות עצמן תגענה זב"ז. ואם מפריש משתי קופסאות יחד, ואין בכל אחת 1.5 או 2.5 ק"ג, צריך להניח בכלי אחד כגון במיטת תינוק, או להניח על סדין ולקפלן גם מעליו, וגם המצה העליונה שבקופסא תגע במצה בקופסה הסמוכה. ואם יש בכ"א שיעור, די מעיקר הדין להצמידן זל"ז, ולדעת הש"ע הרב ראוי ליר"ש גם לחבר המצות העליונות. (אמנם בערה"ש מיקל בזה שגם ע"י כלים נקרא נגיעה, אך בשש"כ פמ"ב הערה ל"ט בשם הגרשז"א תמה עליו, וכן שמעתי מר"ש איצקוביץ בשם הגר"ש ווזנר).

הדין הוא שעיסות שמקפיד עליהן שלא יתערבו אינן מצטרפות ע"י נשיכה ונחלקו האחרונים אם כשמצרף אחר אפיה ואז אינו מקפיד שיגעו מצטרף. והכרעה שלא מצטרף, ולכן א"א לצרף מצות מצוה עם מצות אחרות, ואם אין שיעור במצות מצוה וגם לא היה צירוף סל במאפיה פטור להפריש (מנח"י ח"ח ק"ט). אמנם אם יש שיעור ורק רוצה להקיף יחד, מועיל גם כשמקפיד.

מי שעושה עיסה שיש בה שיעור גדול אך דעתו לחלקה בעודה עיסה להרבה אנשים א"ח בחלה, ואם דעתו לחלקה רק אחר אפי' חייב (יו"ד שכ"ו ב') ונחלקו האחרונים אם כל הצירוף הוא רק אחר אפי' וגם דעתו לחלקה אם פטור. לדעת הגר"ש ווזנר (ח"ב קס"ט) והגר"מ שטרנבוך (ח"ז וח"ח) לחייב. אך דעת הערך שי ומשנה שכיר לפטור. וע"כ מכריע המנח"י ח"ח מ"ב, שחבורה שאופה מצות מצוה וכ"א מקבל פחות משיעור, לא יפרישו בברכה אפילו עם צירוף סל.

ואם נחתום אופה מבואר בשכ"ו שם כיון שאם לא ימצא קונה או ימצא קונה אחד לא יחלק נקרא עיסה אחת. ולפ"ז כתב המנח"י שמאפיה שאופה מצות מצוה ומחלקת תפריש בברכה. ומ"מ אם רואים בשעת אפיה שיש תור ממתינים לקנות מצות, נראה מדברי המשנה ראשונה חלה פ"א מ"ז שנקרא דעתו לחלקה, וצ"ע.

יש לשרוף את החלה, ובשעה"ד שקשה לו, יכול לעטוף ולהניח בפה (מנחת יצחק ח"ד סי' י"ג).

דין מצה כפולה ונפוחה

מקור הדין: כתוב בתרומת הדשן (ח"א סי' קכ"ז, הו"ד בב"י ס"ס תס"א) שאחד הגדולים נהג לאסור מצה שנתכפלה בתנור בשעת אפייתה. ומפרש התה"ד: "ונראה דטעמו היה, משום דחיישינן שמא לא היה חום האש יכול לשלוט בין הדביקות בכח לאפות מיד, ואדהכי נתחממה שם בתנור וכו', בעינן שישלוט חום האש וחימום האור בכל צד, ובמקום שהוא דבוק אי אפשר לשלוט שם מהר". וכן פסק הרמ"א (שם): "מצה שנתכפלה בתנור ודבוקה בו עד שיהא שולט שם האש, אוסרין אותה", וכן נקטו כל הפוסקים.

בשו"ת רדב"ז ח"א סי' תצ"ד כתב: שאלת ממני, אודיעך דעתי במצות הנכפלות באפייתן, אם הם מותרות או לא. תשובה, חכמי אשכנז האחרונים ז"ל אסרו... והטעם שהאש אינו שולט בין הכפלים כ"כ מהרה ואדהכי מחמיץ. ואני אומר... בתנורים שלנו שהאש חזק מיד, נאפה הבצק ואפילו מה שבין הכפילות, וכ"ש במצות שלנו שהם דקות ולא עבות. ומי יתן ויודיעוני, מה חילוק יש במצה כפולה ממצה עבה כפי שיעור הכפל, למה בזה שולט האור ואינו בא לידי חימוץ, ובזה אינו שולט האור ובא לידי חימוץ... בתנור שהאור חזק מיד נאפות המצות, ודבר זה נראה לעין. הילכך מי שנכפלה לו מצה בתנור, לא ימהר להוציאה עד שתאפה יפה יפה, ואין כאן בית מחוש".

בדע"ת (שם) מביא את הרדב"ז וכותב: "ואולי י"ל, דגם האוסרים מודים במצות דקות כנהוג בזה"ז... ואף שאין להקל לכתחילה, מ"מ בדיעבד כדאי הוא הרדב"ז לסמוך עליו במצות הדקות עכ"פ". אבל בשו"ת קנה בושם (סי' כ"ג) תמה, שהרי גם בזמן הראשונים עשו מצות דקות, כמבואר בד"מ (סי' ת"ס ס"ק ג'), ואעפ"כ החמירו הפוסקים (וגם המהר"ו שכתב בעצמו שנהגו לעשות מצות דקות, החמיר בכפולה).

וכתב בש"ע הרב (סעי' כ"ז): "וכל איסורין אלו שנתבארו במצה כפולה ונפוחה אין להם עיקר בגמרא ואינן אלא מנהג שנהגו בדורות האחרונים. ואע"פ שאין לנו להקל בדבר שאבותינו נהגו בו איסור, משום שנאמר - ואל תטוש תורת אבך, מכל מקום אין להחמיר בהם כמו בחמץ גמור שאוסר תערובתו במשהו בתוך הפסח, ודי להחמיר לאסור אותה מצה עצמה שנתכפלה או נתפחה אבל לא תערובתה".

הגדרת כפולה: בספר מנהגי מהר"ל (הלכות אפיית המצות ס"ק כ"ד, הו"ד בד"מ ובמג"א שם) כותב: "מהר"ש התיר מצה של מצוה שהיתה נכפלת באפייתה מצד אחד, שכמעט נדבק כפולה להדדי. ולא עוד, אלא התיר לצאת בה. ואמר שאין לחוש על

מצה כפולה, אלא היכא שנדבק הכפל לגמרי, אז אין חום האור שולט בינתיים ונתחמץ, מה שאין כן בסמוכים בלי דיבוק²³, שאז האור שולט שם (ש"ע הרב סעי' כ"ב- יפה, ומתחיל לאפות קודם שיספיק להתחיל להחמיץ).

כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' קט"ז): "ופשוט שאין בכלל החומרא של מצה כפולה, מה שרגיל בשעת הגלגול כדרכו, שמניח שטח על שטח ונוולד כעין מראה מצה כפולה, דזה פשיטא דנדון כגוף אחד ממש בלי חשש כלל"²⁴.

כמה נאסר: כתב הרמ"א, שבמצות שנאפו קודם יו"ט, אוסרים רק את מקום הדיבוק ולא את שאר המצה²⁵. ובמג"א וט"ז כותבים, להסיר את מקום הדיבוק ועוד שיעור כדי נטילה מסביבו, שהוא שיעור אצבע - 2 או 2.5 ס"מ. טעם הדבר הוא, כיון שהמצה יבשה, ופליטת טעם האיסור של דבר יבש מתפשטת רק עד כדי נטילה, ולכן הטעם הנפלט ממקום הכפל אוסר רק כדי נטילה מסביבו²⁶.

דין החתיכה הכפולה: בכתבי מהר"א (במג"א שם) כתב, שאת החתיכה שמסיר יש להשליך, ובמהרש"ל (במג"א שם) כתב שיש לשרוף אותה. ומפרש המג"א שהמהר"א מיקל להשליך, כיון שמצה כפולה אינה חמץ גמור. הש"ע הרב (סעי' כ"א, ועי' בבה"ל ד"ה אין) כותב: טוב להחמיר ולשרפם אם אפשר לו, אע"פ שאינו חמץ ברור אלא חשש בעלמא²⁷.

כיון שנוהגים במצה כפולה כבחמץ גמור ומשליכים או שורפים אותה, הרי היא מוקצה בשבת ואסור לטלטלה. אם שובר חתיכה ממצה כפולה, לדעת הדה"ח (הו"ד בבה"ל ס"ס רס"ו), שמוקצה מחמת גופו אסור לטלטל אפילו כשבא לידו בהיתר, עליו להשליכו מידו מיד.

נפוחה: השע"ת ס"ק ט"ו מביא משו"ת דבר שמואל, שבמצות שלנו לא שייך כלל נפוחה, והמ"ב ס"ק ל"ה מצדד כן לדינא. אמנם מלשון ש"ע הרב (סעי' כ"ג עד כ"ז) נראה שדעתו להחמיר גם במצות שלנו, "אם עובי המצה נחלק לשנים וצד העליון עלה למעלה ויש חלל באמצעיתה...שאותו מקום דומה למצה כפולה, שאין חום האש שולט שם". ומ"מ גם אם נחמיר, היינו רק כשיש חלל שיכול להכנס לתוכו אגוז לזו בינוני, והוא שיעור אצבע - 2 או 2.5 ס"מ (ש"ע הרב סעי' כ"ה ומ"ב בשם א"ר).

איסור קטניות

במשנה (פסחים ל"ה ע"א) איתא: "אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחטים, בשעורים, בכוסמין, ובשיפון, ובשיבולת שועל". ובגמ' שם: "הני אין, אורז ודוחן לא. מנהני מילי, אמר רבי שמעון בן לקיש וכן תנא דבי רבי ישמעאל וכן תנא דבי רבי אליעזר בן יעקב, אמר קרא, לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות. דברים הבאים לידי חימוץ, אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון. מתניתין דלא כרבי יוחנן בן נורי, דאמר אורז מין דגן הוא, וחייבין על חימוצו כרת".

במקום אחר (פסחים ק"ד ע"ב) איתא בגמ': "מאי שני תבשילין (שמניחים בקערה), אמר רב הונא, סילקא וארוזא. רבא הוה מיהדר אסילקא וארוזא, הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא. אמר רב אשי ש"מ מדרב הונא לית דחייש להא דרבי יוחנן בן נורי וכו'". הרי שמדינא דגמ' אין שום חשש איסור באכילת קטניות.

הטור (סי' תנ"ג) כותב: "אלו דברים שיוצאים בהן ידי חובת מצה, בחטין ובשעורים ובכוסמין ובשבולת שועל ושיפון, אבל לא באורז ושאר מינים. וגם אינן באין לידי חימוץ, ומותר לעשות מהן תבשיל, וכן בכל מיני קטניות. ויש אוסרין לאכול אורז וכל מיני קטניות בתבשיל, לפי שמיני חטין מתערבין בהן, וחומרא יתירא היא זו ולא נהגו כן. הבית יוסף (שם) הביא בשם הסמ"ק: "על הקטניות כגון פולים ועדשים, יש נוהגים איסור לאכלם בפסח, וכן ה"ר שמואל מאורא. אבל ה"ר יחיאל ושאר גדולים היו נוהגין בהם היתר. וקשה מאד הדבר להתיר, כיון שאחרים נהגו בהם איסור. ונראה שלא נהגו בו איסור משום חימוץ, דלא טעו

²³ בשו"ת קנה בשם (שם) הוכיח, שהכוונה היא רק כשיש קצת אויר ביניהן, אבל אם שוכבות זו על זו אע"פ שאינן דבוקות זל"ז אסור.

²⁴ ומדברי הבה"ל (ד"ה זו על זו) בשם החמד משה אין לענ"ד ראייה לאסור, דמלשוננו שם משמע דמייירי כשנשכו זל"ז רק אחר גמר העריכה ולא נעשו כאחד ממש ע"י עריכה. ועי' בארחות רבינו (ח"ב פסח ס"ק ט"ב) שהחזו"א החמיר בזה לעצמו.

²⁵ ואפילו אם אין במצה ששים כנגד מקום הדיבוק (מג"א, ט"ז, שעה"ר סעי' ט"ז ושעה"צ ס"ק נ"ז).

²⁶ ולענין מירדה שהוציאו בו מצה כפולה, עי' ש"ע הרב סעי' כ"ח, מ"ב סי' תנ"א ס"ק קי"א וחזו"א או"ח סי' קכ"ב ס"ק י'.

²⁷ המ"ב בכמה מקומות כתב שיכול להשליך לביהכ"ס במקום לשרוף. וחזו"א תמה עליו, שהרי ע"י השלכה לביהכ"ס אינו מתבער אלא נפסל מאכילת כלב, ולאחר זמן איסורו לא די בזה אלא צריך לבערו. ונראה לכאורה שהמדובר הוא רק בביהכ"ס שהצואה עומדת שם. אבל בביהכ"ס שלנו, שהמים שוטפים משם את החמץ, אם מפוררים את החמץ ומשליכים אותו לביהכ"ס, יודה גם החזו"א דמקרי ביעור. ועכ"פ לענין מצה כפולה, דבלא"ה אינו אלא חומרא, נראה להקל.

אינשי בזה, דתינוקות של בית רבן יודעין אותו. דבפירוש אמרין בגמרא, דאינו בא לידי חימוץ אלא חמשה מינים בלבד. אלא אסרו, משום דדגן מעשה קדרה וקטנית מעשה קדרה, גזירה הא אטו הא. וגם יש מקומות שעושין פת מקטנית, ואתי לאיחלופי בדייסא שהוא מעשה קדרה. אבל מיני ירקות דלא דמי לדגן כלל, לא אתי לאיחלופי. וגם פעמים תבואה מעורבת בהם ואי אפשר לבררו יפה. אף על גב דבימיהם היה מותר, מכל מקום עתה יש להחמיר בדורות הללו שאינם בקיאים כל כך באיסור והיתר כדורות הראשונים, כדפירש רב סעדיה גאון. ומסיים הב"י: "ולית דחש לדברים הללו זולתי האשכנזים".

והיינו שהמנהג שלא לאכול קטניות נובע משני טעמים: א. שעושים מהם דייסות ופת כמו מחיטים, ועמי הארץ יבאו לטעות. ב. שהגרענים דומים לגרעיני חיטה ויש חשש תערובת חיטה.

וכתב המהר"ל (מנהגים הלכות מאכלות אסורות בפסח ס"ק ט"ז, ה"ד בשע"ת שם): "ואל יאמר אדם, כיון שאין אסור מדאורייתא, אין לחוש, דכל דגזרו רבנן העובר עליו חייב מיתה, ועובר על לא תסור מן הדבר אשר ירוץ".

בגדר הגזירה נחלקו הפוסקים. לדעת ש"ע הרב (ריש סעי' ה') והחיי"א (ריש כלל קכ"ז), לא יהיה טפל חמור מן העיקר, ואם ברר הקטניות ואפאן כדרך שאופין מצות, מותר לאכלן, וכן מצדד בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קפ"ג). אבל בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' שע"ג וסי' תקל"ג) נקט בפשיטות לאיסור, אפילו אם בורר הקטניות ועושה מיד שמן בלא לערב מים כלל, וכן המנהג.

אצל הספרדים יש קהלות שלא החמירו כלל (פרסים) ויש שהחמירו רק באורז (מרוקאים) ויש שקיבלו עליהם בפסח כל חומרות האשכנזים (כ"כ בכה"ח).

בתה"ד מפורש שמותר להשהות קטניות, ולכן א"צ למכרן עם החמץ.

אם צריך לתת לתינוק, עדיף מין אחר ולא אורז (מ"ב ס"ק ז' מחי"א ויעב"ץ), ונהגו לייחד כלים (מהר"ם שיק ס"ס רמ"א). ומ"מ בדעבד מפורש ברמ"א שקטניות אינן אוסרות אפילו אם נפלו לתבשיל, ובטלות ברוב, ואם כן כל שכן שאין אוסרות כלי שנתבשלו בו. ובצונן, כגון לשטוף בכיור או ליקח אבקה בכפית, נראה שאין חשש כלל.

יש סוגים שיש בהם חילוקי מנהגים, כגון בוטנים ושום, וכ"א ינהג כמנהג אבותיו.

לכאורה לטעם המנהג, שעושים מהם דייסא ופת, היה מקום להחמיר גם בתפ"א, וכך נקט החי"א בנשמת אדם (פסח אות כ'). אבל לא נהגו כן. והטעם, כי לא היה מצוי בזמן שגזרו ולא נכלל בגזירה. והתפארת שלמה אמר שצריכים להודות על כך שלא היה בימי הגאונים ולא נאסר.

מצה שרויה

איתא בפסחים ל"ט ע"ב במשנה, אין שורין את המורסן לתרנגולים, אבל חולטין. פירש"י, חולטין ברותחין, שאין מניחין אותו להחמיץ. ובגמ', תנו רבנן אלו דברים שאין באין לידי חימוץ, האפוי וכו' וחלוט שחלטו ברותחין. פירש"י, האפוי, לחם משנאפה, כל מה ששוריהו במים אינו מחמיץ.

מדברי הברייתא ורש"י מוכח לכאורה, שאין שום חשש לשרות במים מצה אפוייה או קמח מצה, ובפרט אם שורה במים רותחים, שאז אפילו קמח אינו מחמיץ (אלא שכתבו הגאונים שאנו מחמירים שלא לחלוט, כיון שאין בקיאים בזה"ז בחליטה). אבל בהרבה קהלות נהגו להחמיר שלא לשרות מצה או קמח מצה במים. ומפרש בעל הש"ע הרב (בתשובה ו' שבסוף ש"ע הרב): "באמת כי גם שאינו איסור גמור וברור מדינא, מ"מ המחמיר תע"ב ואינו מן המתמיהין לאמור כי היא חומרא בלא טעם, אלא טעמא רבא איכא במלתא, ליזהר מחשש איסור דאורייתא, לפ"ד סמ"ק ורבינו ירוחם, הובאו בב"י סי' תס"א וכן פסק הפר"ח שם, בקמח שנקלה (שאסור לבשלו, ודלא כרש"י ורמב"ם שהתירו), דחיישינן שמא לא בשיל שפיר. והנה עינינו רואות בהרבה מצות שיש עליהם מעט קמח אחר אפייה, וזה בא מחמת שהיתה עיסה קשה ולא נילווה יפה וכו'. ואף דהמג"א ופר"ח מיירי בקמח ממש שמעריבים בידיים, מ"מ כיון שענינו רואות מצות הרבה שמצוי בהם קמח מעט נראה לעין אחר האפיה, אי אפשר להכחיש החוש. ומה שלא הזכירו זה הפוסקים, היינו משום שזה אינו מצוי כלל, אלא בעיסה קשה שלא נילווה יפה. ובדורות הראשונים היו שוהים הרבה בלישה וגלגול, עד שהיה נילוש יפה. עד שמקורב, זה עשרים שנה או יותר, נתפשטה זהירות זו בישראל קדושים, למהר מאד מאד בלישה, ואין לשיין יפה יפה, ולכן נמצא קמח מעט במצות של עיסה קשה, כנראה בחוש למדקדקים באמת וכו'. ומ"מ אין למחות בהמון עם המקילים, כיון שיש להם על מה שיסמוכו, והעיקר על דעת רש"י והרמב"ם (שמתיירים לבשל קמח קלוי). אבל לפי מש"כ האריז"ל להחמיר כל החומרות בפסח, פשיטא שיש להחמיר וכו'. ובמי פירות פשיטא דאין להחמיר כלל כל הפסח".

השע"ת (סי' ת"ס ס"ק א') מביא מכנה"ג טעם נוסף להחמיר, שגזרו "משום שאשה אחת טעתה, לפי שראתה לאשת חבר שלקחה קמח ממצה אפוייה, והיא סברה שהוא קמח סתם ועשתה כן".

במעשה רב מובא שהגר"א לא החמיר בשרויה, וכן היעב"ץ (במור וקציעה סי' תס"א) כותב שראה מחסידי עולם שאכלוהו. החזו"א נהג להחמיר בשרויה, אבל היקל לעשות קניידלך, ע"י שהכניסם למים רותחים ממש, שסמך בזה על עיקר הדין שחליטה אינה מחמיצה אפילו קמח.

עוד כתב השע"ת (שם): "וממה דכתבתי מבואר, דבין המחמירין ובין המקילין, אלו ואלו עושים כוונים לשמים. אלו דעתם לפרוש משימצא דשימצא חימצא ובר חימצא, בכדי להזהר מחמץ כל שהוא בכל חומר האפשר, ואלו משום מניעת שמחת יו"ט, שלא ערב להם מצה חריבה ובפרט למי שקשה לו הלעיסה וכו', ועל אלו ועל אלו שלבם לשמים קורא אני, ועמך כולם צדיקים".

השע"ת (שם) כותב: "ועכ"פ נראה דאף המחמיר, אין צריך להחמיר שלא לטבל מצה אפוייה במים או במשקה אם נותן מיד לתוך פיו, דפשיטא דאין בזה שיעור להחמיר כלל, ומכ"ש לטבל בתוך יין, שהוא מי פירות וכו'. ומ"מ קמח מצה אפוייה לעשות מיני טיגון בשומן לבד שקורין חרעמזלין ודאי דשרי, דשומן ודאי מי פירות הוא".

שמעתי מהרה"ח ר' נפתלי גרוס הי"ו, שכ"ק הרה"צ ר' יעקב לזער מפעשווארסק זי"ע סיפר, שאמו של ה"שר שלום" מבעלזא זי"ע ירבה פעם בעת זקנותה בעת עריכת השלחן ליד בנה, וטבלה את המצה בקערת המצה של ה"שר שלום", וה"שר שלום" המשיך לאכול כאילו לא אירע דבר. הרה"צ מפעשווארסק הפליא מאד את הנהגת ה"שר שלום", שהעדיף מצות כיבוד אם על חומרת מצה שרויה.

הכנת צרכי פסח (סי' תס"ט)

פסחים נ"ג ע"א, אמר רב יהודה אמר רב אסור לו לאדם שיאמר בשר זה לפסח הוא, מפני שנראה כמקדיש בהמתו ואוכל קדשים בחוץ. אמר רב פפא דוקא בשר אבל חיטי לא, דמינטר לפסחא קאמר. ומפרש רש"י, דמש"ה לא חיישינן שכוונתו למכרן ולקנות בדמים קרבן פסח. ולפ"ז בכל דבר חוץ מחיטי צריך להזהר. והש"ע מחמיר רק בבשר, אבל המהרי"ל ואו"ז מחמירים בכל דבר, והש"ע הרב ומ"ב כתבו שטוב לחוש לדבריהם. ולכן יש לומר שקונה ליום טוב. ולומר באידיש שקונה על פסח (אוף פסח), אין חשש (מג"א).

הרוקח מביא מירושלמי, שאסור לומר כמה טורח פסח זה, כי רשע מה הוא אומר וכו'. והחק יעקב מלמד זכות, שנאמר רק על הקרבת קרבן פסח שהיא מצוה דאורייתא, אבל לומר על הזהירות והחומרות היתירות אין קפידא. אבל מש"ע הרב נראה שרק לימד זכות, אבל לכתחילה יש להזהר.

דיני ערב פסח

עשית מלאכה (טוש"ע סי' תס"ח)

בערב פסח אחר חצות אסור מד"ס לעשות מלאכה כמו בחוה"מ (פסחים ר"פ מקום שנהגו), כי הוא זמן שחיטת הפסח, ויום שיחיד מביא בו קרבן הוא כיר"ט (ירושלמי בר"ן שם).

לכן צריך לגמור את הכביסות (מ"ב ס"ק ז') [דהיינו עכ"פ להכניס למכונה לפני חצות], להסתפר (שם ס"ק ה') וליטול צפרניים לפני חצות (שם). ובדיעבד יכול ליטול צפרניים גם אחר חצות (שם בשם א"ר), אבל להסתפר אסור, אלא ע"י גוי (שם). וצריך לזכור להתגלח קודם חצות, להנוהגים כן. מותר לתקן בגד ולתפור כפתור לצורך יו"ט (ראבי"ה וש"ע סעי' ב'), וא"צ שינוי כמו בחוה"מ. לגהץ מותר, כי ער"פ קיל מחוה"מ (שעה"צ שם ס"ק ז') ולגהץ גיהוץ רגיל, שהקפלים חוזרים ומתפשטים בלבישה, מותר בחוה"מ (רמ"א תקמ"א ג'), וכן מובא בארחות רבינו, שהורה החזו"א לאחותו.

תענית בכורות (סי' ת"ע)

איתא במסכת סופרים שהבכורות מתענים ער"פ, זכר למכת בכורות שנצלו ממנה (טור). ומי שחשאב"ס או אפילו חש בראשו א"צ להתענות (מ"ב ס"ק ב'). וכן מי שאחר התענית א"י לאכול, וע"י זה לא יוכל לאכול מצה ומרור וד' כוסות כהלכתן, לא יצום, וטוב יותר שיאכל רק מיני תרגימא (שם).

וכ' הרמ"א סעי' ב' שהמנהג שהאב מתענה בעד בנו בכור.

המנהג ע"פ המהרש"ל להקל לאכול בסעודת מצוה, ודלא כמג"א שהחמיר, ולכן משתתפים בסעודת סיום מסכת (מ"ב ס"ק י').

איסור אכילה אחר שעה עשירית (סי' תע"א)

אסור לאכול מצה מעיקר הדין מ"ד בבוקר (ירושלמי), והמנהג מר"ח (מ"ב ס"ק י"ב). מצה עשירה למנהג הספרדים שמקילים לאכלה, (וכן לדין עד זמן אכילת חמץ) מותר לאכול בער"פ, כיון שאין יוצאים בה יד"ח (רא"ש ותוס' ריש ע"פ). וכן קניידלך מותר לאכול (ש"ע הרב סעי' ח'). ומצה מטוגנת הש"ע הרב מיקל, אבל האמת שתלוי אם טיגון כבישול, ובסי' קס"ח כ' המ"ב בשעה"צ ס"ק נ"ב והחזו"א אר"ח סי' כ"ו ס"ק ה' שאינו כבישול, ולפ"ז נראה שצריך להחמיר שלא לאכול אפילו מצה מטוגנת (עפמ"ש"כ שעה"ר סעי' ט'), שבלישה במי פירות לבד אין היתר.

ונראה פשוט, דמצות חמץ לחם הן, דסתימת הרמ"א סעי' ב', דכל שאינו יוצא בו יד"ח, מותר לאוכלו, ועיין בפסקי תשובות סוף עמ' רי"ז בשם שו"ת משנה הלכות, שהוכיח כן להדיא מדברי המ"ב (שהם דברי המג"א ס"ק ו' וש"ע הרב סעי' ז'), שאסור לאכול מצה כפולה ונפוחה, רק בגלל שיש ספק אם יוצאים בה, עיי"ש. ובמקראי קדש ח"ב סי' כ"ה ציין לדברי המהרש"א ריש ערבי

פסחים, שמצדד שבצקות של נכרים אסור לאכול בער"פ, אף שאין יוצא בהם יד"ח כיון דאינם משומרים, דעכ"פ טעם מצה להם. אמנם הביא בעצמו ממאירי להיפך, והרי קי"ל שכל שלא ראו האחרונים דברי הראשונים, ודאי עיקר כהראשונים, **וכן נראה מסקנת המקראי קדש שם, ודלא כמו שהביאו בספר דיני פסח ושבויות ובפסקי תשובות שם בשמו**. ובר מן דין, אפילו אי נימא כהמהרש"א, ג"כ נראה פשוט דכוונתו לאסור כל מצה, אף אם אין יוצאים בה יד"ח, כיון דעכ"פ טעמה שוה לטעם מצה שיוצאים בה. אבל אין כוונתו לאסור חמץ ממש, אף שאין בין טעמו לטעם מצה כלום, דעכ"פ אין זה מצה כלל.

אחר זמן מנחה קטנה (וחצי שעה קודם) אסור לאכול פת (משנה ריש ע"פ), כדי שיאכל מצה לתיאבון, ופירות וירקות מותר (גמ' שם ק"ז ע"ב, דמיני תרגימא מותר) רק אם לא ימלא כריסו מהם (רמב"ם ספ"ו מחו"מ וטוש"ע), וחמשת המינים שבושלו במי פירות אסור [ומסתבר דה"ה קניידלך] (הכרע"ת המ"ב ס"ק ג' דלא כח"י ושעה"ר). והמג"א מחמיר שלא לאכול ירק מבושל והאח' מתירים. וכ' השעה"צ (ס"ק ה') שנהגו לאכול תפוחי אדמה.

קטן שאינו יודע מה שמספרים מיצי"מ, מותר להאכילו מצה, אבל אם יודע אסור, כי אם יאכל מצה גם מבער"י לא יהיה שינוי בלילה, ולא יתמה על השינוי, כך שיוכל אביו לקיים והגדת לבנך (תה"ד, רמ"א סעי' ב'). ומסתבר שבזה"ז ילד בגיל 4 ששומע בגן יצי"מ, צריך להחמיר. ואין הבדל בין ילד לילדה.

דיני ליל הסדר

חביבות ליל הסדר

כתב המהר"ל (מנהגי מהר"ל סדר ההגדה): "מאד חביבה מצות הסדר. דלא אשכחן דהקפידה תורה על תינוקות יותר מבלילה זו, דכתיב והגדת לבנך (שמות יג, ח). אע"ג דכתיב גם בהקהל - את הנשים והטף, (דברים לא, יב) הא פריך התם - טף על מה הן באין, ליתן שכר טוב למביאיהן".

ימהר לערוך שלחנו משתחשך

איתא בפסחים (ק"ט ע"א): "תניא רבי אליעזר אומר, חוטפין מצות בלילי פסחים, בשביל תינוקות שלא יישנו". פירש"י (בפי' השני): "אוכלין מהר". מפרש המ"ב (סי' תע"ב ס"ק ג' ושעה"צ ס"ק ב'): "ר"ל לזרז לעשות הסדר, כדי שלא יישנו התינוקות, כשידעו שלא ישתהה הרבה עד האכילה, וממילא ישאלו מה נשתנה וישיב להם ויקיים מה שכתוב, והגדת לבנך ביום ההוא. דאי אפשר לומר דהכוונה היא שיקצרו בהגדה. דאטו האכילה הוא העיקר".

וכן מצינו עוד שם: "תנא אמרו על רבי עקיבא, מימיו לא אמר הגיע עת לעמוד מביהמ"ד, חוץ מער"פ וכו' בשביל תינוקות שלא יישנו. מפרש רשב"ם (בפי' ה'), שלא התעכב אחר שחשכה, כדי למהר לעשות הסדר טרם יישנו התינוקות.

וכ"פ בש"ע (סי' תע"ב סעי' א'), "יהיה שולחנו ערוך מבער"י, כדי לאכול מיד כשתחשך, ואף אם הוא בביהמ"ד יקום, מפני שמצוה לאכול בשביל התינוקות שלא יישנו, [אבל לא יאמר קידוש עד שתחשך].

עוד פירש הרשב"ם (בפי' הא') על עובדא דרבי עקיבא, שהיה הולך לביתו לדאוג שישכיבו התינוקות לישן ביום, כדי שיהיו ערים בלילה בשעת ההגדה.

בש"ע הרב (סעי' כ"ג) מביא להלכה את פי' הרשב"ם לדברי רבי אליעזר, חוטפין מצות בלילי פסחים: "אם אי אפשר לו לעשות הסדר בתחלת הלילה מיד, והתינוקות רוצים לאכול, אע"פ שמותר ליתן להם לאכול קודם שישמעו הקידוש וההגדה, מ"מ ימהר לסלק המאכל מלפניהם ולא יניחם לאכול הרבה, שלא ישנו בעת אמירת ההגדה. ואפשר שמצת לחם עוני אסור להאכילם אפילו מעט קודם אמירת ההגדה".

מדברי השעה"צ (ס"ק ב') עולה, שצריך שיהיו התינוקות ערים לכתחילה עד אחר המצה והמרור והטיבול בחרוסת, שעל זה עיקר שאלתם. עוד כתב שם (ס"ק ג'): "וצריך לעוררם שלא ישנו עד אחר עבדים היינו וכו', שידעו ענין יצי"מ, דעיקר המצוה הוא התשובה על שאלת בנו, וכמו שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה וכו', ולא כמו שעושים איזה המון, שאחר אמירת מה נשתנה מניחין לילדים לילך לישון ואינם יודעים שום תשובה על שאלתם".

דיני ומנהגי ליל הסדר

"דרש מהר"י סג"ל כתיב אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כח, יד), וכתיב משמועה רעה לא יירא (תהלים קיב, ז), קשיין קראי אהדדי, אלא ר"ל מפחד תמיד אל דבר מצוה לעשותה כתיקונה. כך יהא כל אדם חרד באימה לקיים מאמר חכמים שתקנו מצות הסדר וההגדה. ולא יהא הדבר קל בעיניו אף אם כמה דברים יש בסדר שנראה בעיני האדם שאין הקפדה בהן ישיכיל בדעתו לקיים שאין שום דבר ריק בהן" (מהר"ל שם).

לבישת קיטל

המג"א (סי' תע"ב ס"ק ה') והט"ז (שם ס"ק ג') כתבו שנוהגים ללבוש קיטל בעת הסדר - "שלא תזוח דעתו עליו מפני השמחה, על כן ילבש בגד מתים"²⁸.

בהגדת המהר"ל²⁹ (דברי נגידים) כתב: "נוהגים ללבוש בגד לבן בליל פסח לעבודת הסדר... וכדמיון זה היה הכהן הגדול משמש ביום הכפורים לפני ולפנים בבגדי לבן, בשביל שהיה קונה מדרגה העליונה, וליל שמורים הוא כיום הכפורים בזה הענין, וטעם שניהם נסתר".

הקערה

מנהג אשכנז בסידור הקערה הוא באופן שמה שמשתמשים בו ראשון, יהיה קרוב יותר. וכ"כ הרמ"א (סי' תע"ג סעי' ד'): "יסדר הקערה לפניו בענין שאינו צריך לעבור על המצוה, דהיינו הכרפס יהא למעלה מן הכל והחומץ סמוך לו יותר מן המצה, והמצות מן המרור והחרוסת, והם יהיו יותר קרובים אליו מן הבשר והביצה (מהר"ל)". מקור המנהג החסידי בסידור הקערה בכתבי האריז"ל, וטעמו ע"פ סוד.

בטעם הדבר שאין חוששים לפי מנהג האריז"ל להעברה על המצוות כתב בש"ע הרב (שם סעי' כ"ו): "יש שאין מקפידים על החרוסת וב' תבשילין אם יהיו סמוכים אליו. דכיון שאינן באין על השלחן אלא לזכר בעלמא, לא שייך אצלן אין מעבירין על המצוה. וגם על המרור אין מקפידים אם יהיה סמוך לו. דכיון שאינו חביב על האדם ואין לו דין קדימה לענין ברכת הנהנין, לכן גם כאן אין מקפידים אם יצטרך לעבור עליו ולברך על הירקות תחילה ואח"כ על המצה ואח"כ על המרור. ועל זה סומכים הנוהגים מטעם הידוע להם לסדר" וכו'.

חידוש גדול ראיתי בספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' ס"ב), שמרן החזון איש לא היה מדקדק באופן הנחת המינים על הקערה בליל הסדר, וכשאלו הגר"י קניבסקי זצ"ל איך לסדר עבורו, השיב: "כרצונך".

מדברי הרמ"א בשם המהר"ל, שצריך לסדר את הקערה באופן שלא יעביר על המצוות רואים, שאת מצוות הסדר יש לקיים במאכלים המונחים בקערה, ולא להשתמש במאכלים אחרים ולהשאיר את הקערה כמות שהיא.

הסיבה

איתא במשנה (ריש ערבי פסחים): "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב". מפרש הרשב"ם - "זכר לחירות", וכן מפורש בגמ' (שם ק"ח ע"א). לפ"ז פסק בש"ע (סי' תע"ב סעי' ב'): "ויכין מקום מושבו, שישב בהסיבה דרך חירות". מדברי המרדכי עולה שלכתחילה יש להכין כרים להסב עליהם. מ"מ מפורש בגמ' וברמ"א ובמג"א (שם ס"ק ג'), שבדלית ברירה יוצא יד"ח אפילו אם מיסב על הספסל, או אפילו נשען על ברכי חברו³⁰.

ונראה פשוט, שאם מטה את גופו באויר ואינו נשען על משענת, אין זה חשוב כלל להסיבה. ויותר מזה כתב בספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' נ"ט) בשם הגר"י קניבסקי זצ"ל: "הסיבה לא מהני על משענת של כסא, ואף שמונח עליה כר ונשען עליו, משום דהוי מחיצה, ומקרי יושב וראשו עקום, והסיבה היינו שגופו מיסב. ולכן יסב על ברכי חברו, כמבואר בגמ', או על שני כסאות ועל כר, והמשענות תהיינה לצד גבו".

ארבע כוסות

מיץ ענבים: הפר"ח (ס"ס תפ"ג) הביא מכנה"ג בשם מהר"ש הלוי, שאין יוצאים יד"ח אלא ביין המשמח לא במיץ ענבים, כיון שאינו דרך חירות, ותמה עליו מאי שנא מיין חי (לא מזוג) שיוצאים בו (כדאיתא בפסחים ק"ח ע"ב), אף שאינו דרך חירות, אלא

²⁸ לענין אבל ל"ע, דעת הט"ז, החק יעקב והש"ע הרב שם, שילבש, והמג"א כתב שאינו לובש - "דבלא"ה לבו נכנע". והמ"ב כתב שהמנהג שלא ללבוש, אבל אין מוחין ביד הלוּבש.

²⁹ שו"ר במאמר הרה"ג ר' אברהם בנדיקט שליט"א שבסוף הגש"פ גבורות ד', שאינו מהמהר"ל, אלא מהזיפן מחבר ספר נפלאות המהר"ל, ואכמ"ל.

³⁰ מסקנת האחרונים שאבל ל"ע חייב בהסבה, ובחק יעקב שם ס"ק ה' כתב שמ"מ ישנה קצת, והביאו המ"ב, אבל הש"ע הרב השמיטו. גדר מצות הסיבה, ברי"ז הלוי על הרמב"ם. יש לעיין אם למאי דקיי"ל דבזה"ז אין הסיבה בנשים, אף דנשים שלנו חשובות, אם עכ"פ צריכה בדוקא לאכול המצה בישיבה ולא בעמידה, דעמידה ודאי אינה דרך חירות, או דילמא דלא תקנו אלא הסיבה, ואם בטלה הסיבה, שוב אין נפק"מ איך אוכלת.

שאינו מצוה מן המובחר, כמ"ש ברשב"ם (שם)³¹. החק יעקב (סי' תע"ב ס"ק כ"ב) כותב שהכנה"ג קיצר בהעתקה, ושבמהר"ש הלוי מפורש, שכוונתו רק שלמצוה מן המובחר יש לשנות יין ממש ולא מיץ ענבים. וצ"ע אם די לערב קצת יין במיץ ענבים, כדי להחשיבו כמשקה המשמח³².

מי שקשה לו לשנות יין: כתב הרשב"א (בשר"ת ח"א סי' רל"ח): "שאלת, מי שאינו שותה יין כל השנה כולה מפני שמזיקו או שונאו, מהו שיעשה כל הסדר על הפת. תשובה, מסתברא שכל שיש לו יין, צריך לדחוק עצמו ולעשות כרבי יהודה ב"ר אלעאי (נדרים מ"ט ע"ב), דלא הוה שתי חמרא, ושתי ארבע כוסות ואומר, חוגרני צידעי מפסחא ועד עצרתא, וכרבי יונה, דגרסינן בירושלמי (פ"י ה"א), רבי יונה שתי ארבע כסי בלילה דפיסחא, וחזיק רישיה עד עצרתא. וכ"פ בש"ע (סי' תע"ב סעי' י'): "מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו, או שונאו, צריך לדחוק עצמו ולשתות, לקיים מצות ארבע כוסות"³³. וכתב המ"ב שם (ס"ק ל"ה): "ואין בכלל זה כשיפול למשכב מזה. וביאר (בשעה"צ ס"ק נ"ב): "דאין זה דרך חירות"³⁴. ולכן מי שאינו יכול לשתות מטעמי בריאות אפילו מיץ ענבים, פטור ממצות ארבע כוסות, ויתייעץ עם מורה הוראה אם יש משקה שמוותר לו לשתות וראוי להיחשב כחמר מדינה.

שיעור הכוס ושיעור השתיה: איתא בגמ' (פסחים ק"ח ע"ב): "השקה מהם לבניו ולבני ביתו יצא. אמר ר"נ בר יצחק, והוא דאשתי רובא דכסא. וכתבו התוס', שלכתחילה יש לשתות את כל הכוס, ולא רק את רובה. לדעת הרמב"ן צריך לשתות את רוב הכוס, אפילו אם הכוס גדולה יותר מרביעית. לדעת הב"ח וש"ע הרב צריך לכתחילה לדעת הרמב"ן לשתות את כל הכוס (שעה"ר סי' תע"ב סעי' י"ט), ורק בדיעבד יוצא אם שתה רוב כוס. לדעת רוב הראשונים אפילו מכוס גדולה די לשתות לכתחילה רביעית, ובדיעבד רוב רביעית, וכן עיקר (שעה"ר שם ומ"ב ס"ק ל"ג).

כתבו הב"ח וש"ע הרב ומ"ב (שם), שלא יקח לכתחילה כוס גדולה מאד, כדי שיוכל לצאת גם את דעת הרמב"ן. ומ"מ יזהר שתחזיק הכוס לכל הפחות רביעית.

מדברי הביאור הלכה (סי' רע"א) עולה, שלענין מצוות דאורייתא יש לחוש לשיעור הגדול (כפי שיטת הנו"ב, החת"ס והחזו"א), ולענין מצוות דרבנן אפשר להקל כפי השיעור הקטן. וכתב שם שכוס של קידוש בליל שבת שעיקרו מן התורה, צריכה להכיל שיעור גדול (150 מ"ל, בגימ' כוס הגון), אבל די לשתות שיעור רוב רביעית כפי השיעור הקטן (שהוא 86 מ"ל בקירוב, בגימ' כוס). ולפ"ז בארבע כוסות שחיובן רק מדרבנן (אפילו כוס ראשונה, כי קידוש ביר"ט רק מדרבנן לרוב הראשונים), אפשר להקל בדיעבד שתכיל הכוס רק כהשיעור הקטן, וכל שכן שדי (בדיעבד) לשתות כהשיעור הקטן³⁵.

עוד כתב הבה"ל (שם), שאפילו אדם שפיו קטן ומלא לוגמיו פחות מרוב רביעית, חייב לשתות דוקא רוב רביעית. אבל קטן ממש פחות מבן י"ג, ששותה רק משום מצות חינוך, בודאי יכול לסמוך להקל במלא לוגמיו ידיה, שהוא פחות מרוב רביעית.

מכוס (שלישית או) רביעית צריך לכתחילה לשתות רביעית שלמה, גם כדי להתחייב בודאי בברכה אחרונה (חק יעקב ס"ק כ').

משך הזמן לשתיית הכוסות: כתב הרמ"א (סי' תע"ב סעי' ט'): "צריך לשתות השיעור שלא בהפסק גדול בנתיים (ב"י בשם רוקח)". מפרש המג"א: "דהיינו שלא ישהה מתחלה ועד סופו יותר משתיית רביעית, כמ"ש סי' תר"ב. ונ"ל דאם שהא יותר מאכילת פרס, אפילו בדיעבד לא יצא... ואם שהה כדי שתית רביעית, א"כ הוי ספיקא... ולכתחלה ישתה רוב רביעית בבת אחת".

ובביאור הגר"א סי' תע"ב ס"ק ל"ב, שלכתחילה צריך לשתות בבת אחת, כמו כזית מצה. וכל"ה בהגדת שבה"ל מרשימות שיעורים.

³¹ אמנם למש"כ בחי' הרי"ז הלוי על הרמב"ם (הל' חו"מ פ"ז ה"ט), לדעת הרי"ף והרמב"ם כוונת הגמ' שם היא, שחיסר בעיקר המצוה של שתיית ארבע כוסות.

³² ויתכן שאם טעם היין ערב לו יותר כשהוא מעורב בהרבה מיץ ענבים, עדיף לערבו, לפי מש"כ הרמב"ם (שם ה"ט): "ארבע כוסות האלו צריך למזוג אותן כדי שתהיה שתיה עריבה, הכל לפי היין ולפי דעת השותה".

³³ לולי דברי הרשב"א היה מקום לומר, דר"י בר עילאי ורבי יונה נהגו כן ממדת חסידות. ועכ"פ גם לדברי הרשב"א היה מקום לומר, דאין זה אלא במצות ארבע כוסות, שהיא לפרסומי ניסא, ולא בשאר מצוות דרבנן, וכמו שצריך למכור כסותו דוקא למצוה זו, ולא לשאר מצוות דרבנן. אבל החק יעקב (סי' תע"ג ס"ק כ"א וה"ד במ"ב שם ס"ק ס"א) למד מזה, דה"ה שצריך לדחוק עצמו לקיים מצות מרור, אף אם כואב לו (ועי' בהקדמת בני הגר"א לש"ע, ד"ה אספר בשם הגר"א, שכל מקום שנאמר עשה, אפילו בדרבנן, מחוייב בזה עד שתצא נפשו).

³⁴ וצ"ב בדבריו, שהרי שתיה דרך חירות אינה אלא להידור מצוה ולא לעצם הקיום, כמשנ"ל לעיל בשם הרשב"ם. וגם מסתבר דשתיה שחוגר מחמתה צדעיו מפסח עד עצרת אינה דרך חירות, ואעפ"כ נקט הרשב"א שחייב לשתות אף בכה"ג.

³⁵ וצ"ע, אם עדיף למי שמסוגל לשתות רק רוב רביעית קטן, לקחת כוס שיש בה שיעור רביעית גדול (כדי לצאת את דעת הנ"ב וחת"ס וחזו"א, שצריך שיהיה בכוס שיעור גדול), או לקחת כוס שיש בה שיעור רביעית קטן (כדי לצאת את דעת הרמב"ן, שיש לשתות את רוב הכוס ולא רק רוב רביעית).

ראוי להזכיר את דברי החיד"א (בספר לב דוד): "כל מעשיו ובפרט בלילה הקדושה הלז, ידקדק שיהיו אליבא דהלכתא ולצאת ידי חובה אליבא דכולי עלמא, בשגם כל ימי חלדו כל פניות שהוא פונה יהיו לצד ימין ולא יתפוס קולות, על אחת כמה וכמה הלילה המקודשת היא נפלאה, הקולות יחדלון" (וראה גם במכתב הרעק"א המובא להלן בסיום ענין מרור).

נשים וקטנים: גם נשים חייבות במצות ארבע כוסות ובכל המצות הנוהגות בלילה זה (פסחים ק"ח ע"ב, ש"ע סעי' י"ד), שאף הן היו באותו הנס.

מצוה לתת גם לקטן שהגיע לחינוך כוס לשתי (פסחים שם, ש"ע סעי' ט"ו). וה"ה לקטנה (ש"ע הרב סעי' כ"ה). גדר הגיע לחינוך בזה, לדעת החק יעקב (סי' תע"ב ס"ק כ"ז) והפמ"ג (א"א ס"ק ט"ז) גיל חמש או שש, ולדעת הש"ע הרב שונה הדין בכל מצוה ממצוות הלילה ובכל כוס. שכתב (שם): "אף הקטנים חייב אביהם לחנכם במצות להשקותם... אם כבר הגיעו לחינוך, דהיינו שהגיעו לזמן שראוי לחנכם לשמוע הדברים שאומרים על הכוסות. כגון שהן יודעים מענין קדושת יו"ט ולכן ראוי לחנכם לשמוע הקידוש שאומרים על כוס ראשון. וגם יש בהם דעת להבין מה שמספרים להם מיצי"מ באמירת ההגדה, ולכן ראוי לחנכם לשמוע ההגדה שאומרים על כוס שני. וכן חייב לחנכם לשמוע ברכת המזון שאומרים על כוס ג', וגמר ההלל והלל הגדול ונשמת, שאומרים על כוס ד'".³⁶

ברכה אחרונה: בטור וש"ע (סי' תע"ג סעי' ב' וסי' תע"ד) כתוב, שאין מברכים ברכה אחרונה, אלא על כוס רביעי. ויש לזה טעמים שונים בראשונים. וכ"כ בש"ע הרב (סי' תע"ג סעי' י'): "אחר כוס ראשון לא יברך ברכה אחרונה, אפילו שיהיה רביעית ויותר וכו', לפי שהכוס של קידוש הוא מצרכי הסעודה והרי הוא כדברים הבאים מחמת הסעודה, שא"צ ברכה לאחרים, לפי שהם טפלים לסעודה ונפטרים בברהמ"ז שלאחר הסעודה. ועוד שהוא נפטר בברכה אחרונה שיברך אחר כוס רביעי וכו'. שהרי כל זמן שלא נתעכל במעיו יכול לברך עליו ברכה אחרונה, וכל זמן שהאיצטומכא פתוחה לאכול אינו מתעכל".³⁷

ורחץ

לדעת הט"ז (סי' תע"ג ס"ק ו') טעם הנטילה הוא, כיון שטובלים הכרפס, וכל דבר שטיבולו במשקה צריך נטילה. וכתב שלפ"ז אין טעם להחמיר בזה בליל הסדר יותר מאשר בכל השנה (ולכאורה לפי דברי החיד"א בלב דוד שהובאו לעיל, יש להחמיר בכל הענינים בליל הסדר יותר מבשאר ימות השנה). אבל הנצי"ב (בפתיחה להגש"פ, הו"ד במקראי קדש פסח ח"ב עמ' קפ"ב) כתב, שחז"ל הנהיגו לעשות הסדר, כמו בזמן שאכלו פסחים, וכמו שנהגו בזמן המקדש, שאז היו נזהרים בדבר שטבולו במשקים משום טהרת הקדשים.

ובחק יעקב (שם ס"ק כ"ב) ביאר שנטילה זו הינה אחד השינויים שנהגו לשנות בליל הסדר כדי שישאלו התינוקות. טעם נוסף כתב הדרכי משה (סי' תע"ג ס"ק י"ב): "אפשר דסיפור ההגדה הוי כמו תפילה, שאנו מספרים כבוד הא-ל ושבחיו יתעלה, לכן צריך כאן נטילה".

³⁶ ויש לעיין בכוונתו, אם אין לחייבו בשום כוס, עד שיבין משמעות כל הכוסות, כמו ששמע מלשונו, או שכיון שכל כוס היא חיוב נפרד, כדאיתא בפסחים ק"ט סעי' ב, אם מבין משמעות האמירה השייכת לחלק מן הכוסות, חייב לחנכו עכ"פ לכוסות אלו. ובעיקר מחלוקת החק יעקב והפמ"ג עם ש"ע הרב, לכאורה יש לתלות מחלוקתם, האם חיוב ארבע כוסות הוא חיוב עצמי משום דרך חירות, ותקנו ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה, ורק סמכו שתית הכוסות לקידוש ולאמירת ההגדה כו', או שסידור החיוב הוא משום כוס של ברכה בקידוש ובהגדה וכו', וסמכו החיוב לד' לשונות גאולה. ולכאורה יש לתלות בזה גם, אם יש ענין לחנך קטן לשתית חלק מן הכוסות.

³⁷ נראה שכוונתו בהסבר זה ליישב את קושיית האשל אברהם מבוטשאטש (סי' תע"ד), הרי עובר שיעור עיכול עד הסעודה, ואם כן הפסיד כבר ברכה אחרונה. סברא זו, שכל זמן שהאיצטומכא פתוחה, עדיין לא מתחיל העיכול, נזכרת גם בפמ"ג בא"א סי' קפ"ד ס"ק ט' בביאור דברי המג"א שם. אבל המ"ב שם ס"ק י"ח הסביר את דברי המג"א באופן אחר, ובשעה"צ כתב שדבריו דלא כפמ"ג, ולפי"ז הדק"ל. ובאמת, בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סימן ר"ג) כתב: "ואני ראיתי את מורי רבינו מאיר זצוק"ל, שברך אחר טיבול ראשון בורא נפשות, ואחר כוס ראשון ברכה אחת מעין שלש, וכן אחר כוס של ברכת המזון. וכן כתב רבינו שמשון בתוס' ערבי פסחים (עי' בתוס' ק"ג ע"ב ד"ה רב אשי). ואני סבור וכו', שיש לברך אחר טיבול ראשון בורא נפשות, כי שמא ישהה בהגדה עד שיתעכל הטיבול ראשון במיעי, נמצא שלא ברך אחריו, וכן אחר הכוסות יברך מהאי טעמא". האשל אברהם (שם) כתב ליישב את פסק הטוש"ע שלא לברך: "שאינן זה כי אם כשעושה לעצמו רצון של הסתפקות ואין בדעתו לשנות עוד בדרך קבע, מה שאין כן בד' כוסות דפסח דאין גם אחד מעם בני ישראל שיהי' לו היסח הדעת מלשתות עוד אחר כוס א', וידוע לכל שאין בזה גדר שביעה והסתפקות גם ברצון בשום צד, בזה לא תיקנו גם חז"ל לברך ברכה אחרונה כלל עד כלותו לשתות". בספר נמוקי אר"ח (להגה"ק ממנוקאטש סי' תע"ד) כתב ששמע, שבגלל כן נהג בעל ההיכל הברכה מקאמרנא ז"ע, לברך על הגפן על כוס ראשון. אך הגה"ק ממנוקאטש כותב: "קשה לשנות בזה מנהג אבותינו ורבותינו הקדושים ז"ל, שלא לברך על הגפן רק אחר כוס רביעי". וע"ע במנחת שלמה סי' י"ח ס"ק י' ובציץ אליעזר ח"ב סי' א' ס"ק י"ח.

יש שנהגו שרק עורך הסדר נוטל ויש שנהגו שכולם נוטלו (ולכאורה יש לתלות חילוק המנהגים בטעמי הנטילה שנתבארו לעיל). מחלוקת זו מופיעה כבר בספר מנהגי מהר"ל (שם): "מהר"ש לא הצריך את המסובין ליטול ידיהם לאכילת ירקות. אכן מהר"י סג"ל כל פעם שנטל אמר אל הבחורים המסובים שם ליטול. וכן דרש מהר"י וויילא שיטלו המסובין".

כרפס

טעם אכילת הכרפס הוא כדי לעורר התינוקות. לדעת הרשב"ם (פסחים ק"ד ע"א) ע"י שטובלים כבר לפני הסעודה, ולדעת התוס' ורא"ש, ע"י שיראו שני טיבולים. במהר"ל (מנהגים, סדר ההגדה סי' י"ד) כתוב: "טיבול ראשון, אמר מהר"י סג"ל, עושין אותו מן ירק כרפס שקורין איפך. והטעם משום דכרפס למפרע ס' פרך, ר"ל ששים רבוא עבדו בפרך במצרים".

יש מנהגים שונים איזה ירק יש לקחת לכרפס. בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' קל"ב) כתב: "ע"ד שארי ירקות שהמציא מהר"ל שיהיה כרפס, על רמז פר"ך ס', כמ"ש מג"א סי' תע"ג סק"ד, ומ"ו הגאון מו"ה נתן אדליר טרח ויגע לידע איזה נקרא כרפס, הואיל ונפיק מפומא דגברא רבא מהר"ל, ומצא שנקרא ברוב לשונות אפי"א (ובהגדה אפי"ך), והוא הנקרא בלשון דייטש צעל"ר (סלרי). והוא נאכל כמו שהוא חי נטבל בחומץ, וכן אנו נוהגין אחריו. ונתתי סימנא מילתא, אפי"א ר"ת כמו אל פועל ישועות אתה".

כ"ק האדמו"ר מגור בעל הבית ישראל זצ"ל לקח תות שדה או אננס, כדי לעשות דבר מתמיה לעורר התינוקות.

בש"ע (סי' תע"ג סעי' ו') כתב ע"פ הראשונים, שיאכל פחות מכזית, כדי שלא יכנס לספק ברכה אחרונה (כי יש ספק אם צריך לברך בפה"א על המרור, וברכת בפה"א שביד על הכרפס פוטרנו מברכה, או שהמרור נפטר ממילא ע"י ברכת המוציא. ואם אין צריך לפטור את המרור ע"י ברכת בפה"א שעושה על הכרפס, צריך לברך על הכרפס מיד בורא נפשות). בדיעבד אפילו אכל כזית לא יברך ברכה אחרונה (מג"א שם).

מגיד

גדר מצות סיפור יציאת מצרים

במנ"ח (מצוה כ"א) מצדד, שגדר מצות זכירת יצי"מ בליל פסח יותר מאשר מצות הזכירה בכל יום היא, שבליל פסח יש מצוה להגיד לבנו או לספר לאחר. ובספר עמק ברכה (פומרנצ'ק עמ' ע"ו) כתב: "שמעתי ממור"ר הגאב"ד דבריסק (שליט"א), בשם אביו מרן הגר"ח הלוי ז"ל, שבכל שנה בשעת הסדר של פסח, היה מבאר לפני בני ביתו, מה היא המצוה של סיפור יציאת מצרים, הרי בכל השנה יש מצוה של זכירת יצי"מ, וא"כ מה נתוסף אותה הלילה ע"י המצוה של סיפור, מה שאין בזכירה. והיה אומר, שהחילוק בין זכירה לסיפור הוא בשלשה דברים: חדא, שבזכירה אין צריך אלא להזכיר לעצמו יצי"מ, אבל ספור הוא לספר לאחר דרך שאלה ותשובה, כדכתיב: והיה כי ישאלך בנך וגו' והגדת לבנך, הבן שואל מה נשתנה והאב משיב עבדים היינו, ואפילו היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה, כדרך סיפור לאחר. ועוד חילוק, שבזכירה אין צריך אלא להזכיר היציאה ממצרים לבדה, אבל בסיפור צריך לספר כל ההשתלשלות וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. ועוד נתוסף במצות סיפור, לספר טעמי המצוות של אותה לילה, רבן גמליאל אומר, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא יד"ח וכו', וכל זה עיקר המצוה של סיפור יצי"מ"³⁸.

עוד תירוצ מובא (בספר זכרון אש תמיד עמ' קצ"ז) בשם הגר"ח, שבליל פסח צריך לספר שביום זה היתה יציאת מצרים³⁹.

והגדת לבנך

החתם סופר (חת"ס עה"ת שמות עמ' ס"ב טור ב' ד"ה והגדת) כתב: "נראה לענ"ד, שבליל פסח מחוייב לספר לבנו טעם פסח שאנו אוכלין על שום מה ומצה על שום מה, ועוד צריכים לומר לו, שעיקר זכות היציאה היה בעבור ההגדה לבן, כדכתיב (שמות

³⁸ עיי"ש שהדברים מדויקים דייק היטב בלשון הרמב"ם ובסדר ההגדה. אמנם באבודרהם (סדר ההגדה ופירושה ד"ה ומתחיל ההגדה) כתב: "הרשב"א כתב טעם אחר שאין לברך על קריאתה, מפני שהיא מצוה שאין לה קצבה ידועה, ואפילו בדבור בעלמא שידבר בענין יציאת מצרים יצא, אלא כל המרבה הרי זה משובח". גם הפמ"ג בפתחה כוללת לקרי"ש אות ד' כתב: "דודאי נוסח ההגדה, הכל דברי חכמינו, ומה"ת כי אמר - ד' הוציאנו ממצרים, יצא. ושלשה דברים, פסח מצה ומרור, דצריך למימרינהו, הכל מדרבנן". וכן משמע במ"ב סי' תע"ג ס"ק ס"ד בשם הח"א, שכתב: "גם נשים חייבות במצות הלילה ובאמירת הגדה...ולכן החיוב גם על המשרתת שתשב אצל השולחן ותשמע כל ההגדה. ואם צריכות לצאת לחוץ לבשל, עכ"פ מחויבת לשמוע הקידוש, וכשיגיע לר"ג אומר כל שלא אמר וכו', תכנס ותשמע עד לאחר שתיית כוס ב', שהרי מי שלא אמר ג' דברים הללו, לא יצא. משמע שנקט, שמעיקר הדין די לנשים באמירת הקידוש ור"ג אומר וכו', אפילו אם אינן שומעות את שאר ההגדה". גם מה שנקט הגר"ח, שדברי רבן גמליאל הם דין במצות סיפור יציאת מצרים, נתבאר להלן שלדעת חלק מן הראשונים אינו כן, אלא חלק ממצות פסח מצה ומרור.

³⁹ באוה"ח הק' (סוף פר' בא) כתב, שיש חיוב גם לספר, שליל יציאת מצרים היה נחשב כיום, עיי"ש.

י' ב') - למען תספר באזני בנך, כדי שעל ידי זה כשיגדל הבן, יספר גם הוא לבניו, ויתקיים, למען תספר באזני בנך ובן בנך, והיינו (שם י"ג ח') - והגדת לבנך, כל האמור למעלה, לאמור עוד להבן, בעבור זה ההגדה עשה ד' לי בצאתי ממצרים".

ובספר אוהב ישראל להרה"ק מאפטא (פסח, ד"ה יכול מר"ח) כתב: "יכול מר"ח, תלמוד לומר (שמות י"ג ח') - בעבור זה וגו', שיש מצה ומרור מונחים לפניך גו'. הנה באמת אף אם התינוק שואל את האב שאלה זו בשאר ימות השנה, אז יכול האב ג"כ להשיב להבן כפי הכתוב בתורה. אך דהתורה"ק מורה לנו, דכל ימות השנה, אף אם יאמר להבן הסיפור יציאת מצרים, לא יהיו אז הדברים מתיישבים בלבו ולא יכנסו באזניו, כי זה תלוי באמונת הלב, ולא כל מוחא סביל דא. וזה שהגידה לנו התורה - בעבור זה, ודרש בעל ההגדה, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, ר"ל בליל פסח שאז מתגלן הארת המוחין, אשר רומזין לזה המצה והמרור, ובזו הלילה מתגלה אור השכל והאמת והאמונה, וחופף בלילה הזה על כל זרע ישראל. ואז כשתשיב לבנך תשובה זו, ותגיד לפניו כל הסיפור הלז, אז בודאי יכנסו דברי האב באזני הבן, ויאמין באמת ביציאת מצרים. משא"כ בשאר ימות השנה, שאז החשכות גובר בעולם, ע"י זה לא יוכל הבן לקבל דברי אביו ולהאמין בהם".

ביסוד ושורש העבודה (ש"ט פ"ו) כתב: "לא די לפרש להם כללות הנסים מה שכתוב בהגדה, רק לפרט ולבאר באר היטב כל נס ונס, כפי מה שנמצא כתוב בגמ' ובמדרשים ובשאר ספרים. וראוי לכל יודע ספר מקודם פסח, לחפש בכל הספרים בדוקין שבעין דוכתא לדלידה הוה מאומה, איזה ענינים קדושים בפרטי הנסים והנפלאות של יציאת מצרים הכתוב בתורה בכללות, ולספר פרטיהם לבניו ולבני ביתו בליל פסח, כדי להגדיל בעיניהם הנס, ויתנו בלבם יותר שבח והודיה לבורא יתברך ויתעלה".

החת"ס היה מאריך מאד בסדר, "כל אריכותו היה עם הילדים והילדות הצעירים, ותרגם להם כל תיבה ותיבה בהגדה וביאר תוכן הענין, ולא אמר שום דרוש כלל" (מנהגי החת"ס)⁴⁰.

מעלת המצוה

בזוה"ק (רע"מ פר' בא): "הכי אוקימנא, כל בר נש דאשתעי ביציאת מצרים ובהווא ספור חדי בחדוה, זמין איהו למחדי בשכינתא לעלמא דאתי, דהוא חדו מכלא. דהאי איהו בר נש דחדי במריה, וקודשא בריך הוא חדי בההוא ספור. ביה שעתא כניש קודשא בריך הוא לכל פמליא דיליה ואמר לו, זילו ושמעו ספורה דשבחא דילי דקא משתעו בני וחדאן בפורקני. כדין כלהו מתכנשין ואתיין ומתחברין בהדיהו דישאל, ושמעו ספורה דשבחא דקא חדאן בחדוה דפורקנא דמריהון. כדין אתיין ואודן ליה לקודשא בריך הוא על כל אינון נסין וגבורן ואודאן ליה על עמא קדישא דאית ליה בארעא, דחדאן בחדוה דפורקנא דמאריהון. כדין אתוסף ליה חילא וגבורתא לעילא. וישאל בההוא ספורה, יהבי חילא למאריהון, כמלכא דאתוסף חילא וגבורתא כד משבחין גבורתיה ואודן ליה, וכלהו דחלין מקמיה, ואסתלק יקריה על כלהו. ובגין כך אית לשבחא ולאשתעי בספור דא כמה דאתמר".

בפרי צדיק (פסח אות ג') מבאר את דברי בעל ההגדה - ואפילו כולנו חכמים וכו' מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים: "אין הכוונה על הסיפור בלבד, שעל זה אין צריך חכמה, שהוא הכל דברים כתובים. רק העיקר להכניס הבהירות בלב, כאילו הוא יצא ממצרים, ושירגיש זה בנפשו, כמו שהרגישו אז השמחה והחירות כשיצאו בליל זה. ועל זה אמרו, כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. ואף שהוא גם בפשוטו... אבל העיקר להכניס בהירות הזה בלב... שאפילו מי שקנה החכמה בקנין, צריך לענין סיפור יציאת מצרים. ועל זה הביא הזוה"ק - ביה שעתא כניש קודשא בריך הוא לכל פמליא דיליה וכו'. ומה נשתנה השבח הזה, שמתפאר בו השי"ת, רק עיקר השמחה שמרגיש אדם בסיפור יציאת מצרים, כאילו הוא יצא ממצרים".

בקב הישר (פרק צ') כתב: "יראה לומר ההגדה במתון ולא לאמרו במהירות, ואל יהא דומה עליו למשא ח"ו וכו'. בזכות זה הקב"ה יפרוש כנפיו תמיד עלינו להציל אותנו מן הסכנה בכל הדרכים ויעשה לנו ניסים ונפלאות, אבל מי שההגדה דומה עליו למשא ואומר בעל כרחו או בעצלות ובלי שמחה וכוונת הלב, אז אינו זוכה להעשות לו נס כשהוא במקום הסכנה".

"הגדה של פסח"

כתב האבודרהם (סדר ההגדה ופירושה ד"ה ומתחיל ההגדה): "נקראה הגדה על שם (שמות יג, ח) והגדת לבנך ביום ההוא וכו'. ועוד מפני שמגיד בה ענין יציאת מצרים הנסים ונפלאות שעשה עמנו הקב"ה באותו זמן. ויש מפרשים הגדה שהוא לשון הודאה ושבח להקב"ה על שהוציאנו מארץ מצרים, כמו שמתרגם בירושלמי, הגדתי היום לה' אלהיך (דברים כו, ג), שבחית יומא דין. וכן תרגמו רבינו סעדיה בערב".

בכתבי האריז"ל (שער הלקוטים תהלים צ"ב ג') ביאר: "נקט לשון הגדה, שענין סיפור יציאת מצרים הוא הגדה המושכת את הלב לירא מהקב"ה, בשמעו האותות והמופתים הגדולים ההם".

⁴⁰ בספר אביר הרועים מתאר את סדר פסח אצל הגה"ק בעל האבני נזר: "חצי סדר הראשון המשיך ב' שעות בדברי תורה על כל מאמר בהגדה".

בש"ע הרב סי' תע"ג סעי' מ"ג כתב, "עיקר נוסח ההגדה שתיקנו חכמים, חובה על הכל הוא מתחילת עבדים היינו עד ה"ז משובח, ואח"כ מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו וכו' עד סוף דרוש פרשת ארמי אובד אבי (שבזה יוצאים את דברי המשנה בפסחים קט"ז ע"א, מתחיל בגנות ומסיים בשבח, הן לדעת שמואל (בגמ' שם), שאומר, מאי בגנות, עבדים היינו, והן לדעת רב (שם) שאומר, מאי בגנות, מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו). ואח"כ פסח שהיו אוכלין כו' מצה זו כו' מרור זה כו', (ע"פ דברי רבן גמליאל (במשנה שם), כל שלא אמר וכו') בכל דור ודור וכו' ואותנו הוציא משם כו' לפיכך עד גאל ישראל (ג"ז במשנה שם, ובעמק ברכה שם מבאר, שזה אינו חלק ממצות סיפור יצ"מ, אלא הקדמה להלל ותחילת ההלל). ושאר כל נוסח ההגדה הוא מנהג שנהגו כל ישראל מדורות הראשונים" (כך פותח הרמב"ם את סדר ההגדה: נוסח ההגדה שנהגו בה ישראל בזמן הגלות כך הוא).

חיוב נשים

נשים חייבות בהגדה, כי חייבות בכל מצוות היום (כמשנ"ת בש"ע סי' תע"ב סעי' י"ד). הבה"ל (סי' תע"ב סעי' ח' סד"ה שלא), מוסיף: "ודע שלפי מה שפסק הש"ע דנשים חייבות ג"כ בד' כוסות כאנשים, א"כ צריכות להזהר שיאמרו סדר ההגדה על כל כוס וכוס, או שעכ"פ ישמעו מבעליהן, דאי לאו הכי לדעת הפר"ח אפילו בדיעבד לא יצאו בשתיית הכוסות, דהו כמי ששתאו בבת אחת. ואפילו לדעת הב"י שלא הפסידו בדיעבד מצות כוסות, מ"מ תקנת חכמים הוא לשתות על סדר הגדה, דכל מצות הנוהגות באותו לילה נוהגות גם בנשים".

אמירה בפה, או שמיעה

איתא בגמ' (פסחים קט"ו ע"ב): "אין עוקרין את השלחן, אלא לפני מי שאומר ההגדה". מפרש הר"ן: "שדרכן היה שאחד אומר ההגדה ואחרים שומעים". משמע שבימיו של הר"ן לא נהגו במנהג זה. אמנם בש"ע הרב (סי' תע"ג סעי' כ"ד) כתב: "בני הבית שהן יוצאין בשמיעה מבעל הבית, (והוסיף בסוגריים⁴¹ שכן נכון לעשות, משום ברוב עם הדרת מלך)".

התשובה לשאלות מה נשתנה

כתב בשבלי הלקט (בפירוש ההגדה): "שאומרים עבדים היינו, היא תשובת ההסיבה לבד, שיצאנו מעבדות לחירות, וההסיבה היא סימן לבני חורין. ולפי שהיא זקוקה לכל השאלות, משיבין עליה תחילה. ותשובת השאלות האחרות בסוף ההגדה, רבן גמליאל היה אומר וכו', ומפרש והולך, פסח וכו' על שום מה וכן למצה וכן למרור". וכן משמע בראב"ן שם⁴².

על השאלה מדוע מטבילין שתי פעמים כתוב במהרי"ל (מנהגים סדר ההגדה סי' ט"ז): "הקשה מהר"י סג"ל, הא דאמרין, טיבול ראשון למען ישאלו תינוקות, וכששואל מה נשתנה וכו', היאך משיבין לו עבדים היינו, והא הטיבול אתא בשביל הנס. ואמר שנראה לו דהכי פירשו, דאנחנו מדמינן את עצמנו כבני חורין מפני הנס. ועוד טיבול ראשון אתא לגרר לבו לאכול מצה לתיאבון".

דרך נוספת כתב במהרי"ל שם: "ואמר מהר"י סג"ל שבנימוקי רבינו שמחה כתב, דכך שואל התינוק, מאחר שהירקות עדיין מונחים על השלחן, רואים אנו דצורך בהן לטבול עוד, מה נשתנה מכל הלילות (כלומר, ששאלת התינוק היא מדוע מתכננים לטבול שתי פעמים). ועוד אמאי אין טובלין גם עתה טיבול שני ואמאי שוהין. ומשיבין לו דמפסיקין משום לשבח ולהלל ששיחררנו מאשר עבדים היינו לפרעה".

דרך שלישית שם: "אמר מהרי"ל שכתב הרוקח, ששני טיבולין אנו עושין בשביל שישאלו התינוקות, וכששואלין משיבין להן דהוי זכר לתחילת שיעבוד מצרים, דכתיב לקושש קש לתבן (שמות ה, יב), ועבדינן זה לדוגמתן לזכר"⁴³.

⁴¹ כידוע מאחיו בעל שארית יהודה, כל מה שכתב בסוגריים, היתה דעתו לשוב לשנות פרק זה, ואולי מה שכתב כאן בסוגריים, הוא משום מה שהאריך בסי' ר"ג, שהענין ד"מצוה בו יותר מבשלוח" שקול כנגד הענין ד"ברוב עם הדרת מלך".

⁴² ולכאורה אפשר, שלגירסת הרמב"ם – חייב אדם לקרוא את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, זו היא תשובת השאלה, ולפ"ז תשובת כל השאלות כסדר – דברי ר"ג תשובה לשלש שאלות, ומייד אח"כ – חייב אדם להראות את עצמו וכו'.

⁴³ הפמ"ג (מש"ז סי' תע"ג ס"ק ז') מסכם שלש דרכים נוספות שכתבו האחרונים: א. בשם הב"ח: "שצריכין לומר הגדה ולספר ביציאת מצרים, לכך מטבילין קודם אכילה, שלא לשהות כל כך בלי אכילה. ב. שהתינוקות ישאלו על טיבול שני למה, הלא כבר טיבלו בראשון, והתשובה, טיבול ראשון כדרך כל השנה, והשני משום מצות מרור ג. בשם ה"ז, שהשאלה היא על הטיבול הראשון, שאין בני אדם רגילים לטבול קודם הסעודה, והתשובה: "דבזה מרמזין שאין הטיבול בא מחמת הסעודה, והוא סימן לטיבול השני, שהוא ג"כ שלא מחמת הסעודה, אלא מצות חכמים".

אמירת פסח מצה ומרור

התוס' (פסחים קט"ז ע"א) ביארו את דברי רבן גמליאל: "ואמרתם זבח פסח הוא - פי' באמירה, שצריך לומר פסח זה שאנו אוכלין, ואיתקש מצה ומרור לפסח, וצריך לומר נמי - מצה זו מרור זה".

הרמב"ן (במלחמות ברכות ב' ע"ב בנד') כתב: "לא יצא ידי חובתו, לא שיהא צריך לחזור ולאכול פסח מצה ומרור". משמע שנקט שאמירת שלשה דברים אלו, היא פרט נוסף בחיוב מצוות פסח מצה ומרור. וכך נראה להדיא מפירוש רבינו מנוח (הל' חו"מ פ"ז ה"ה) שכתב: "כלומר שצריך לאמרו ולפרש טעמן, כי לכל המצוות יש טעם, וידעת טעם המצוות עיקר גדול לאחר עשייתן". (וכך נראה גם מדברי המהרש"א בחי' אגדות שם)⁴⁴.

אבל המאירי כתב: "ר"ל שלא הפליג בסיפור זה בכדי הראוי, אא"כ פירש טעמן, וכ"כ הראב"ן (בפירוש ההגדה): "לא יצא ידי חובתו של קריאת ההגדה" (וכן עולה מדברי שבלי הלקט שהובאו לעיל, שדברי רבן גמליאל הם תשובה לשאלת מה נשתנה לענין מצה ומרור), וכיון לדבריהם בשו"ת בנין ציון (ח"א סי' ל')⁴⁵.

מכל מקום מפורש בראשונים (ברמב"ן הנ"ל ובר"ן בפסחים שם), שכוונת רבן גמליאל רק שלא קיים המצוה כראוי, אבל אינו מעכב בדיעבד.

כל המרבה לספר וכו'

כתב בשפת אמת (שמות תר"מ): "כל המרבה... הרי זה משובח, אינו סימן שהוא משובח, רק שנעשה משובח ע"י הסיפור. וכמו שהיתה יציאת מצרים הכנה לקבלת התורה וקבלת מלכות שמים, כמו כן גם עתה כפי מה שעוסקין ביציאת מצרים, זוכין לתורה".

בראש הלכות ליל הסדר הבאנו את פי' רש"י והש"ע (סי' תע"ב, סעי' א'), דחוטפין מצות בלילי פסחים היינו, שממהרים להתחיל בעריכת הסדר, כדי שלא יישנו התינוקות. ובשעה"צ (שם ס"ק ב') כתב: "אפשר עוד לומר בכוונת המחבר, דשפיר יש למהר ולהגיע לידי מוציא מצה, כדי שישאלו התינוקות למה אוכלין מצה וכשהם מסובין דוקא, ולמה אוכלין מרור, וענין הטיבול בחרוסת. ואע"ג דבסדר ההגדה תיקנו מה נשתנה בתחילת ההגדה אין בכך כלום, דעיקר השאלה והתמיה של התינוק הוא בשעה שרואה המעשה בעיניו". ולפ"ז מה שנאמר - כל המרבה לספר ביצי"מ הרי זה משובח, היינו אחר אכילת המצה והמרור. וכן פירשו הרשב"ם והאורחות חיים (בפי' ההגדה). ובדרשות חת"ס (פסח תקצ"ה) מפרש, ואכלתם אותו בחפזון, שיאריך כ"כ בסיפור, עד שיצטרך לאכול פסח בחפזון לפני חצות (וראה לעיל בענין והגדת לבנו, הנהגת החתם סופר עצמו בליל הסדר).

רחצה

בגמ' (פסחים קט"ו ע"ב ובתוד"ה צריך) מבואר, שצריך ליטול ידיו שוב לאכילת המצה, אף שנטל ידיו לטיבול ראשון, "כיון דבעי למימר אגדתא והלילא, דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע" (רשב"ם, בשום דבר טינוף).

הב"י (ר"ס תע"ה) מביא בשם המרדכי: "נ"ל שאם נתכוון בנטילה ראשונה לגמור בה כל סעודתו בלא היסח הדעת, אין צריך לחזור וליטול שניה". וכתב הב"י: "ונ"ל שאין לכוון בכך, שלא לבטל תקנת חכמים, שתקנו ליטול פעמיים בליל פסח". והב"ח דחה דבריו: "לא ידעתי לו טעם. דכיון דעיקר התקנה משום דלמא נגע, א"כ ממילא היכא דברירא ליה דלא נגע, לא צריך לנטילה אחרת". ומ"מ לדינא כותב גם הב"ח, שלא לנהוג כן: "שלא להפסיק בין נטילה להמוציא בשום הפסקה", וכ"כ בש"ע הרב (שם סעי' ב').

וכתב הפמ"ג (מש"ז ר"ס תע"ג): "פשיטא כל שלא הסיח דעתו בהגדה ולא נגע במקום מטונף, דאסור לברך שנית ענט"י להמוציא, ולחומרם בעלמא יטול ידיו להמוציא בלא ברכת ענט"י וכו'. וא"כ ראוי לכל אחד כשיטול ידיו לטיבול ראשון, שיכוין בפירוש שלא לצאת בנטילה זו להמוציא וכו'. וטוב יותר שקודם המוציא יביא עצמו לידי חיוב נטילה להסך רגליו או מי רגלים ולשפשף יבדך ענט"י, דכל שעושה מחמת ספק לא מקרי ברכה שאינה צריכה"⁴⁶.

⁴⁴ ועי' בבני יששכר מאמרי חדש ניסן מאמר ה' אות ח"י עוד טעם ע"פ דרוש, למה הצריך ר"ג לומר כן.

⁴⁵ נראה לומר שלש נפק"מ בין פירושי הראשונים: א. להמפרשים שהוא דין בקיום המצוות דפסח מצה ומרור, אין צריך בזה"ל לומר - פסח וכו'. אמנם שו"ר בפרי צדיק פסח ריש אות ה' שכתב, שצריך לומר גם בזה"ל פסח וכו', לקיים "ונשלמה פרים שפתינו". וכ"כ גם לפי דברי הנצי"ב שהובאו לעיל לענין נט"י לכרפס, שכל הנהגות הסדר בזה"ל צריכות להיות מתאימות גם לזמן שיבנה ביהמ"ק בב"א ב. אם הוא חלק מן ההגדה ועיקרה, צריך להקפיד לומר גם חלק זה לאחרים. ג. אם הוא חלק ממצות מצה ומרור, אפשר לאמרו גם לאחר כוס שני, בשעת קיום מצוות אלו.

⁴⁶ ומנהג העולם להקל לחייב בברכה ע"י נגיעה במקום המכוסה, כמש"כ השלה"ק, הו"ד במג"א סי' קס"ה ס"ק ב', ודלא כמג"א שם, וע"ע בחזו"א אר"ח סי' כ"ה ס"ק ז', שדבריו תמוהים משו"ע ורמ"א אר"ח סי' קנ"ח סעי' ז', ואכמ"ל.

מוציא מצה

בלקוטי מהר"ח כתב, שמותר לומר קודם המוציא את ה"לשם יחוד" הנדפס בהגדה, ואין לחוש משום הפסק, כמו שכתבו הפוסקים (באו"ח סי' קס"ו), שמותר לומר מזמור לדוד בין נטילת ידים להמוציא. אבל בדרכי חיים ושלום כתב אודות אביו בעל הדרכי תשובה: "תיבת מוציא מצה אמר, ולא לשם יחוד, שלא להפסיק, אבל מוציא מצה לא גרע מגביל לתורא".

מעלת המצוה

בשו"ת חתם סופר (חו"מ סי' קצ"ו) כתב: "מצות עשה של אכילת מצה משומרת בליל פסח, היא יחידה נשאר לנו מכל מצות אכילה שבכל התורה. אין לנו פסח ולא קדשים ולא תרומה ולא מעשר שני, רק מצוה אחת משנה לשנה".

מצת מצוה

כתב הטור (סי' תנ"ח): "אין מתחילין להתעסק בפת ב"ד, עד אחר ו' שעות. ואיתא בתשובה, מעשה באחד שאפה מצות קודם ד' שעות וכבר ביער חמצו, ואסרו רבותינו המצה, דאיתקש לפסח. וכיון דפסח אינו נשחט אלא מו' שעות ולמעלה, אף מצה כן. אבל רבינו אליעזר הגדול ור' שמואל הכהן התירו, אך לכתחלה יש ליזהר משום חביבה מצוה בשעתה. ואבי העזרי הביא תוספתא, יוצאין במצה ישנה ובלבד שיעשנה לשם פסח, וכתב דירושלמי פליג אתוספתא, ואוסר אפילו עשאה לשם פסח, וכיון דירושלמי אוסר, ראוי להחמיר שלא לעשות קודם חצות. ובשעת הדחק וכו', ראוי לסמוך על התוספתא". ובשולחן ערוך (שם) פסק: "נוהגים שלא ללוש מצת מצוה בערב פסח עד אחר שש שעות, שהוא זמן הקרבת קרבן פסח". וכתב המ"ב: "משמע דאינו אלא מנהג. והמנהג נסמך, משום דאיתקש אכילת מצה לקרבן פסח, דכתיב וזבחת פסח לה' אלהיך וגו' שבעת ימים תאכל עליו מצות וגו', ואמרין כמו ששחיתת הפסח היה אחר שש, כן עשיית מצות של מצוה אחר שש שעות. אבל מעצם הדין הוכיחו הפוסקים דאין לחוש לזה, דעיקר היקש נאמר לענין אכילת מצה בלילה הראשונה, שיהא זהיר לאכול קודם חצות, כמו הפסח שהוא נאכל עד חצות וכו', אבל לא לענין עשיית המצה. ועל כן בדיעבד אם אפה המצה קודם שש ואפילו חודש או שני חדשים קודם פסח ועשאו לשם מצה כשר".

וכתב עוד המ"ב: "והנה רוב ישראל אין נוהגין ליזהר אפילו במצת מצוה ללוש בע"פ, כי אם איזה מהם. וחפשתי באחרונים, ומצאתי בבגדי ישע טעם להליץ בעד המנהג, מפני שיש כמה דעות, שאפילו בע"פ במשהו, וזה קשה ליזהר, שלא ימצאו אף משהו חמץ בהחטים שלא יהיו מצומחים, ועל כן אופין מקודם, כדי שיתבטל החמץ. ובמאמר מרדכי מצאתי שכתב וז"ל, האידנא מקילין הרבה בדבר מפני הדוחק, זולת קצת שנזהרין בזה ללוש ולאפות אחר שש, המצות שיוצאין בהם בשני הלילות (בחו"ל), וכן ראוי לעשות" (ובערוך השלחן שם ס"ק ג' כתב טעם נוסף להקל בזה, עיי"ש).

בש"ע הרב (שם סעי' א' עד ג') כתב, שמנהג זה הוא מנהג ש"נהגו כל ישראל", וכתב ש"כל זה אינו אלא מנהג לכתחילה, אבל מעיקר הדין אפילו מצות מצוה שנאפו כמה חדשים לפני הפסח, יכול לצאת בהן יד"ח לכתחלה וכו', ובשעת הדחק מעמידין על עיקר הדין וכו', אבל שלא בשעת הדחק, אין לשנות המנהג".

ובהגדת אור המלכות (ברוקלין תשד"מ – רוז'ין) איתא, שברוז'ין לא אפו מצות מצוה, וקיבלו שגם המגיד לא אפה משום איסור חמץ במשהו, וכ"כ במעשה רב, שהגר"א לא אפה מצות מצוה.

הב"ח (שם) כתב, שמצה שנאפית יותר משלשים יום קודם החג, אין יוצאים בה ידי חובת מצת מצוה (כמו בסוכה ישנה שצריך לחדש בה דבר, ובמצה לא שייך לחדש דבר). וכתב החק יעקב (שם ס"ק ד') שהע"ש השיג על הב"ח בזה - "ודעתו להקל בדיעבד, וכן דעת רוב הפוסקים, עי' בב"י, וכן שמעתי שבמקומות ששולחין המצות למרחקים, שאופין כמה חדשים קודם פסח, כיון שהיא שעת הדחק". משמע מלשונן, שלכתחילה יש לחוש לשיטת הב"ח ולהדר לקנות מצות שנאפו שלשים יום קודם החג.

לכם במצת מצוה

הגמ' (פסחים ל"ח) לומדת גזירה שוה לחם לחם (לחם עוני, והיה באכלכם מלחם הארץ), ממצות הפרשת חלה, למצות אכילת מצה, מה להלן משלכם, דכתיב עריסותיכם, אף כאן משלכם, ולכן אין יוצאים יד"ח במצה גזולה (ש"ע סי' תנ"ד סעי' ד'). וכתב המ"ב (שם סס"ק ט"ו): "יש פרט אחד מה שמצוי להכשל בו, כגון אם קנה מצה ומשכן לרשותו, אם המוכר גלה דעתו בעת מכירתו שדחוק למעות ואינו יכול למכור בהקפה, ועל כן עייל ונפיק אחריו אזוי, ומדחהו בלך ושוב ואינו נותן לו, מדינא לא קנה, כמבואר בח"מ סי' ק"צ סי"ז, וממילא אינו יוצא בהם אח"כ ידי חובת מצה מן התורה".

באמרי בינה (פסח ס"ס כ"ג) ובשפ"א (סוכה ל"ה) מעוררים, שהרי אורח אינו קונה את המאכל שנותנים לו לאכול, כמבואר בנדרים ל"ד⁴⁷, ואם כן איך יוצא יד"ח אכילת מצה, במצות של בעה"ב. ומחדש השפ"א שבעה"ב חייב להקנות את המצה לאורח⁴⁸, וכתב שהעולם אין נזהרים בזה. אבל האמ"ב סובר שדי בזכות שיש לאורח לאכול, כדי שיחשב "לכם".

⁴⁷ ועיי' אריכות דברים בזה בשו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רצ"א ואכ"מ.

בטור ובש"ע (סי' תע"ה סעי' א') פוסקים, שצריך לכתחילה לאכול שני כזיתים, אחד מן המצה הפרוסה ואחד מן השלימה. הטעם לכך הוא (כ"כ הטור וב"ח ופר"ח, והו"ד בש"ע הרב שם סעי' ה' ובמ"ב ס"ק ט'), מפני שלדעת הרא"ש, ברכת המוציא היא על השלימה, כמו בכל שבת וי"ט שצריך הלחם משנה להיות שלם, וברכת על אכילת מצה היא על הפרוסה, שהיא הראויה להקרא לחם עוני, כמו שכתוב בגמ' (פסחים קט"ו סעי' ב) מה דרכו של עני - בפרוסה (ולדעתו צריך לאכול כזית שלם מן הפרוסה, כדי לקיים מצות אכילת מצה, ששיעורה בכזית, ומן המצה השלימה יש לטעום מעט, כיון שעליה נאמרה ברכת המוציא). ואילו לדעת הראב"ן, מצות לחם משנה מקיימים בפסח דוקא במצה הפרוסה, כי בפסח צריך הלחם משנה להיות "לחם עוני", וכיון שאין עושים מצוות חבילות חבילות, יש לקיים את מצות אכילת מצה במצה השלימה (ולדעתו יש לאכול כזית מן השלימה, ומעט מן הפרוסה). וכיון שיש ספק באיזו מצה מקיימים מצות אכילת מצה, ששיעורה בכזית, יש לאכול לכתחילה כזית משתי המצות.

בש"ע (שם) פוסק, שלכתחילה יש לאכול את שני הזיתים יחד, כיון שאם אוכל כל זית לבדו, יהיה הפסק בין הברכה לאכילת הזית השני (והרי יתכן שדוקא בכזית זה יוצא יד"ח אכילת מצה). וכתב המג"א (והו"ד בש"ע הרב ומ"ב שם), שדי להכניס את שני הכזיתים יחד לתוך הפה ולרסקם בפיו, "אבל אין צריך לבלעם בבת אחת, אלא ירסקם בפיו ויבלע בתחילה כזית אחד כולו בבת אחת, ואח"כ יבלע הזית השני בבת אחת".

וכתב עוד בש"ע (שם), שאם אינו יכול להכניס שני זיתים לפיו בבת אחת, יאכל קודם כזית מן המצה השלימה, ואח"כ את הכזית השני.

וכתב בש"ע הרב (סעי' ח' וכו"פ המ"ב ס"ק י"א, ועי' בבה"ל שם ד"ה כזית): "וכל זה לכתחילה. אבל בדיעבד, אפילו לא אכל אלא כזית אחד, בין מן השלימה בין מהפרוסה וכו' יצא". עוד כתב בש"ע הרב (שם, ומפורש כן בש"ע סעי' ו'): "ואפילו אכל בזה אחר זה באכילות הרבה, אם אין מתחילת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה יותר מכדי אכילת פרס וכו', יצא". יתירה מזו כתב באליה רבה (שם ס"ק ב' וס"ק ז'), שכן הוא המנהג לכתחילה⁴⁸.

הפוסקים נחלקו בשיעור כא"פ, ויש בזה שיעורים שונים משתי דקות ועד תשע (שו"ת חת"ס ח"ו סי' ט"ז וכו"ג ומ"ב סי' תרל"ח ס"ק כ"א). ובשש"כ (פרק נ"ד הערה ק"ל) בשם הגרש"א כתב, שלקטן אפשר להקל לכתחילה בתשע דקות. והעיקר לדינא הוא ארבע דקות (כ"כ בעל הקהלות יעקב בשעורין של תורה, וכך נקט הגר"ח נאה זצ"ל).⁵⁰

⁴⁸ ולפי סברתו נראה, שגם בן הסמוך על שלחן אביו ואוכל מצות משלו, צריך לקנות את המצות מאביו.

⁴⁹ ואולי הוא משום שבזמנם היו המצות רכות, שקל יותר להכניס מהן שיעור שני זיתים בב"א לפיו, משא"כ במצות דידן, אין דרך אכילה כך. ועוד, דלפמ"ש"כ בשו"ת נר"ב או"ח מהדו"ק סי' ל"ח, אם מכניס יותר משני זיתים בב"א לפיו, לא הוי דרך אכילה, וא"כ אם אוכל בב"א יותר מכשיעור שני זיתים בצמצום, לא יצא כלל יד"ח.

⁵⁰ יל"ע אם מודדים לשיעור אכילת פרס גם את הלעיסה, או רק את הבליעה. מדברי החק יעקב סי' תע"ה ס"ק כ"ב משמע לכאורה, שמשערים משעת הלעיסה, עיי"ש שנקט בלשונו - "משעת לעיסה ראשונה", ומשמע שמזמן זה מתחילים למדוד הזמן. גם בשו"ת שבט הלוי ח"ט סי' קע"ג ס"ק ה' נקט שמשערים גם את זמן הלעיסה, וטעמו, שהרי קי"ל לענין איסורים כרבי יוחנן, דהנאת גרונו עיקר (ועי' בשו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' ר"נ וס"ס רנ"ז ובאמרי בינה פסח סי' כ"ג, אם אומרים כן גם לענין מצות מצה). ולענ"ד יש לפקפק בזה, דנהי דחייב גם על הנאת גרונו, מ"מ אם בלע לבסוף, דל מהכא הלעיסה, ויקיים המצוה בבליעה, שהרי אפילו אם בלע את המצה בלא לעיסה כלל, יצא יד"ח. ואף שיצא רק בדיעבד, היינו דוקא כשבלע בלא ללעוס מקודם, דזה אינו דרך אכילה. אבל אם לעס קודם הלילה ובלע בלילה, לכאורה נלענ"ד דיצא לכתחילה (ועי' בחלקת יואב י"ד סי' ט' שכתב, שכשבלע יצא מטעם אחשביה, אבל אם לעס, אף הלעיסה מצטרפת לאכילה, עיי"ש. ומ"מ אין מזה שום סתירה לדברינו, דנהי דכשלעס ובלע אפשר לצרף לחיוב גם את הלעיסה, מ"מ ודאי אפשר לצאת יד"ח גם בלעוס מקודם, וכו"ל. ומה שכתב שם ליישב לפי דרכו קושיית המקו"ח, למה אינו יוצא בבליעת מצה גזולה, ע"י שקנאה בשינוי בלעיסה, כוונתו שכיון שלועס המצה לצורך בליעתה, גם זה מקרי מהבב"ע). אמנם מאידך י"ל, דאם נדון על הבליעה של המצה לבדה אחר הלעיסה, א"כ אכל מצה לעוסה כבר, ולכאורה אינו יוצא, לפמ"ש"כ במ"ב סי' תס"א ס"ק י"ח, דאם נתבטל מן המצה תואר לחם, אינו יוצא בה. עוד יש לפקפק בסברת השב"ל, דמבואר בשו"ת מהר"ם שיק שם ס"ס רנ"ז, שגם לרבי יוחנן פשיטא דחייב אף על הנאת מעיו, אלא שבא לחדש שחייב גם על הנאת גרונו. עוד יש מקום לומר, שהנאת גרונו היינו דוקא כשבלע עד מקום שאי אפשר לאהדורי והקיא (ובכח"ג מצטרף גם מה שבין החניכיים לשיעור), אבל אם לעס ופלט, אף לרבי יוחנן לא יצא יד"ח, כמ"ש בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' צ"א ס"ק י"ז ובשו"ת אגרות משה ח"ה סי' ט"ז ס"ק ב', עיי"ש, ואם נימא כן, א"כ רק מתחילת הבליעה חשיב אכילה (אמנם מקושיית הפמ"ג במש"ז סי' צ"ח ס"ק ב' מדברי רבי יוחנן על הריב"ש שכתב, שטעימת איסור אסורה רק מדרבנן, מוכח דלא כדעת המנח"ש, וגם מדברי המהר"ם שיק שם סי' ר"נ, שכתב ליישב קושיית הפמ"ג, שלטעום ולפלוט אינו דרך אכילה, מוכח דלא כהמנח"ש, דלסברת המנח"ש אין צריך לזה).

בביאור הלכה (שם ד"ה כזית) תמה על עצם החיוב לאכול שני כזיתים: "אכן בעיקר הדבר תמוה מאד, דלפי כל זה נפק לן דבר חדש, דבלילה ראשונה צריך לאכול ב' כזית, ולא מצינו זה בשום מקום. וכל הני פוסקים דסברי דצריך ג' מצות לסדר, לא הזכירו זה, זולת הרא"ש והמרדכי. ובש"ס לא נזכר אלא כזית - השמש שאכל כזית. ואף שאפשר לדחוק, דעיקר שיעורא הוא בכזית ובדיעבד יוצאין בו, מ"מ כל כי האי מילתא הוי ליה לתלמוד לפרושי. ובאמת אף להני דמצריכים ג' מצות, הוא רק משום לחם משנה. וגם הא דהצריכו לכזית בברכה ראשונה על מצה אחת ובברכה ב' על מצה שניה הוא משום שאז יהיו המצות חבילות חבילות, אבל גם לדידהו שתי המצות הם דבר אחד, וכמו בשבת לחם משנה. ומעיקר הדין יכול לאכול איזה שירצה. רק משום דעל כל אחד מהמצות כוון בברכה, טוב שיטעום מכל אחד, אבל בודאי די בכזית אחד בצירוף משתיים. וכ"ש לפי פשרת הפוסקים וכפי פסק המחבר, שאוחז בשתיים ומכוין בב' הברכות על שתיים ביחד, מכל שכן דאין צריך רק כזית אחד משתיים. גם ר' ירוחם שהעתיק ג"כ באחרונה דעת רבו הרא"ש, לא הזכיר רק שאוכל משתיים, אבל ב' כזית לא הזכיר, וצ"ע".

בקיצור שלחן ערוך כתב, שיש לחלק שני כזיתים לכל אחד מן המסובים. ולכאורה צ"ב, שהרי למסובים אין מצות שלמות, ואם כן די שיאכלו כזית אחד לקיים מצות אכילת מצה. ואמנם גם בראב"ה ובמהרי"ל (מנהגי מהרי"ל) כתבו לחלק לכ"א מן המסובין שני זיתים. אך מדברי המהרי"ל והראב"ה נראה, שמייירו בזמן שהיו אופים מצות עבות⁵¹, והיה נותן בעה"ב מהמצות שלו לכא"א. יתכן שכוונת הקצש"ע (שהיה תלמיד מרן החת"ס ז"ע), שיש לנהוג כמו מרן החת"ס ז"ע, שהיה נותן שלימה ופרוסה לכל אחד מן המסובים (מנהגי החת"ס). אבל אם בלא"ה נותן רק פרוסה, א"צ לבני הבית אלא כזית אחד [ולטעם דאין עושים חבילות לא חיישינן], וכך נהגו החזו"א והסטייפלער זצ"ל. ונראה שראוי לתת גם חתיכה קטנה מהשלימה שלו לכל אחד מן המסובין, ללחם משנה.

אם לטבול במלח

הטור (סי' תע"ה) כתב בשם הירושלמי: "וטמיש ליה במלחא". וכך פסק בש"ע (שם סעי' א'): "ויטבלם במלח". אבל הרמ"א (שם) כתב: "ואין המנהג לטבול במלח בלילה ראשונה, דפת נקי אין צריך מלח". וביאר בש"ע הרב (שם סעי' י'): "ואף שבשאר ימות הפסח מטבילין המצה במלח, אף שהיא נקיה, מ"מ בלילה זה של פסח אין נוהגין כן, מפני חיבוב מצוה, לצאת ידי חובתו במצה שאין עמה תערובת טעם אחר כלל" (והוסיף: "אבל מעיקר הדין אין לחוש לזה"). ובלבוש כתב שנוהגין כן, כדי שתהא המצה "לחם עוני".

חינוך קטן לאכילת מצה

כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ו ה"י): "קטן שיכול לאכול פת, מחנכין אותו במצות, ומאכילין אותו כזית מצה". ומשמע מפשטות הלשון, שאף שאינו מבין את משמעות האכילה, צריך להאכילו מצה. אבל החיי אדם (כלל ס"ו ס"ק ב') העתיק את דברי הרמב"ם, וסיים - "הכל לפי דעת הקטן". ומוכח שפירש שאין חובה להאכילו, אלא אם מבין את משמעות המצוה.

שיעור כזית לענין מצה ומרור

כתב החזו"ן איש (או"ח סי' ל"ט ס"ק י"ז): "שיעור המצה צריך לקבוע ע"פ אמד העין. אבל קשה לקבוע משקל, שהמשקל משתנה בין יבש גמור ללח קצת, ובין ספוג לעב...ומ"מ אפשר לקבוע ע"פ משקל שיעור שלא יהיה בו ספק שיהיה כזית ודאי, אלא שיהיה בזה חומרא, שיהיה על כרחך יותר מזית מצומצם"⁵².

בשיעור כזית מצה ומרור הלכה למעשה מצינו שלש דרכים:

שיטת המ"ב:

⁵¹ עי' ברא"ש (פסחים פ"י סי' ל'): "נהגו באשכנז ובצרפת לעשות מעשרון אחד, זכר ללחמי תודה, שהיוצא מבית האסורין מביא לחמי תודה". הרי שנהגו לעשות את שלשת המצות מעשרון, שהוא שיעור מ"ג ביצים, וא"כ כל מצה היתה 14 ושליש ביצים. וכן נראה ממה שנו"נ הפוסקים אם מותר לעשות מצה עבה טפח - עי' בש"ע סי' ת"ס סעי' ה' ובמג"א ובה"ל שם.

⁵² לכאורה פשוט שמותר לשקול את המצות ביר"ט כדי למצוא שיעור כזית, אפילו אם תכלית המדידה רק שלא לאכול לחינם יותר מכשיעור. שהרי מ"מ מודד שיעור למצוה, ומדידה של מצוה מותרת, וכ"מ בשש"כ פכ"ט סעי' ל"ח. אמנם מדברי המ"ב סי' שצ"ז ס"ק ה' בשם התו"ש ע"פ ריטב"א, שלא התיר למדוד תחום שבת, אלא כשצריך לילך לצורך מצוה, מוכח שאף שמודד שיעורי מצוה, אין היתר אלא אם גם תכלית מדידה זו הוא צורך מצוה. ולפ"ז אם אין לו מניעה לאכול עד שיצא הספק מלבו, לא חשיבא מדידת שיעור כזית מדידה של מצוה, ואסור. אמנם סתימת דברי שו"ת רדב"ז ח"א ס"ס ר"ג, דבכל ענין שרוצה למדוד תחום שבת מקרי מדידה של מצוה.

בש"ע (סי' תפ"ו) כתב: "שיעור כזית יש אומרים דהוי כחצי ביצה". וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק א'), ששיטת הרמב"ם היא שכזית הוא כשליש ביצה, ואח"כ כתב: "ולענין דינא, במצוה דאורייתא, כגון במ"ע דאכילת מצה, יש להחמיר ולאכול עכ"פ כחצי ביצה [אם לא שהוא חולה וקשה לו לאכול כחצי ביצה יכול לסמוך על הרמב"ם], ולענין מרור וכה"ג שהוא דרבנן, יש לסמוך בדיעבד אם אכל כשליש ביצה. אך לכתחלה, כיון שצריך לברך על המרור, נראה דאין להקל בזה, אם לא שהוא אדם חלש וקשה לו, יכול לסמוך ולאכול רק כשליש וכו"ל".

בהמשך דבריו כתב המ"ב: "דע, דמש"כ המחבר - כזית כחצי ביצה, לאו מלתא פסיקתא היא בזמנינו. דיש מאחרונים שהוכיחו, דביצים המצויים בזמנינו, נתקטנו הרבה, עד למחצה מכפי שהיו בימים הקדמונים שבהם שיערו חכמים. ולפ"ז בכל מקום שהשיעור הוא כחצי ביצה, צריך לשער בכביצה בזמנינו. ועיין בשע"ת שהכריע, שיש לחלק בזה לענין שיעורין, בין דבר שחיובו מן התורה, לדבר שחיובו מדרבנן, כגון מרור בזה"ז ואפיקומן וכוסות. ונמצא לפ"ז בזמנינו יתחייב לאכול מצה עד כשיעור ביצה, ומרור יצא בדיעבד אף אם לא אכל רק כשליש ביצה".

לפי זה שיעור כזית מצה הוא שיעור ביצה בימינו, שהוא 50 סמ"ק - קצת פחות מחצי מצת יד וכשלשת רבעי מצת מכונה.

שיטת הגר"ח נאה:

לשיטת הגר"ח נאה, שלא נתקטנו השיעורים מכפי שהיו בימי חז"ל והראשונים, העיקר כדעת הש"ע, שיעור חצי ביצה של זמננו, שהוא 25 סמ"ק - בערך חמישית מצת יד⁵³, ופחות מחצי מצת מכונה.

שיטת הגר"ח מוולאז'ין:

בספר שערי רחמים (מנהגי הגר"א - סי' קס"ה) מובא, שהגר"ח מוולאז'ין אמר, שבמצה מבושלת שבשליש כף בינונית, יש שיעור כזית (לענין קידוש במקום סעודה). בהסבר הדבר כתב בקהלות יעקב (פסחים סי' מ"ג), שלדעתו שיעור הזית הוא כשיעור זית בינוני שבכל דור. וכתב בקהלות יעקב שם, שגם החזון איש סבר שכן עיקר לדינא, אלא שלמעשה הורה לחוש לשיטה ששיעור כזית הוא כחצי ביצה. וסיים בקהלות יעקב שם, שלענין מרור דרבנן אפשר להקל למי שקשה לו, לשער כשיעור זה.

כך כותב הגר"י קנייבסקי זצ"ל גם במכתב (בסוף ספר הלכות חג בחג - פסח): "השיעור, תוכל לסמוך בהחלט על הוראת מרן הגר"ח מוולאז'ין זצ"ל, שהכזית הוא רק כשליש כף בינוני, שהוא לכל היותר לא גדול משליש ביצה, וכמו שביארתי באריכות בספרי על יבמות סי' ל"ה עיי"ש (נראה שכוונתו לסי' הנ"ל בפסחים), וכן ידוע שמרן החזון איש זצ"ל היה סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל, רק שלכתחילה היה אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל".

יתירה מזו מצינו בספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' ס"ז ס"ח), שמרנן החזון איש והגר"י קנייבסקי זצ"ל חילקו לבני ביתם מצה בגודל כף יד (ולעתים חילקו אף בגודל כף יד בלא האצבעות), כיון שסמכו על שיעור הגר"ח מוולאז'ין אפילו לענין מצה דאורייתא⁵⁴. כך שמעתי גם שסיפר הר"ה פאדווה זצ"ל בעל חשב האפוד, שכשהיה בתור בחור בסדר בבעלזא, חילק הרה"ק מבעלזא כשיעור כף יד בלא האצבעות. וכן שמעתי מידידי הגר"י הלטובסקי שליט"א, שכן נהג סבו הרה"ח ר' משה יוסף הלטובסקי ז"ל, שנהג כל הנהגותיו כפי המקובל בחצר קרלין.

לסיכום, אפילו אם מחמירים לכתחילה זית כשיעור המ"ב, עכ"פ אפשר לצאת בשיעור זה שני זיתים של הגר"ח נאה, לצאת הרא"ש והראב"ן, דזה אינו אלא לכתחילה, ובדאי לא עדיף מדין דרבנן שמקילים בשיעור הקטן, ולכן יקח מכל מצה לכל היותר שיעור הגר"ח נאה, ולהכניס לפיו אם קשה לו, די גם ב' זיתים בשיעור זית הרואה.

מרומי שדה מסכת פסחים דף לט עמוד א

במשנה. ומצטרפין לכזית. אשר כתב לבנו הגר"ח זצ"ל, מיום ג' ח' ניסן תרמ"ב - הקשבתי ואשמע מבניו שליט"א, כמה מעב"ה נ"י מחמיר בכזית מרור, והוא חריין, ונפלאתי על זה מה ראה מעב"ה בני נ"י לזה. הן אמת לדעתי כל חיובי זית אינו אלא לצאת ידי חובה, אבל מצוה יש כל זמן שמרבה. וכמוש"כ הרבה בחיבורי העמק שאלה סי' נ"ג אות ד'. ובפי' איתא בירושלמי והובא בתוס' חגיגה דף ח' לעולם הוא מוסיף והולך ודוחה יום טוב עד שיאמר אין בדעתי להוסיף. בכ"ז אין מצות מרור בכלל, חדא אחר שאינו אלא מדרבנן, שנית לשיטת הרא"ש אין מצוה אלא כל שהוא לטעום טעם מרור. ועי' מש"כ בהשמטות הנדפסות בחלק ג' על סי' ע"ג ישוב שיטת הרא"ש מקושיית הגאון ש"א ז"ל [בהוצאה שני' נדפסו ההשמטות במקומן]. **זה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר:**

וגם מה שמדקדק מע"כ בני נ"י לאכול חריין, איני מבין מדוע לא ינהוג עצמו בסאלאטא כדעת רוב אחרונים זצ"ל שהוא חזרת. והכי נראה ממס' עוקצין פרק ב' משנה ז'. ולמאי נחמיר לאכול דבר שהוא כחרבות לגוף, והלא דרכיה דרכי נעם כתיב. ומכל שכן בליל פסח אחרי תענית ושתית יין, לפי דעתי הדלה על בני נ"י לשנות מנהגו בזה:

⁵³ המשקל הסגולי של מצה הוא בין 45% ל-55% ממשקל הסגולי של מים. שיעור חצי ביצה שבזמננו הוא 23.5 מ"ל, וא"כ די ב 12 גר' מצה בקירוב. בקילוגרם אחד יש בממוצע 16 מצות, וא"כ משקל כל מצה הוא 60 גר' בקירוב. לכן חמישית מצה היא שיעור כזית, לשיטת הגר"ח נאה.

⁵⁴ שיעור זה הוא בערך חמישית מצה, שהוא שיעור כזית לפי שיטת הגר"ח נאה וכדינא דש"ע, כמשנ"ת. כל שכן שדי בשיעור זה, אם אוכלים שני כזיתים כשיעור זה, שהרי את עיקר המצוה דאורייתא יוצאים בזית אחד, וא"כ בשני זיתים כשיעור זה, יש עכ"פ זית אחד כשיטת המ"ב. אמנם יש להעיר, ששיעור זה נאמר, כשהיו בק"ג מצות רק כ-10 - 12 מצות, אבל היום יש בק"ג כ-16 - 18 מצות, וא"כ צריך להוסיף עוד 50% לשיעור זה.

איתא במשנה (פסחים ל"ט ע"א): "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח - בחזרת, בתמכא, ובחרחבינא, ובעולשין, ובמרור". ובגמ' שם: "רבינא אשכחיה לרב אחא בריה דרבא דהוה מהדר אמריתא. אמר ליה, מאי דעתך, דמרירין טפי, והא חזרת תנן (פירש"י, והא אנן רישא דכולהו חזרת תנן), ותנא דבי שמואל חזרת (ותנא דבי שמואל נמי חזרת תנא ברישא, אלמא היא קדמי לכולהו), ואמר רבי אושעיא מצוה בחזרת (פירש"י, כדמפרש טעמא, כדבא ור' יונתן), ואמר רבא, מאי חזרת - חסא. מאי חסא, דחס רחמנא עילוין (פירש"י, מאי טעמא קרינן ליה חסא, משום דזכר הוא דחס רחמנא עלן, אלמא להכי קיימא). ואמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, למה נמשלו מצריים כמרור (פירש"י, דכתיב (שמות א) וימררו את חייהם), לומר לך, מה מרור זה שתחילתו רך וסופו קשה (פירש"י, הקלח שלו מתקשה כעץ), אף מצריים תחילתן רכה וסופן קשה (פירש"י, בתחילה נשתעבדו להן על ידי שכר שהיו שוכרין אותו). אמר ליה, הדרי בי" (פירש"י, לא אוסיף עוד).

וכתב רבינו ירוחם (הו"ד בב"י סי' תע"ג): "טוב לחזר אחר חסא מטעם שאמרנו, אפילו לקנות בדמים יקרים". וביאר החק יעקב (שם ס"ק כ"ב), דהיינו עד שליש במצוה. וכ"כ בש"ע הרב (שם סעי' ל'): אע"פ שכל ה' מינים אלו נקראים מרור בלשון תורה, מ"מ מדברי סופרים מצוה לחזור אחר חזרת לקנותו אפילו בדמים יקרים, על דרך שיתבאר בס' תרנ"ו לענין אתרוג הדור".

וכן בשו"ת חכם צבי (סי' קי"ט) כתב: "לזכות את הרבים בענין מצות אכילת מרור, ראיתי כי טוב להודיע, שהחזרת השנוי במשנתנו ובלשון חכמים חסא, שמצוה לחזור עליו, כי הוא הראש וראשון השנוי במשנתנו, הוא הירק הנקרא בלשון אשכנז סאלאט, ובלשון ספרד סאלאט"א, ושם העצם שלו הוא לטוגא בכל הלשונות ששמעתי בתורגמא ואיטליא ואשכנז וספרד ופורטוגאל ובספרי הרפואות והטבע, וקורין אותו לאטוגא סאלאט, ואין בו שום ספק ופקפוק בעולם, ויש לו הסימנים האמורים בגמ', שרף ופניו מכסיפין ותחלתו רך וסופו קשה ותחלתו מתוק וסופו מר כלענה. ומפני שבארצות אשכנז ופולניא שהן קרות, אינו מצוי בזמן הפסח, לא הורגלו לקחתו לחובת מצות מרור. או מפני שלא היו בקיאין בטיב פתרון שמות הירקות, כאנשי ארצות הקרובות לארץ ישראל ובבל, לא ידעו מה הוא, ולקחו הקרי"ן שהוא תמכא לפ"ד מקצת חכמים, ונפק מיניה חורבא. כי הן רבים עתה עם הארץ, שאינם אוכלין אפי' כחצי זית מחמת חורפיה ושהוא מזיק באכילתו חי, ומבטלים מצות מרור. ואף החרדים אל דבר ה' ואוכלים כזית מהקרי"ן מסתכנים בו. כי באמת במקום שחזרת שהוא האלטיגא סאלאט שכיח, כמו בערי אמשטרדם והמבורג ושאר ערי אשכנז, אף שהוא עודנו קטן מאוד, קורא אני על הקרי"ן, סכנה ואין בו מצוה. וכל אשר נגע אלקים בלבנו, יקיים מצוה כתיקנה, ויקנה האלטוגא סאלאט לשם מצות מרור, אף אם הוא ביוקר".

בירושלמי (על משנה הנ"ל) מבואר, שאף שהחסא אינה מרה, מ"מ כיון שאם משהים אותה בקרקע נהפכת למרה כלענה, נקראת מרור. לפי הש"ע הרב (שם) הכוונה היא, שיוצאים בה אפילו כשהיא עדיין מתוקה לגמרי. אבל החזו"א (א"ח סי' קכ"ד לדף ל"ט ע"א) מפרש אחרת את דברי הירושלמי, וסובר שיוצאים בחסה רק כשהיא כבר מרה, אלא שצריך שלא תהיה עדיין מרה כלענה, וכ"כ במשמרת שלום (קידוש, סי' ל"ה סעי' ב').

בשו"ת חתם סופר (א"ח סי' קל"ב) כתב: "אמת נכון הדבר מה שכתב החכם צבי [סי' קי"ט], והכי נהגו כל רבותי זצ"ל, ואנו נוהגים אחריהם. אך רגיל אני לדרוש בשבת הגדול, מי שאין לו אנשים מיוחדים מסוימים בעלי יראה הבודקים ומנקים אותם מרחש תולעים קטנים הנמצאים מאוד מאוד בימי פסח ואינם ניכרים לחלושי ראות, על כן מי שאין לו בביתו מי שיבדקנו כראוי, טוב ליקח התמכא שקורין קרי"ן. ואם הוא נמנה שלישי במשנה [פסחים ל"ט ע"א] והחסא הוא הראשון ומצוה מן המובחר, מ"מ חלילה להכשיל בלאו או בלאוין הרבה אפילו בספק משום קיום עשה דרבנן, דמרור בזה"ז דרבנן. ובפרט שאפשר לקיים שניהם ע"י תמכא שקורין קרי"ן. ואם יש רמז בחסא, דחס רחמנא עלן, אנו נאמר דתמכא ר"ת תמיד מספרים כבוד אל".

בהגהות לש"ע (סי' תע"ג) מוסיף החת"ס: "נוהגים למלול התמכא כדי להפיג מרירותו קצת, שיוכלו לאכול ממנו כזית. וכן כשהיינו מסובין על השלחן מרנא חסיד שבכהונה כבוד מוה"ר נתן אדלער בשנת תקמ"ה בוויניץ, לא נמצא חסא מבלי תולעים, וצויה למלול תמכא ואכלנום. והארכתי בזה שלא כדברי הגאון בהגדה מעשה ניסים (מבעל החוות דעת) שאוסר" (לפורר את התמכא).

וכ"כ המ"ב (שם ס"ק ל"ו) גם בשם החי"א ובעל תשובה מאהבה: "יש ליזהר שלא לאכול אותו כשהוא שלם, שכמעט הוא סכנה ואין בו מצוה, שמחמת חריפותו הוא מזיק גדול. ולכן צריך לפררו על ריב אייז"ן ולהעמידו כך מגולה, ואז מפיג חריפותו. והגר"א הנהיג שלא לפרר אותו קודם ביאתו מביהכ"נ, כדי שלא יפיג הטעם, דאז אינו יוצא בו, אלא יפרר אותו אחר ביאתו, ויכסנו עד התחלת הסדר [וכשחל פסח בשבת יפרר אותו מבע"י ויניח בכלי ויכסנו עד התחלת הסדר], ואז יפזר אותו על קערה, ועי"ז יפיג חריפותו, ואז ימעך אותו וישער שיהיה כזית, ויכול לאכול בטוב".

כתב רבי עקיבא איגר (מכתבי רעק"א סי' י"ב, נדפס בראש קונטרס קדושת ליל הסדר): "בליל פסח יתנהג בקדושה וביראה ולשמוח במצות שזיכה אותנו ד' בלילה הזה, מ"ע של קידוש ומ"ע של אכילת מצה ומצות מרור וד' כוסות ואמירת הלל. אך בתנאי שצריך ליזהר שיאכל כזית מצה ברוחה ולא בצמצום, וכמו כן במרור. כי אם יחסר מעט מזעיר, הפסיד המצוות. ולדעתי מי שיש לו מח בקדקדו ומאמין בתורת ד', איך לא יחוס על נפשו ולא יהא מתיירא שמצוה גדולה כזו, שאין לזכות בה עד יעבור שנה, ומי יודע אם יחיה, נפסד בידו. ודי לנו בעו"ה במצות הרגילין כמו תפילין וברכת המזון, שאין אנו מדקדקין בה, ולמה נעשה כזה במצות אלו ר"ל. ואף במרור מה גם שקשה לו קצת, הלא בכל יום אנו מקבלים לעבוד ד' בכל נפשנו, ולמה נקפיד בצער מועט כזה. אני מבטיח באמונה, במי שיעשה מצוה בחשק ויחשוב בשמחה, בזו הרגע אני מקים מצות בורא, כמעט לא

ירגיש מרורות כלל. ובפרטות בד' כוסות שמדרכן לדקדק לשתות מעט כמו רביע כוס, אוי לאותה בושה, איך יבעטו מצות בשאט נפשם בלי טענה ובלי כבידות. לדעתי הוא קלות ומניעת היראה למאוד ר"ל וגדול עוונם מנשוא".

לבדוק בספר "רחש לבב" מחתן הרעק"א, מנהג הרעק"א במרור.

כורך

איתא בגמ' (פסחים קט"ו ע"א): "אמר רבינא, אמר לי רב משרשיא בריה דרב נתן, הכי אמר הלל (שם אמורא – ר"ן) משמיה דגמרא, לא ניכרך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול, משום דסבירא לן, מצה בזמן הזה דאורייתא, ומרור דרבנן, ואיתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה דאורייתא. ואפילו למאן דאמר מצות אין מבטלות זו את זו, הני מילי דאורייתא בדאורייתא, או דרבנן בדרבנן, אבל דאורייתא ודרבנן, אתי דרבנן ומבטיל ליה לדאורייתא. מאן תנא דשמעת ליה מצות אין מבטלות זו את זו – הלל היא. דתניא, אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן, שנאמר (במדבר ט) – על מצות ומררים יאכלהו. אמר רבי יוחנן, חולקין עליו חביריו על הלל. דתניא, ... יכול לא יצא בהו ידי חובתו, אלא אם כן כורכן בבת אחת ואוכלן, כדרך שהלל אוכלן, תלמוד לומר, על מצות ומררים יאכלהו, אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו".

הגמ' מסיימת: "השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן, מברך על אכילת מצה ואכיל, והדר מברך על אכילת מרור ואכיל, והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה, זכר למקדש כהלל".

ופירשו התוס' והרא"ש: "אם היה כורך שניהם יחד תחלה, הוה אתי מרור דרבנן ומבטל למצה. ואם היה אוכל מצה בלא מרור תחלה, כשהיה כורכן אחר כך, אתי מצה דרשות ומבטל מרור דרבנן. ומיהו אי הוה קיימא לן כהלל, הוה עבדינן הכי, מצה לחודא והדר מצה ומרור בכריכה. כיון שצריך לעשות מדרבנן מצות כריכה כהלל, הוה דרבנן ודרבנן".

הפ"ח (שם) וש"ע הרב נקטו בפשיטות בכוונת הגמ', שאליבא דהלל לא יצא כלל אם אוכל המרור לבדו בלא מצה. אבל הבית מאיר (שם) דקדק מלשון הגמ' והתוס' (שם), שאפילו להלל אין הכריכה אלא למצוה מן המובחר.

המג"א (ס"ק ח') כותב שצריך לבלוע לכתחילה את שני הזיתים בבת אחת. וכ"כ בש"ע הרב (סעי' כ"א): "לכתחילה יזהר לבלוע כל הכזית מצה בבת אחת עם כל הכזית מרור כשהן מרוסקין בפיו". אבל האליה רבה (ס"ק ז'), והו"ד במ"ב (ס"ק כ"ב) נוקט, שכמו שלענין מצה די להכניס לפה בבת אחת את שני הכזיתים, אבל יכול לבלוע כל כזית לבדו, ה"ה לענין כורך, יכול לבלוע כזית אחד בכל פעם (ואולי טעם המג"א וש"ע הרב, שהחמירו בכורך יותר במבצה, דשאני במצה, שבולע עכ"פ בכל פעם זית שלם ממצה, אבל בכורך כשבולע זית אחד, בולע רק חצי זית מרור וחצי זית מצה). וכן נוקט הבית מאיר (שם), לשיטתו, שאכילת הכורך אינה אלא למצוה מן המובחר.

הטור (סי' תע"ה) מביא בשם אביו הר"ר יחיאל: "הרוצה לקיים מצוה מן המובחר, לא יסיח עד שיעשה כריכה כהלל, כדי שתעלה לו ברכת מצה ומרור לכריכה כהלל. דהא משום דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, עבדינן לחומרא כתרווייהו, הכי נמי לענין ברכה צריכין למיעבד שיעלה לשניהם. ובשיחת חולין צריך לזהר, אבל טול ברוך לא הוי הפסק". וכ"פ הש"ע (שם סעי' א').

בש"ע (שם) כתב: "ואומר זכר למקדש כהלל, ואוכלן ביחד בהסיבה". ותמה הביאור הלכה: "הלא אמירה זו הוי הפסק בין ברכה לכריכה, והמחבר בעצמו מסיים שאין לו להסיח וכו', כדי שתעלה ברכת אכילה וכו'. ודוחק לומר דגם אמירה זו הוי מענין הסעודה כמו טול בריך. ובאמת לא מצאתי לשום פוסק האי לישנא שכתב המחבר, רק כתבו דכריכה זו הוא זכר למקדש, אבל לא הזכירו שיאמר זכר למקדש. ואולי לאו דוקא כתב המחבר – ואומר ואוכלן וכו', אלא שצריך מתחלה להתחיל לאכול, ואח"כ יאמר הגדה זו. ולולא דמסתפינא הוי אמינא, דצ"ל במחבר – וטובלה בחרוסת זכר למקדש כהלל, וכלשון הש"ס וכל הפוסקים, והאי ואומר הוא שיטפא דלישנא, וצ"ע".

וכבר תמה בספר ויגד משה (עמ' ר"כ), שהרי אמירה זו נזכרת גם בדרכי משה ולבוש ושו"ת מהרש"ל (סי' פ"ח) וש"ע הרב (סעי' י"ח) וקצש"ע (סי' קי"ט סעי' ז'). ובש"ע הרב מפורש שנוהגים לומר כן קודם אכילת הכורך. ועל כרחך שנחשב צרכי סעודה, כמו שהובא לעיל בשם הדרכ"ת לענין אמירת מוציא מצה.

שלחן עורך

כתב הנצי"ב (בהגש"פ ד"ה ומפסיקין, הו"ד במקראי קדש פסח ח"ב עמ' קל"ז), הטעם שמפסיקין באמצע ההלל, שלא כבכל השנה, שאסור להפסיק באמצע הלל, כדי ללמדנו בזה, שהסעודה שאנו אוכלים לפני ד', פסח בזמן הבית ומצה ומרור בזמן הזה, הוא עצם השבח של הלל, שהעלנו הקב"ה ביציאת מצרים, עד שאפילו אכילתם הוא ענין מקודש.

ובש"ה הק' (מס' פסחים, נר מצוה אות כ"ט) כתב: "קדושת הלילה הזה וכל הדינים הנוהגים היא קדושה רבה במאד, כי אז בחר בנו הש"ת מכל העמים וקדשנו במצותיו. על כן ראוי לאדם להיותו נזהר שלא ידבר בלילה זה שום שיחה משיחת חולין, ויזהיר בני ביתו על זה, ולא יהיו נפרדים מדבקות הש"ת רגע כמימרא, רק יתעסקו הכל במצות הלילה הזה ובסיפורי ניסי יציאת מצרים ולפרסמם לבני ביתו... ועוד מטעם אחר, שלא ישיח שום שיחה עד אחר אכילת אפיקומן, כי... מן הראוי כשמברך על אכילת מצה, שתהיה מחשבתו גם על אכילת אפיקומן שיאכל בסוף, וכשהוא כך, איך יפסיק. ובר מן דין יחשוב האדם המצוה הבאה לו פעם אחת בשנה, ואח"כ כל השנה אלו מצוות עוברות ממנו, על כן בשעתם יכבדם ויאהבם וידבק בהם, לא יפרד מחשבתו מהם".

אבל בחק יעקב (סי' תע"ה ס"ק י"ד) הביא דבריו וכתב: "והוא חומרא יתירה נגד משמעות הפוסקים, והוא ממש דבר שאי אפשר ליזהר כלל בכל הסעודה, ובודאי הברכה קאי על כל הסעודה, ומה בכך שיפסוק, דהלא כל השנה מפסיקין בתוך הסעודה, אע"ג דברכה ראשונה קאי עד גמר סעודתו". וכ"כ בש"ע הרב (שם סעי' י"ח).

צפון

טעם אכילתו: כתב הרא"ש (פסחים פ"י סי' ל"ד): "אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל אין מפטירין אחר מצה אפיקומן, פירש רשב"ם, שצריך לאכול מצה בגמר סעודה, זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה, וזו היא מצה הבצועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובה. ועל כן אנו מברכין על אכילת מצה בראשונה, אע"ג שאינה עלינו חובה, מדאמר רב חסדא לעיל גבי מרור, דלאחר שמילא כריסו ממנו, היאך חוזר ומברך עליו, הלכך מברך אתרווייהו ברישא, והדר אכיל מצה של מצוה באחרונה, ואחר אותה מצה אין נפטרים ממנה באכילת דבר אחר, שלא לשכח הטעם, ע"כ. ולפי זה היה נראה, שצריך לאכול עמה מרור וחורסת, כיון שהיא זכר מצה הנאכלת עם הפסח בכריכה, ועליהן היה ראוי לברך [על] אכילת מצה, אלא שכבר מילא כריסו ממנה, וא"כ צריך לעשות כמו בזמן המקדש, שהיו אוכלין הכל ביחד הלל וסיעתו, ואף לרבנן מצוה לאוכלו ביחד. אמנם תמיהני, למה עושין כריכה בתחילה, יספיק בכריכה אחרונה זכר למקדש. הלכך נראה לי, דאותה מצה אינה לשם חובה, אלא אוכלין אותה זכר לפסח שהיה נאכל על השובע באחרונה. ולפי שהוא זכר לפסח, יש ליתן לה דין הפסח, שלא לאכול אחריה, ואין צריך עמה מרור וחורסת".

שיעורו: כתב הרמב"ם (הל' חו"מ פ"ח ה"ט): "באחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית ואינו טועם אחריו כלל, ובזמן הזה אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום, כדי שיהיה הפסק סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתו היא המצוה". וכ"כ בש"ע (סי' תע"ז סעי' א'), שצריך לאכול כזית.

אבל המהר"ל (מנהגי מהר"ל הגש"פ, הו"ד בט"ז שם ס"ק א') כתב: "אפיקומן אוכלין אחר גמר הסעודה. ואמר מהר"י סג"ל דצריך לאכול כשיעור ב' זיתים, דהיינו כביצת תרנגולת, דחביבה היא משאר המצות דשיעורם בכזית שהיא חצי ביצה. ונאכל על השובע וגם כדי שביעה. ואם לא יוכל לאכול כולי האי, מכל מקום לא יפחות מלאכול כזית, ובעי הסיבה". ובמג"א (שם ס"ק א') כתב: "מהר"ל כתב - לכתחלה יקח ב' זיתים, אחד זכר לפסח, ואחד זכר למצה הנאכלת עמו (ובב"ח סי' תע"ג מפרש, שע"י זה יוצא הן את שיטת הרשב"ם והן את שיטת הרא"ש בטעם אכילת אפיקומן), ולכל הפחות לא ימעט מכזית".

לאחר חצות

איתא בברייתא (פסחים ק"כ ע"ב): "תניא - ואכלו את הבשר בלילה הזה, רבי אלעזר בן עזריה אומר, נאמר כאן בלילה הזה, ונאמר להלן - ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה. מה להלן עד חצות, אף כאן עד חצות. אמר לו רבי עקיבא, והלא נאמר חפזון, עד שעת חפזון. אם כן מה תלמוד לומר בלילה, יכול יהא נאכל כקדשים ביום, תלמוד לומר בלילה, בלילה הוא נאכל, ואינו נאכל ביום. אמר רבא, אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו".

וכתב הרא"ש (שם סי' ל"ח): "לכאורה משמע דהלכה כרבי אלעזר בן עזריה, דסתם מתניתין (שם) כוותיה. ומיהו בפרק הקורא את המגילה (כ' ע"ב) איכא סתמא כרבי עקיבא. ומיהו נכון להחמיר כרבי אלעזר, דאפשר דרבי עקיבא מודה להרחיק את האדם מן העבירה. וכן היה נוהג רבינו תם למהר לאכול אפיקומן קודם חצות". אבל הרמב"ם (שם פ"ו ה"א) פסק שזמנה כל הלילה.

עפ"י פסק בש"ע (שם): ויהא זהיר לאכול קודם חצות". וכתב בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' שפ"א): "נראה לדינא, למאן דאמר אין הפסח נאכל [אלא] עד חצות. והוא הדין מצה, דלאחר חצות מותר לאכול [דברים אחרים, ואין צריך יותר להקפיד, שישאר טעם מצה בפיו].... דודאי אין חיוב שישאר טעם פסח ומצה בפיו, רק בזמן המצוה. ועל כן נראה דאם בתחילת הסעודה או באמצע רואה שהוא קרוב לחצות, יאכל כזית מצה על תנאי, אם הלכה כר' אלעזר בן עזריה, יהיה לשם אפיקומן. וימתין עד לאחר חצות, ויאכל סעודתו. ואחר כך יאכל שנית אפיקומן, ויוצא ממה נפשך, אם הלכה כראב"ע, דעד חצות יוצא באפיקומן ראשון, ואחר חצות מותר לאכול דברים אחרים, ואם הלכה כרב עקיבא, דעד שיעלה עמוד השחר יוצא באפיקומן השני". (ולענין ברכה על כזית ראשון אחר חצות, עי' במ"ב ובה"ל ר"ס תע"ז דיאכל ולא יברך, וע"ע באור שמח רפ"ו מחו"מ, שנקט שיכול לברך).

הלל

כתב בש"ע הרב (סי' תע"ט סעי' ו', ע"פ ט"ז ומג"א שם): "מצוה לחזור אחר זימון לאמירת ההלל, כדי לומר הודו בשלשה. דהיינו שהאחד יאמר לשנים שעמו הודו לד' וגו', והם יענו אחריהם הודו לד' וגו', וכן באנא ד' וגו'... והגדול שבהן הוא אומר הודו, והשנים הקטנים ממנו עונים אחריו. ויכול הגדול לתת רשות לקטן (כלומר, קטן ממנו, אבל לא קטן ממש, כמשנ"ת להלן שם)... ומ"מ מי שאין שנים אוכלין עמו בבית, אין צריך לחזור אחר שלשה אנשים מבית אחר, אלא די באשתו ובניו שהגיעו לחינוך, שיענו אחריו. ואף שלכתחלה מצוה מן המובחר לומר הודו ואנא ד' בשלשה אנשים שהגיעו לכלל מצוות, מכל מקום אין צריך להקפיד כל כך בשביל זה לטרוח אחריהם ולהביאם מבית אחר, אלא די באשתו ובניו שהגיעו לחינוך".

כתב הרמ"א (סי' תע"ז): "ויקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות (ר"ן פ' ע"פ וסוף פ"ב דמגילה)". ובביאור הגר"א שם מבאר, שההקפדה אינה בשביל ההלל עצמו, אלא בשביל שגם שתיית הכוס הרביעי תהיה קודם חצות. אבל בספר מעשה רב כתב, שאין להקפיד אם ההלל נאמר אחר חצות. והגה"ק מבוטשאטש (באשל אברהם תניינא ס"ס תע"ז, הו"ד בויגד משה עמ' רנ"ט)

כתב: "בשביל הלל לגמור קודם חצות, יש לומר שאין צריך למעט בסעודה... ואין ראוי לדלג מהסדר הנכון היטב ולקצר באמירת ההגדה".

תם ולא נשלם
חסל סדור פסח כהלכתו